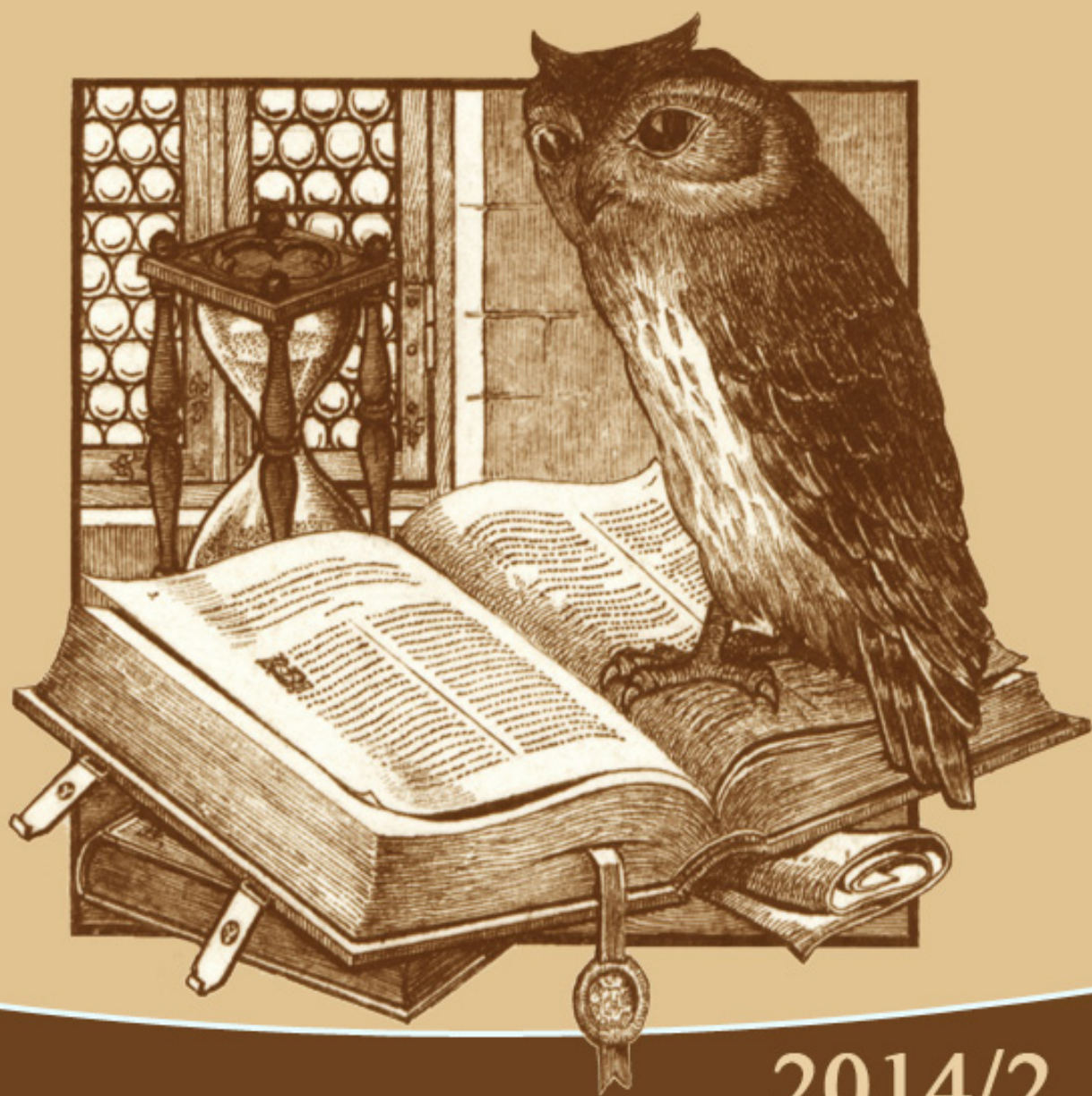

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemstörténeti közleményei

2014/2

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

I. évfolyam, 2014/2. szám

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

Megjelenik évente kétszer

I. évfolyam, 2014/2. szám

FELELŐS KIADÓ:

Bódis József, a Pécsi Tudományegyetem rektora

SZAKMAI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Ambrusné Kéri Katalin, Font Márta, Jankovits László,
Kajtár István, Kaposi Zoltán, Lénárd László,
Monok István, Szögi László, Vonyó József

FŐSZERKESZTŐ:

F. Dárdai Ágnes

A SZÁMOT SZERKESZTETTE:

Lengvári István

SZERKESZTŐSÉG:

Dezső Krisztina, Lengvári István, Polyák Petra,
Schmelcz-Pohánka Éva, Szeberényi Gábor

LEKTOR:

Pilkhoffer Mónika, Vonyó József

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Szilágyi Mariann

TÖRDELŐSZERKESZTŐ:

Gergely Zsuzsanna

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont – Történeti Gyűjtemények Osztálya

7621 Pécs, Szepesy Ignác utca 3.

+36-72/501-600/22651, 22675

adastra-szerkesztoseg@lib.pte.hu

<http://per-aspera.pte.hu>

A borítón dr. Strommer György ex librise látható.

ISSN 2064-6038

doi:10.15170/PAAA.2014.01.02

Tartalom

BESZÉDEK, KÖSZÖNTŐK

Fischer Ferenc

*Ünnepi beszéd a Bölcsészettudományi Kar „30/20”
rendezvénysorozatának záró rendezvényén, 2013. október 11.*..... 8

TANULMÁNYOK

Schmelcz-Pohánka Éva

A pozsonyi egyetemalapítás az oktatási helyszínek tükrében 13

Pilkhoffer Mónika

Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei..... 37

Kiss Róbert

*Az egyetemi infrastruktúra kiépülése a Ferencz
József Tudományegyetem Szegedre kerülését követően*..... 62

Négyesi Barbara

Az állatorvosi campus építéstörténete 1787–2000 77

Osváth Zsolt

*Másfél évszázada a Gellért-hegy déli lejtőjén.
Az épített örökség intézménytörténeti tudathordozó
funkciója a Budapesti Corvinus Egyetem Budai Campusán*..... 92

Szeberényi Gábor

*Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése.
Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az
1920-as évek elején (I. közlemény)*..... 117

VISSZAPILLANTÓ

Riport Tóth Józseffel (1940–2013)..... 139

MŰHELY

Reuter Lajos

Dr. Reuter Camillo: arckép és pályarajz (I. rész)..... 147

SZEMLE

Birkás Anna

Tudomány és ideológia között 165

Contents

SPEECHES AND SALUTATIONS

Ferenc Fischer

*Inaugural Speech on the Closing Celebration of the „30/20” Series of Events
at the Faculty of Arts. 8*

STUDIES

Éva Schmelcz-Pohánka

*The Founding of the University in Pozsony and
its Buildings of Education 13*

Mónika Pilkhoffer

Buildings of the Erzsébet University in Pécs 37

Róbert Kiss

*The Development of the University Infrastructure
Following the Relocation of the Ferencz József University to Szeged 62*

Barbara Négyesi

The History of the Veterinary campus (1787–2000) 77

Zsolt Osváth

*150 Years on the Southern Slopes of Gellért Hill.
The Built Heritage of the Buda Campus of the Corvinus University as
a Means of Maintaining Institutional-historical Identity 92*

Gábor Szeberényi

*József Holub and the Relocation of the Tagányi Library to Pécs.
The Existential Opportunity-conditions of a Small Town
History Professor at the End of the 1920's. (Part 1) 117*

RETROSPECTIVE

Krisztina Dezső

Interview with József Tóth (1940–2013) 139

COMMUNICATIONS

Lajos Reuter

*Dr. Reuter Camillo: Portrait and Career. Part I:
from the Beginning to the End of the First World War.....* 147

REVIEW

Anna Birkás

*Between Scholarship and Ideology. Essays on the History
of the post-1945 Historiography. (Ed. Vilmos Erös and Ádám Takács)* 165

BESZÉDEK, KÖSZÖNTŐK

Ünnepi beszéd a Bölcsészettudományi Kar „30/20” rendezvénysorozatának záró rendezvényén

2013. október 11., Vargha Damján Konferenciaterem

Tisztelt Rector Úr!

Tisztelt Polgármester Úr!

Tisztelt Püspök Úr!

Tisztelt Képviselő Úr!

Tisztelt Dékán Asszony, Dékán Urak!

Tisztelt Ünneplő Közönség!

„Az egyetemen a folyamatos kutatómunkának kell az oktatás alapjául szolgálni. Azt szeretnénk, hogyha a felsőéves diákokkal a tanárok a saját kutatásaik alapján tekintenek át az anyagot, a szaktárgy fő kérdéseit. S a többit a diákok maguktól tanulják meg, de nemcsak olvasás útján (...), hanem bizony saját kutatásaikat is bevonva a főlkészülésbe. Tehát nemcsak az a feladatunk, hogy olvassanak, hanem hogy ennek alapján alkossanak valamit. (...) A felsőéves diák – nem „hallgató”-ról beszélek, mert az passzív befogadói magatartás elnevezése – a tanészék munkatársa. (...) A diákoknak nemcsak fogyasztaniuk kell a tudományt, hanem hozzá kell járulniuk a tudomány termeléséhez is.”¹

Ezeket a gondolatokat Szépe György professzor úr fogalmazta meg 1984 őszén, egy évvel azután, hogy kezdetét vette a most 30. évfordulójához érkező történet. Szépe professzor, ha köztünk lehetne, minden bizonnyal elégedetten nyugtázná, hogy mindaz, amit ő megálmodott célként, ezekkel a szavakkal valósággá vált. Ünnepi köszöntő beszédemet az ő fentebb idézett gondolataira szeretném építeni.

A mai programot áttekintve kitűnik, hogy nálam sokkal hivatottabbak fognak visszaemlékezni a *múltra*. A kezdetekről, a 30 évvel ezelőtti kihívásokról, az önzetlen munkáról Ormos Mária professzor asszony és Borhidi Attila professzor úr fognak majd szólni, s tekintenek vissza a *kezdetekre*. Lesz egy ünnepi könyvbemutató is, mely erre az alkalomra készült – „*A pécsi bölcsészkar bölcsője*” című munkáról lesz szó –, továbbá egy filmbemutató is, „*30 év 20 percen*” címmel.

Miután ebben a rövid összefoglalóban nem lehet teljes leltárt készíteni az elmúlt 30 évről, köszöntőmben arra törekszem, hogy alapvetően a *mostra*, a *jelenre* koncentrálni vázoljam azt, hogy hová is jutottunk három évtized alatt. Szépe professzor úr egyik gondolata a tanárokhöz szólt, akik – ismét őt idézve – „*a folyamatos kutatómunka*” fő letéteményesei. Tanáraink, a jelenlegi Bölcsészettudományi Kar oktatói állománya, a humán erőforrás, kiemelkedően fontos tényezők, ezért röviden erről szólnék. A kar teljes oktatói létszáma a kezdeti folyamatos növekedést követően 2007 óta valamelyest csökkent, s az akkori 301

¹ VEKERDY Tamás: Egyetem és kísérlet Pécsen. Beszélgetés Bécsy Tamással, Ormos Máriával és Szépe Györggyel. *Jelenkor* (27.) I. 1984/9. 805–814.; II. 1984/10. 899–908., idézet: II. 9.

főhöz képest a 30. jubileumi évben, 2013 szeptemberében 263 fő, a teljes foglalkoztatású oktatók száma pedig 236 fő. A tudományos minősítettséget tekintve mostanra 81%-ot értünk el, ami 178 tudományos fokozattal rendelkező oktatót jelent, s tegyük hozzá: egy részük saját nevelésünk, azaz már itt végzett nálunk, s a kar doktori iskoláinak valamelyikében szerzett tudományos fokozatot. Országos összehasonlításban is ez igen jó aránynak mondható. Ha az oktatókat munkaköri besorolás szerint nézem, az elmúlt évtizedek ezen a téren is meghozták az eredményt, mert 34 fő teljes állású egyetemi tanárunk van, ebből 22 fő akadémiai doktor, van egy akadémiai rendes tagunk és egy levelező tagunk is. A kar minősített oktatói gárdájából 58 fő a teljes munkaidős docens.

A jövő utánpótlása szempontjából fontos, hogy 79 adjunktusunk van, s közülük jónéhányan közvetlenül habilitáció előtt állnak. Az oktatói előrelépés az utóbbi öt évben igen dinamikus volt: 42 adjunktusi, 18 docensi és 11 egyetemi tanári kinevezés történt. A BTK jelenlegi oktatói összetétele, magas minősítettsége jelentős tudományos súlyt adott ahhoz, hogy a Pécsi Tudományegyetem megkaphatta a kutatóegyetem címet, s ez volt a záloga a sikeres kari intézményi akkreditációnak is 2012 tavaszán. Az előző években a fiatalítás keretében sikerült tanársegédeket is felvennünk. Jelenleg 46-an dolgoznak teljes munkaidőben a BTK-n, és mindannyian doktori tanulmányokat is folytatnak, illetve a disszertációjuk megvédése előtt állnak. A BTK imént vázolt humán erőforrása az alábbi szervezeti egységekben dolgozik: 11 intézetünk van, melyeken belül 35 intézeti tanszék és 18 kutatóközpont tevékenykedik. Összehasonlításként, 1992-ben, a BTK megalakulása-kor csak 2 intézet volt, s annak idején 22 önálló tanszék működött.

A kar hallgatóiról is szólnék pár szót, és ismét idézem Szépe professzor urat, aki azt mondta, hogy a hallgatóknak *„nemcsak az a feladatuk, hogy olvassanak, hanem ennek alapján alkossanak valamit.”* Ő nem hallgatókról, hanem diákokról beszélt, olyanokról, akik kutatnak is. Érdeemes először áttekintenünk a kar diáklétszámának alakulását. Amikor 1983-ban elindult az egyetemi képzés és ezen belül az egyetemi karrá válás folyamata, 108 egyetemi hallgatóval kezdtünk, és ez 6 bölcsész szakot érintett akkor: az angolt, a magyart, az irodalom–nyelvészetet, a művészettudományt, az orosz és a történelmet. Ez annak idején 5 %-át adta a Tanárképző Főiskola hallgatói létszámának. A diszciplinárisan elkülönülő tudományterületek, a szerteágazó képzési struktúra, valamint a megnövekedett hallgatói létszám 1990-re szétfeszítette a Tanárképző Kar kereteit. 1990-ben rektori megbízással jött létre az az átszervezést előkészítő bizottság, mely hosszas egyeztető munkálatok után javasolta a bölcsészet- és természettudományi szakterületek kari szintű szétválasztását. A Janus Pannonius Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa 1991. május 29-i ülésén tárgyalta a Tanárképző Kar megszüntetését és egyúttal utódkarainak létrehozását, amit az év augusztusában a kormány is jóváhagyott. A Tanárképző Kar utódkaraiként 1992. január 1-től jött létre a Bölcsészettudományi Kar és a Természettudományi Kar. Az önálló karrá vált BTK keretében 1993-ban 1633 hallgató vett részt az egyetemi képzésben. 2000-ben az integrált Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az előbb említett létszám közel duplájára növekedett, 3051 beiratkozott hallgatóval. 2013-ban a BTK hallgatói összlétszáma 5293 fő volt, s ezen belül a 2013. szeptemberi tanévnyitón eskütellet egyetemi polgárrá fogadott első évfolyamos hallgatói létszám 1086 fő volt. Emlékeztetőül: az 1983-as 108 fős első évfolyam mára több mint tízszeresére növekedett. Habár volt magasabb hallgatói létszámunk is pár évvel korábban, mindenesetre a csökke-

nés ellenére a mostani összlétszám azt jelenti, hogy a Pécsi Tudományegyetemen belül a legnépesebb hallgatói létszámmal a BTK rendelkezik.

Húsz évvel ezelőtt elkezdődött a doktori képzés is: az első – történettudományi – doktori program 1994-től Ormos Mária professzor asszony nevéhez fűződik, majd 1996-ban a nyelvtudományi doktori képzés is elindult. Ma ott tartunk, hogy a BTK 7 doktori iskolájának 20 doktori programjában folyik doktori képzés, illetve habilitációs minősítés. Ez azt jelenti, hogy a BTK-n folyó teljes graduális BA, MA és osztatlan tanárképzés oktatási-kutatási portfóliójának jelentős része – amely az 1983-as egyetemi képzés indulásakor csupán 6 képzést, míg mára már 69 képzést jelent – a doktori képzésben is folytatható. A teljesítmény impozánsnak mondható: a kar doktori iskoláiban ez év szeptemberéig 508 sikeres PhD-disszertáció megvédése történt. A három évtizedes tudományos építkezés egyik legfontosabb eredménye, hogy tudományos autonómiát szerzett a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara. S ha jól gondolom, ennek külön is jelentősége van, hiszen a '80-as, '90-es években kulcskérdés volt, hogy meg kellett nyernünk ide Pécsre budapesti tudományos intézetekből és vidéki egyetemekről – így a BTK esetében különösen Szegedről – olyan kiváló és motivált kollégákat, akik szívesen bekapcsolódnak az egyetemi szaklétesítésekbe, iskolateremtők lehetnek, s akik tanszékeket tudnak alapítani, vezetni. Manapság a BTK 7 doktori iskolája törzstagjainak egy meghatározó részéről elmondható, hogy a három évtized alatt saját hallgatókat, saját doktoranduszokat nevelt ki. A valamikori tanítványok később kollégáink lettek, a BTK, illetve más egyetemek doktori iskoláiban habilitáltak, és végül docensként, egyetemi tanárként, vezető oktatóként dolgoznak. A legsikeresebbek MTA doktora címet szereztek, illetve akadémiai doktori disszertációjuk beadása előtt állnak.

A következő gondolatom azzal kapcsolatos, hogy hogyan is alakult a BTK megítélése, presztízse az egyetemen, a városon, s az országon belül. E kérdésre adható szubjektív, de adható objektív válasz is. Mindenesetre a kulcsszó a *felzárkózás*, hiszen a vágyott cél az volt, hogy érjük be a nagyobb tradícióval rendelkező egyetemek bölcsészkarait. Ebben a felzárkózási, utolérési folyamatban – s ezt büszkén jelenthetem a tisztelt hallgatóságnak – sikerült beérnünk a többi tudományegyetemi bölcsészkart. Túlás nélkül mondhatom, hogy a Szegedi Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, s az ELTE bölcsészkarai úgy tekinthetnek karunkra mint egyenrangú társintézményre. Ha az objektív számokat nézem, a tanárkollégák és a diákok mérhető teljesítményét veszem számba, akkor szólnom kell a tudományos diákköri munkáról is, amiben a kar nagyon szépen teljesített. Erre Szépe professzor is utalt, amikor arról szólt, hogy *„a felsőéves diák (...) a tanszék munkatársa... A diákoknak nemcsak fogyasztaniuk kell a tudományt, hanem hozzá kell járulniuk a tudomány termeléséhez is.”* Elég ha csak a két utolsó országos diákköri konferenciára utalok, a 2011-es XXX. és a 2013-as XXXI. OTDK-ra, ahol összesen 181 dolgozattal vettünk részt, és mindkét alkalommal igen szép eredménnyel szerepeltünk, hiszen az OTDK 1-2-3. helyei vonatkozásában 2011-ben az előadással résztvevő hallgatóink 28%-a, 2013-ban 26%-a ért el helyezést.

Utaltam már az oktatói minősítettségre. Nem szeretném eltúlozni, de mégis bizonyos jelentőséggel bírnak az évről évre megjelenő *HVG Diploma* különszámok, melyek objektív mérőszámok alapján országos kimutatásokat tartalmaznak arról, hogy hogyan is alakult a magyar felsőoktatási intézmények toplistája. Jelenleg 169 felsőoktatási kar van az ország-

ban, ebből az oktatók és hallgatók abszolút rangsorát tekintve az utóbbi években a 12. és 14. helyet foglaltuk el, amely számunkra igen előkelő pozíciót jelentett, s fontos szempont az is, hogy a kar az utóbbi évek során stabilan tartotta ezt a pozíciót. Ez az országos rangsor a Pécsi Tudományegyetemen belül is jó helyezést jelentett számunkra, hiszen a tízkarú egyetemen felváltva az első, illetve a második helyezést értük el.

Díszdoktora a karnak 21 kiváló tudós, illetve közéleti ember, akiknek többsége külföldi kolléga. Szívesen vállalták, hogy nevüket adják, és a PTE díszdoktorai lesznek, és megtisztelésnek tekintették a *honoris causa* elismerést, s büszkéek arra, hogy a Pécsi Tudományegyetem és ezen belül a BTK díszdoktorai lettek.

Kérem, vessenek egy pillantást a BTK jogára, amelyet 1937-ben készítettek az elődök. A jelenleg használt jogar eredetijét, a bölcsészkar jogart az 1938. február 23-i egyetemi tanácsi ülésen mutatták be a tanácstagoknak, csúcsán a fakultás szimbólumával, a bagollyal. Az ókori Athénben, az Akropoliszon a tudomány istennője, Pallasz Athéné szent állata volt a könyvhalomra telepedő bagoly mint a tudás és a bölcsesség szimbóluma. Úgy vélem, a 30. évforduló kapcsán a jelenlegi Bölcsészettudományi Kar kiállja a bagolynak mint a tudás és a bölcsesség szimbólumának a szűrős tekintetét: egyfelől méltó a jogelőd Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karának két világháború közti munkájához, másfelől az 1983–2013 közti három évtizedes tudományos és oktató munkánk biztos alapot teremt a következő három évtized számára.

Köszönetemet szeretném kifejezni a Bölcsészettudományi Kart támogató három évtizedes munkájáért a jogelőd Janus Pannonius Tudományegyetem és a Pécsi Tudományegyetem rektorainak, a kar korábbi dékánjainak, dékán-helyetteseinek. Meg szeretném köszönni a munkáját a kar korábbi és jelenlegi intézetigazgatóinak, tanszékvezetőinek, oktatóinak, a Dékáni Hivatal munkatársainak, a gyakorló iskolák kollégáinak. Megkülönböztetett köszönetemet fejezem ki volt és jelenlegi hallgatóinknak, doktoranduszainknak, akik Pécsre jöttek, és a Pécsi Tudományegyetemet s ezen belül is a Bölcsészettudományi Kart választották. Örülnék annak, ha 10-15-20 év múltán visszatekintve, azok, akik itt végeztek nálunk, illetve jelenlegi hallgatóink, úgy gondolnák, hogy igen jó döntést hoztak valamikor, amikor ide jöttek, mert értékes diplomát kaptak, s szép éveket töltöttek el városunkban, a Pécsi Tudományegyetemen s annak Bölcsészettudományi Karán.

S végezetül egy személyes megjegyzéssel zárom köszöntő beszédem: a pécsi bölcsész egyetemi kar felépítésének történetébe én 1987-ben kapcsolódtam be. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy a Szegedi Tudományegyetemen végezve és a pályámat ott elkezdve, az utam végül Pécsre vezetett, ahol közel három évtizede tevékenykedem. Nagy öröm számomra, hogy részt vehettem a történelem egyetemi szak és bölcsész fakultás építési folyamatában; és végül köszönöm mindazoknak a kollégáknak, akik bizalmat adtak nekem, hogy a három évtizedes történetünkre visszatekintő kari ünnepségünk köszöntő gondolatait a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar dékánjaként mondhattam el.

Fischer Ferenc

TANULMÁNYOK

Schmelcz-Pohánka Éva

A pozsonyi egyetemalapítás az oktatási helyszínek tükrében

„Pozsony városa a király és a nemzet akaratából tudományegyetemet fog kapni.” Ezen ígéretet tette a városnak gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök (1910–1912) 1911. november 25-i látogatásakor.¹ Végül a pozsonyi magyar királyi tudományegyetemet a debreceni egyetemmel együtt az 1912. évi XXXVI. törvénycikkben foglaltak szerint alapították meg.² Ugyanezen év novemberében az uralkodó, I. Ferenc József (1848/1867–1916) engedélyével a pozsonyi universitas – Kumlik Emil városi könyvtáros javaslatára – felvette a magyarok között igencsak népszerű Erzsébet királyné nevét.³

A pozsonyi egyetem működésének első tanévében, 1914. október 3-án csak a Jog- és Államtudományi Kar nyithatta meg kapuit, az első félévben 189, a másodikban 184 beiratkozott hallgatóval.⁴ Az eredeti tervekben még a bölcsész- és nyelv- és történettudományi fakultással való együttes indulás szerepelt, de ez a háborús viszonyok miatt nem valósult meg. Közben három orvosprofesszor is megkapta kinevezését, és átvették az állami kórház irányítását, ám a hallgatók oktatására itt sem került sor.

Az egyetem avatőünnepségét 1916. november 19-én, Erzsébet-napon rendezték meg, ahol Ferenc József nevében Albrecht főherceg, továbbá Csernoch János hercegprímás, Brolly Tivadar pozsonyi polgármester, Krobotin Sándor hadügyminiszter, Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter⁵ (a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a továbbiakban VKM), valamint Kérészy Zoltán rektor mondott ünnepi beszédet. A beteg Ferenc József az alábbi sorokat üzent az egyetem ünnepségére: *„Bizalommal remélem, hogy a most felszentelt egyetem a magyar közműveltség fejlődésének és előterjesztésének hatalmas tényezője lesz.”*⁶

A bölcsészeti karon végül csak az 1917/18-as tanév második szemeszterében, március 18-án kezdődhetett meg a tanítás, 24 beiratkozott hallgatóval.⁷ Az Orvostudományi Kar Apponyi Albert kultuszminiszter hathatós közbenjárására 1918 szeptemberében fogadhatott hallgatókat a III., IV. és V. évfolyamokon.⁸ A tervekben szerepelt a mennyiség-, természettudományi és mezőgazdasági fakultás megnyitása is a magyaróvári gazdasági aka-

¹ ALBRECHT 1916; CSERNOCH 1916; BROLLY 1916; KROBATIN 1916; JANKOVICH 1916; KÉRÉSZY 1916.

² 1912. évi XXXVI. törvénycikk – A debreceni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem felállításáról. 1. § Debreczenben és Pozsonyban, fokozatos fejlesztés mellett, tanszabadsággal felruházott magyar királyi tudományegyetem állittatik fel. (...) 7. § E törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi, a belügyi és a pénzügyi minister bizatik meg. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7161> [2014.07.12.]

³ KUMLIK Emil: Pozsony város képviselőtestületének indítványa, 1912. febr. 5. A névadásról bővebben lásd: POLYÁK 2014.

⁴ RAVASZ 1983. II. 37.

⁵ Kultuszminiszter volt 1913. február 26-tól 1917. június 15-ig.

⁶ BROLLY 1916. 35; KÉRÉSZY 1916.

⁷ RAVASZ 1983. II. 37.

⁸ A hallgatók létszámára vonatkozó adatok nincsenek. RAVASZ 1983. II. 37.

démia bekapcsolásával, ám ez Pozsony városának csehszlovák megszállása miatt már nem indíthatta meg a képzéseit.⁹ 1918 októberében végül három kar 37 tanszéke garantálta az egyetem működését.

Az 1918/19-es események – az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság – sem voltak hatás nélkül az universitas mindennapjaira. 1919. január 7-én a csehszlovák kormány tulajdonába vette az egyetemet, és körvonalazódott egy négyfakultásos, csehszlovák egyetem felállításának tervezete. A tanári kart, köztük a rektort is rendőri felügyelet alá helyezték, egyúttal kormánybiztosi kinevezést kapott Jehlička Ferenc egyetemi tanár. Szeptember 22-én a csehszlovák kormány által kiküldött bizottság átvette az épületeket és azok felszereléseit, ezáltal ellehetetlenítették annak működését. A megszállók folyamatos zaklatásai, valamint az orvos- és a bölcsészettudományi kar oktatóinak az ország területéről való kiutasítása miatt az universitas tanárai Budapestre menekültek. Utolsóként, október 10-én az egyetemi könyvtárat is átadták teljes, 77.932 kötetes állományával a csehszlovák hatóságoknak.

Csupán a jogtudományi kar számára biztosította a csehszlovák iskolaügyi és népművelődési minisztérium Pozsonyban az 1921/22-es tanév végéig az előadás és a vizsgáztatás jogát. Ennek gyakorlati megvalósulását a csehszlovák kormány fellépése már 1921 nyarán meggátolta. Egy augusztusban kelt határozat alapján összegyűjtötték a kar összes iratát, felszerelési tárgyait, majd minden indoklás nélkül augusztus 20-án beszüntették további működését.

Az egyetem elhelyezésére vonatkozóan az 1919-es megszállást követően megindultak a tervezgetések. Számos dunántúli város között Pécs városa is jelezte szándékát annak befogadására. A kormányzat az 1921. évi XXV. törvénycikk értelmében¹⁰ a pozsonyi universitas ideiglenes, új helyszínéül végül Baranya megye székhelyét jelölte meg, annyi kitétellel, hogy az első tanéveket még Budapesten nyitják meg. Addig Pécs felkészülhetett arra, hogy az évszázadok óta hőn áhított felsőoktatási intézmény alapjait és szükségleteit biztosítsa falai között.

Összegezve elmondható, hogy az egyetem pozsonyi időszaka folyamatos küzdelem volt kezdetben a karok megalakulásért, a fejlesztésért, végül a fennmaradásért.¹¹

Az egyetemi campus elhelyezésének tervezetei¹²

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter a következőképpen kezdte Pozsony város lakosságához intézett indítványát 1917-ben: „A pozsonyi m. kir. Erzsébet-

⁹ 1910-es, harmadik egyetemi tervezetében a kormány Pozsonyban egy katonai tudományok fakultásának felállítását is tervbe vette. LUKINICH 1933. 29.

¹⁰ 1921. évi XXV. törvénycikk – a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről. 1. § Székhelyüknek a trianoni béke következtében történt elvesztése miatt az 1872. évi XIX. törvénycikkkel felállított kolozsvári m. kir. Ferenc József-tudományegyetem ideiglenesen Szegeden, az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel felállított pozsonyi m. kir. Erzsébet királyné-tudományegyetem pedig ideiglenesen Pécsen nyer elhelyezést. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7481> [2014.08.11.]

¹¹ RAVASZ 1983. I–II; POHÁNKA 2012.

¹² Pozsony város korabeli és mai utcarendszeréről Ortvy Tivadar *Pozsony város utcái és terei* című munkája alapján egy interaktív térképpel kiegészített adatbázisban tájékozódhatunk: www.ortvy.eu [2014.08.28.]

*tudományegyetem megfelelő és méltó elhelyezése a magyar tudományosságnak és Pozsony városának egyező érdeke.*¹³

Pozsonyban a törvény megszületése után az egyetem fizikai elhelyezése fontos kérdéssé vált. Több lehetőséget is mérlegeltek már 1912-ben. Ekkor két markánsan elkülönülő irányzat körvonalazódott: az egyik a campust a város belterületén, a másik annak külső részein látta megvalósíthatónak. (1. ábra)¹⁴ Az első – beltelki helyszíneként – a Virágvölgy városrészben, a 18. századi városépítészet örökségként is egyetemi campusi rangra predestináltatott. Területe 47.780 négyszögölt tett ki. Az egyik tervezet az Állami Kórház közelében található, Schiffbeck–Stabwasser-telken, az 1770 és 1782 között felépült, barokk Aspremont–Esterházy-palota hasznosításával valósult volna meg. Ez magával vonta a tér rendezését és egy új utca nyitását is. A palota az önképzőkör, a Diákasztal befogadását is lehetővé tette. A telek szélén a karok diákjai számára kollégium épült volna. Az elképzelés szerint a telepet a sportház és a sportpályák zárták. (2. ábra)¹⁵

A második lehetőség a szintén beltelki helyőrségi kórház volt (a hajdani érseki nyári palota)¹⁶ kertjével, valamint az előtte elterülő Esterházy-gyakorlótérrel (1. ábra) (1–2. kép).¹⁷

1–2. kép

A helyőrségi kórház, a hajdani primási nyári palota egykor és ma (Esterházy tér)

A tervezet szerint a korábbi palotaépület a restaurálás után, a használaton kívüli melléképületek elbontásával az aulát, a rektori és dékáni hivatalokat fogadná. A kórház kertjében a lebontásra kerülő járványcórház, a halottasház és a majorság helyén a jogi kari „palota”

¹³ JANKOVICH 1917. 1.

¹⁴ TÉRKÉP 1912.

¹⁵ GOLL 1916. 3–4.; JANKOVICH 1917; LUKINICH 1933. 43–44. A mű eredeti kézirata a PTE Egyetemi Levéltárban került elő 2014 tavaszán. <http://leveltar.pte.hu/content/az-egyetem-alapitasanak-tortenete-kezirat> [2014.07.14.] PTE EL XIV. 2. 1. d. Entz-hagyaték.

¹⁶ A primási palota telkét már Forgách Ferenc érsektől (1607–1625) kezdődően használták az esztergomi primások. A nyári palotát pedig Keresztély Ágost (1707–1725), gróf Esterházy Imre (1725–1745) és Barkóczy Ferenc (1761–1765) esztergomi érsekek vették használatba. A belső díszítést Esterházy rendelte meg Georg Raphael Donnertől. Scitovszky János primás (1849–1866) az épületet 1858-ban adta át kórházi célokra a Franciaország és Szardínia elleni háború miatt 100.000 pengő forintért a katonai kincstárnak. ALBRECHT 1916. 5.; CSERNOCH 1916. 10.; KROBATIN 1916. 15.; GOLL 1916. 4.

¹⁷ Ezen a téren tette le az esküjét Mária Terézia királynőnek (1740–1780) Bessenyei György és a magyar testőrség. ALBRECHT 1916. 5.

épülne fel. A keletre fekvő katonai raktár helyett pedig a bölcsészeti kar épülete állna, homlokzatával az Esterházy tér felé nézve. A gyakorlótérre a földtan és ásványtan, a növénytan és az állattan, a vegytan és természettan, valamint az egyetemi bibliotéka épülete kerülne. A parkot pedig a város lakosai számára tennék nyilvánossá. Tehát ezekre az öszszeszevont telkekre kizárólag a betegápolásban részt nem vevő építményeket tervezték. Ám a Hadügyminisztérium által a helyőrségi kórházzal és a gyakorlótér átadásával kapcsolatos ellenszolgáltatások igencsak teljesíthetetlennek tűntek. A város az 1916/17-es tanévre elhatározta, hogy 1.500.000 korona költséggel megszerzi a szomszédos telektömböt is; az Esterházy tér – József utca – Kapás utca – Hadapród utca által határolt területet. A régi óligeti lövölde területén pedig a testnevelési telep kiépítését vázolták fel.¹⁸ E két, elsőként említett helyszín egymáshoz való közelsége is erősítette egyetemi campusi státuszát.

A harmadik lehetséges helyszínt – pedagógiai és pénzügyi szempontokat figyelembe véve – a törvény megszületése után gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter¹⁹ is támogatta. Az universitast ennek keretében a St. Genois-féle telken, az északnyugati hegyliget közelében, a bécsi vasútvonaltól délre, kissé kijebb a város központjától kívánták kiépíteni (1. és 3. ábra).²⁰ Ennek tervezete Mandello Gyula jogakadémiai tanár tollából született meg. A terület alkalmasságát a Magyar Mérnök és Építész Egylet pozsonyi osztálya is vitatta, akik örömmel vették volna inkább a belváros műemlékeinek „stilszerű” helyreállítását, ekképpen megmentve azokat a pusztulástól. Egyes vélekedések szerint a kül- és a beltelek összekötésével is kialakítható lett volna az egyetemi campus. Mégis a kültelkek közül ez a lehetőség tűnt a legmegvalósíthatóbbnak.²¹

Tehát a volt miniszterelnök, Khuen-Héderváry Károly a pozsonyi beltelki elképzeléseket támogatta, miközben a VKM főiskolai ügyosztálya inkább a kültelki elhelyezést preferálta. A kérdésről végül Zichy kultuszminiszter távoztával utóda, Jankovich Béla 1913. júniusi személyes látogatása után kívánt dönteni.²²

Jankovich 1913. júniusi látogatása során egy új helyszínt került képbe: a Lanfranconi-féle, ún. első szárazmalom területe, a Duna bal partján a várostól két kilométerre, nyugatra. (1. ábra) Ide az orvosi fakultás épületeinek elhelyezését képzelték el. Sajnos a telek hátránya az volt, hogy nem adott túl nagy lehetőséget az esetleges terjeszkedésre, mivel területe érintette a keresztény és az izraelita temetőt is. Ezen javaslat támogatása esetén ezek kikerülését kérte a városi közgyűlés. A kérés mérlegelésével a miniszter is látta, hogy a Lanfranconi-telek kizárólag a természettudományi és az orvosi karok elhelyezésére lenne alkalmas. Ekképpen egyértelmű lett, hogy a jogi és a bölcsészeti fakultások csak a Schiffbeck–Stabwasser-telken valósulhatnak meg. Az orvosi képzés kültelki kihelyezése – időlegesen – némiképp módosította az állami kórháznak szánt eddigi szerepet:

18 SZABÓ 1940. 15. Az 1916-os, Erzsébet-napi tanévnyitó ünnepségen a VKM egy kiállítást rendezett a két műemléképület hajdani és a korabeli állapotáról. A külső és a belső felvételeket Wälder Gyula építész, műegyetemi tanár készítette el. GOLL 1916. 5–6.

19 Zichy kétszer volt kultuszminiszter: 1910. március 1-től 1913. február 26-ig, valamint 1918. május 8. és október 31. között.

20 PTE EL XIV. 2. 1. d. Entz-hagyaték.

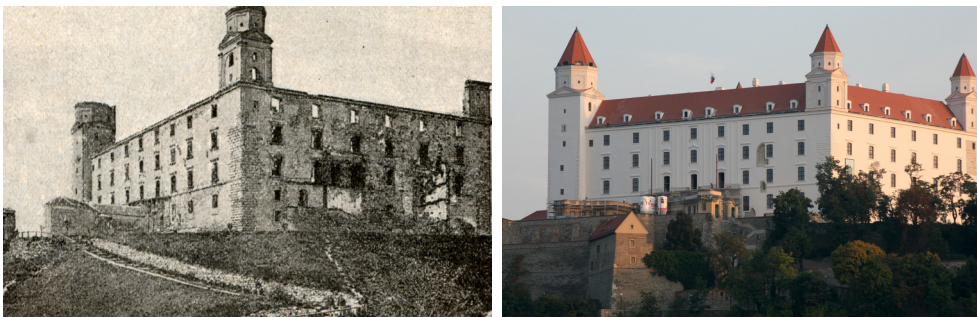
21 GOLL 1916. 3–5.; LUKINICH 1933. 43–46.

22 LUKINICH 1933. 45–46.

jelenlegi állapotát kívánta a kultuszminiszter fenntartani, „*hogy ezen kórház a létesítendő klinikának beteg-, illetve tananyaggyűjtő és betegszolgáltató intézménye legyen.*”²³

Ekkor erre a területre vonatkozóan számos tervezet látott napvilágot, így Hermann Jansen²⁴ berlini építész és városrendezőtől, Pecz Samu²⁵ építész és műegyetemi tanártól, Ray Rezső Vilmos²⁶ építésztől, Almási Balogh Loránt²⁷ építésztől és Scheibner Mihálytól.²⁸ Ezek közül Balogh Loránt tervrajzát ismerjük, amely bekeretezve ma is megtekinthető a Pécsi Egyetemtörténeti Kiállítás harmadik termében.²⁹ Az 1:1000 méretarányos terv – budapesti, 1914. februári dátumozással – a pozsonyi egyetem épületeinek (orvostudományi, központi és gazdasági hivatali épületek elhelyezését vázolta fel a Vödrics-völgy (voltaképpen a Lanfranconi-telek) területén. (4. ábra)³⁰

Az egyre elhúzódó viták már-már az egyetem közeli megnyitását veszélyeztették, így a VKM-miniszternek hamar döntést kellett hoznia. Pozsony város lakossága már minden lehetőséget elfogadhatónak tartott volna, csak végre felállításra kerüljön az egyetemük.³¹ Jankovich végül az Erzsébet királyné- emléktemplom 1913. október 11-i felszentelésekor hozta meg döntését. Ekkor kijelentette, ahhoz, hogy a jogi és a bölcsészeti karokon az 1914/15-ös tanévben meg tudják kezdeni az oktatást, addig a használatba vételhez szükséges átalakításokat is el tudnák végezni a régi főgimnázium épületének (Klarissza utca 5.).³² biztosításával. Közben a Schiffbeck–Stabwasser-féle telket a jogi és a bölcsészeti karok, a

3–4. kép
A pozsonyi fellegrvár egykor és ma

²³ GOLL 1916. 3.; LUKINICH 1933. 49–52.

²⁴ [http://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Jansen_\(Architekt\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Jansen_(Architekt)) [2014.07.30.]

²⁵ http://hu.wikipedia.org/wiki/Pecz_Samu [2014.07.30.]

²⁶ http://hu.wikipedia.org/wiki/Ray_Rezs%C5%91_Vilmos [2014.07.30.]

²⁷ http://hu.wikipedia.org/wiki/Alm%C3%A1si_Balogh_L%C3%B3r%C3%A1nt [2014.07.30.]

²⁸ GOLL 1916. 4.

²⁹ A dokumentáció Pécsre kerülésének története ismeretlen, de annyi bizonyos, hogy 1992-ig a Pécsi Egyetemi Könyvtár őrizte. Ekkor Kelényi Gábor, a Pécsi Orvostudományi Egyetem rektora kérte ki a kialakítandó Orvostörténeti Múzeumuk állandó kiállítására. Egyúttal beépítették még a kiállításba az egyetemi könyvtárban őrzött Klebelsberg Kuno és gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterek, gróf Zichy Gyula megyéspüspök és Tóth Lajos VKM-államtitkár szobrait is egy korai kiadású Werbőczy-kötet kíséretében. PEK TGYO PEKI I-91/1992. Majd a 2010 novemberében megnyitott állandó Pécsi Egyetemtörténeti Kiállítás szerves részévé vált a pozsonyi időszakot bemutató tematikai egységben.

³⁰ PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Pécsi Egyetemtörténeti Kiállítás 3. terem.

³¹ SZABÓ 1940. 10.

³² A Klarissza és a Plébánia utcák sarkán állt a régi „Klára-szüzekről” elnevezett templom és a hajdani zárda (Klarisszeum), amely 1786-tól a királyi katolikus főgimnázium épülete lett. A mindig is sötét és nedves épület már ekkor sem felelt meg egy oktatási intézmény céljainak. BOROVSKY-SZIKLAY–CSÁNKI 1896. 146.

központi épület és az egyetemi könyvtár számára szerezték volna meg, a Lanfranconi-telek pedig kizárólag az orvosi és természettudományi intézmények elhelyezésére lett volna alkalmas. Az orvosi fakultás városon kívüli elhelyezése a város azon óhaját kívánta teljesíteni, hogy az állami kórház továbbra is fenn tudja tartani addigi státuszát. A csaknem véglegesnek tűnő megoldás azonban még mindig nem nyerte el mindenkinek a tetszését. A város lakosságával egyetértésben Tóth Lajos miniszteri tanácsos a régi gimnázium meglehetősen komor, sötét épületét még ideiglenesen sem tartotta alkalmasnak, és egyúttal felvetette helyette a jogakadémia épületének (Káptalan utca 1.) használatba vételét. Tóth tervezete szerint a jogakadémia könyvtárát áthelyezik az épületből, és az általa addig lefoglalt helyiségeket tanteremmé alakítják át.³³

Lehetséges helyszínként felmerült még a Vár közelében, attól északra elterülő Hausbergel-dűlő – a Védcolöp út, Vutkovics Sándor utca, Vadász utca, Császár út által határolt terület – is, amely a régi Pálffy-kastélyból átalakított tüzérkaszárnnyával, majd a későbbi Szent Erzsébet Gyermekotthonnal³⁴ átellenben állt. Dobrovits Mátyás kórházi fő-

5–6. kép

A pozsonyi országház épülete egykor (Szent Mihály utca). Ma az épület a Comenius Egyetem könyvtára

orvos több alkalommal a campus fellegvárban (Vár út) (3–4. kép) való elhelyezése mellett kardoskodott, ekképpen a főépület a város szimbólumának tekinthető, és abból kimagasodó épületében kapott volna otthont. Ötletének számos támogatója is akadt.³⁵

Lehetséges épületként került a tervezetek közé az 1802 és 1848 közötti magyar országgyűlések helyszíne, a pozsonyi diéta belvárosi háza (Szent Mihály utca) is (5–6. kép).³⁶

³³ LUKINICH 1933. 54–55.; SZABÓ 1940. 11.

³⁴ A vár felé menet állt Pálffy Pál (1592–1653) pozsonyi főispánnak, a vár örökös kapitányának 1640-es években építtetett palotája, a híres kerttel. Az épület sok átalakításon ment keresztül, majd a 19. század végén lebontották, helyére pedig egy hatalmas építmény került. G. GYÖRFFY 1991. 132.; BOROVSKY–SZIKLAY–CSÁNKI 1896. 144. térképmelléklet; POZSONYI KALAUZ 1907. 110.

³⁵ LUKINICH 1933. 38., 46., 48.

³⁶ 1912-ben az épület a Magyar Királyi Ítéltáblának adott otthont. BOROVSKY–SZIKLAY–CSÁNKI 1896. 147.; TÉRKÉP 1912.

E két utóbbi tervezet és azok épületei önmagukban azonban kicsinek bizonyultak volna a teljes campus befogadására.

1914/15-ben a kialakuló elképzeléseknek köszönhetően ismételten több tervezet született: Korb Flóris Nándor³⁷ műépítésztől három, Kismarty-Lechner Jenő³⁸ és Warga László³⁹ okleveles mérnököktől négy, Palóczy Antal építésztanártól pedig kettő. Goll Elemér okleveles építész *A pozsonyi m. kir. Tudományegyetem elhelyezése* című, 1916-ban kiadott művének mellékletében pedig Kertész K. Róbert⁴⁰ okleveles építész, minisztériumi osztálytanácsos és Sváb Gyula okleveles építész, minisztériumi műszaki tanácsos munkája is megtalálható. (5. ábra)⁴¹ A tervezetek közül ez utóbbi felelt meg leginkább a minisztérium által kialakított elképzeléseknek, így 1917-es „kiáltványában” Jankovich Béla VKM-miniszter is ezen tervrajzokat használta fel Pozsony lakosságának meggyőzésére. Így a belvárosi történelmi műemlékek felújítása és használatba vétele mellett egy nyilvános kert rekonstrukciójával is a város fényét emelték volna. A minisztérium által ösztönzött tervezetben a prímási palota mint az egyetem központi épülete kapott szerepet az elméleti és a klinikai épületekkel, a Schiffbeck–Stabwaser-telek pedig teljességében a hallgatók mindennapjaira lett kialakítva. A műemléki épületeket körülölelő kertek – így a Lippai-kert is – megnyitásra kerültek a nagyközönség számára. A központtól délre szinte egy egységben feküdt a meglévő klinikai tömb, amelyet egy gazdasági épülettel toldottak meg.⁴²

A megvalósult egyetemi épületek

A tervezetéseket az első világháború kitörése csaknem megakasztotta, ám Jankovich Béla igyekezett az 1912. évi XXXVI. törvénycikket végrehajtatni. Első lépésként még ez év decemberében a VKM hatósága alá helyezték a pozsonyi állami kórházat, amely 1914-ben az első orvosprofesszorok kinevezésével már klinikává alakulhatott. Az idő előrehaladtával az 1914-ben működésüket ideiglenesen megkezdő fakultásokkal kap-

7–8. kép

A jogi kar épülete, rektori hivatal, jogi kari dékáni hivatal és a Quaestura épülete (központi épület) egykor és ma (Káptalan utca 1.)

³⁷ http://hu.wikipedia.org/wiki/Korb_Fl%C3%B3ris [2014.07.30.]

³⁸ http://hu.wikipedia.org/wiki/Kismarty-Lechner_Jen%C5%91 [2014.07.30.]

³⁹ <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16920/16979.htm> [2014.07.30.]

⁴⁰ <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07822.htm> [2014.07.30.]

⁴¹ GOLL 1916.

⁴² GOLL 1916. 6–8., Képmelléklet. JANKOVICH 1917.

9. kép
A jogi kar épülete a Káptalan utca felől, a bejáratától jobbra az Erzsébet Tudományegyetem címerével

10. kép
A jogi szemináriumok, majd a bölcsészeti oktatás épülete. Ma a pozsonyi Színházművészeti Főiskola épülete

csolatban azt tűnt a legkézenfekvőbbnek, hogy azokat ideiglenesen – a javaslatokban már felvetett helyszínekként – a régi királyi jogakadémia (Káptalan utca 1.) és a hajdani királyi főgimnázium (Klarissza utca 5.) épületei fogadnák be a szükséges átalakításokat követően. Az már ekkor egyértelmű volt, hogy az orvosi kar épületeinek az oktatásra való alkalmassá tétele jóval nagyobb munkát igényel, így azok megnyitását 1916 őszére tervezték.⁴³

Végül az 1914/15-ös tanévben csak a Jog- és Államtudományi Kar kezdte meg működését a pozsonyi jogakadémia Káptalan utcai épületének tantermeiben. (7–9. kép) A jogi kari ülésteremben helyezték el a gyakorlati joganyaggyűjteményt is.

A jog- és államtudományi fakultás szemináriumi helyiségei a Ventur utca 3. szám alatt az egykori középkori pozsonyi egyetem, az *Academia Istropolitana* második emeletén letek otthonra (10. kép). Az épület korábban pénzverőházként funkcionált.⁴⁴

Az egyetemi könyvtár számára elkülönített 300.000 koronát az intézmény beltelken való elhelyezésére szánták. A konkrét megvalósulás azonban más eredményt hozott. A megnyitásától a megszállásig az egyetem könyvtára ideiglenesen a Klarissza utca 5. szám alatti volt ferences apácák kolostorépületében (Klarisszeum) működött, amely 1908-ig

11–13. kép
A pozsonyi egyetemi könyvtár épülete egykor és ma (Klarissza utca 5.)

⁴³ LUKINICH 1933. 45., 53.; SZABÓ 1940. 11–12.; TANREND 1915/16. II. 13.; TANREND 1918/19. I. 26.

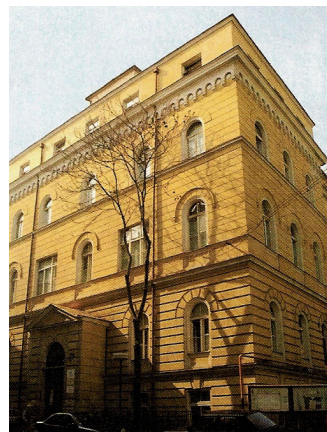
⁴⁴ TANREND 1918/19. II. 31.

a régi főgimnázium épülete volt (11–13. kép).⁴⁵ Az első és második emeleten ingyenes helyszínt biztosítottak az egyetemi könyvtár számára. Az első szinten két nagy terem, hat nagyobb és egy kisebb szoba volt, valamint egy deszkafallal elzárt rész ruhatárként funkcionált. A másodikon két nagy terem tartozott a bibliotékához. A bútortzat (néhány barokk faragott polc) a hajdani városi és a korábbi jezsuita bibliotékából maradt az épületben. Az egyetemi könyvgyűjtemény elhelyezése – mint ahogy az oktatás céljaira való hasznosításnál is kifejtették – a férőhelyek, a kényelem, a tűzbiztonság vagy a fűthetőség szempontjából sem felelt meg a 20. század eleji könyvtári igényeknek, de az adott körülmények csak ezt tették lehetővé.⁴⁶

Az orvosi fakultás épületeit a következő tanév folyamán kívánták felújítani és felépíteni a Lanfranconi-féle telken. Utoljára tervezték a Schiffbeck–Stabwasser-féle telektömbön az egyetem beltelki részének felállítását, ahol a bölcsészeti és a jogi fakultás számára készültek volna épületek. Az épület földszintjén rendezkedett be az egyetem torna- és vívóhelyisége, amely a Fürdő utca 2. szám alá került.⁴⁷

Az 1915 és 1917 közötti időszak az egyetem további kiépítése jegyében zajlott: az 1916-os tanévkezdésre végül megszerezték az Esterházy-gyakorlóteret a katonai igazgatótól, „mert (...) a magyar intelligenciának művelését mozdítja elő (...)”. Ezzel a beltelki egyetemi campus kiépítése valósulhatott meg.⁴⁸ Azonban a világháború miatt a tervezett építkezések igen leredukálódtak.

1917 őszén a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar végül a Ventur utca 3. második és a Káptalan utca 1. első emeleti helyiségeinek egy részébe költözött be,⁴⁹ valamint megtörtént a gyalogsági pótzászlóalj laktanyájának és a Korona utca 4. számú bérházban található lakások átadása az orvosi kar számára. Az 1916/17-es tanévben Gárdos János budapesti orvos az Erzsébet Tudományegyetem számára felajánlott összegnek köszönhetően

14–15. kép

Állami Kórház – Bel- és Sebészeti Klinika, Bőr- és Nemibetegklinika, Bőrgyógyászati Klinika, Elme- és Idegklinika, Szemklinika, Gyógyszertani Intézet egykor és ma

⁴⁵ TANREND 1915/16. II. 37.

⁴⁶ LUKINICH 1933. 54–55.

⁴⁷ TANREND 1918/19. I. 31.

⁴⁸ ALBRECHT 1916.

⁴⁹ TANREND 1917/18. II. 28.

a *Mensa Academica* (a Diákasztal) is megnyithatta kapuit. 1918-ra pedig létrejött egy 100 fős egyetemi diákotthon, amely a régi Aspremont–Esterházy-palota első emeletének közpő és bal szárnyán, továbbá a Széchenyi és a Temető utca saroképületében (volt elektrotechnikai szakiskola, Temető utca 5.) kapott helyet. Ugyanitt volt az internátus is.⁵⁰

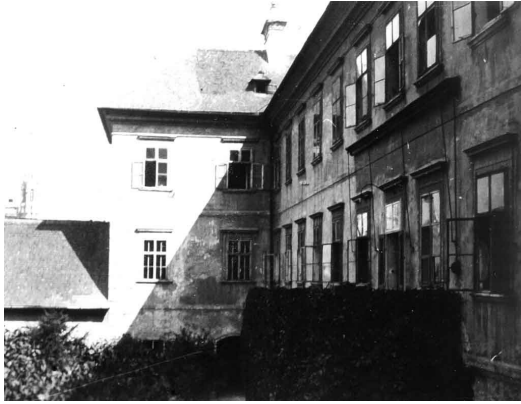
Az egyetemi klinikák helyszínei már az 1914/15-ös tanév folyamán körvonalazódtak: az Állami Kórház (Erzsébet utca 13., Ország út 12.) (14–15. kép), a Ferenc József Gyermekklinika, a Bábaképző Intézet mint meglevő intézmények kézenfekvők voltak, a háborús gazdasági viszonyok ugyanis nem tették lehetővé önálló, orvosi gyakorló intézmények létrehozását. Így 1918-ban az orvosi kar a város kórházaiban és klinikáin kezdte meg az elméleti és gyakorlati oktatást (1. táblázat).

Szervezeti egységek	Igazgató
Belklinika Erzsébet utca 13., Ország út 12.	Herczog Ferenc
Sebészeti Klinika, Sebészeti Műtétan Erzsébet utca 13.	Bakay Lajos
Szülő- és Nőbetegklinika, Szülészeti Klinika Torna utca 5.	Velits Dezső
Bőr- és Nemibetegklinika, Bőrgyógyászati Klinika Erzsébet utca 13., Ország út 12.	Veress Ferenc
Elme- és Idegklinika Erzsébet utca 13., Ország út 12.	Reuter Camillo
Ferenc József Gyermekklinika Széchenyi utca 16.	Heim Pál
Szemklinika Erzsébet utca 13., Ország út 12.	Ifj. Imre József
Gyógyszertani Intézet Erzsébet utca 13.	Mansfeld Géza
Kórbonctani Intézet, Törvényszéki Orvostani Intézet Korona utca 4. (16–17. kép), Ország út 12.	Entz Béla
Kórtani Intézet, Élettani Intézet (Physiologia) Belnay utca 1–3.	Pekár Mihály
Közegészségtani Intézet Belnay utca 1–3.	Fenyvessy Béla
Bonctani Intézet Anatómiai Intézet, Vegytani Intézet (Chemia), Kémiai Intézet, Természettani Intézet (Physika), Fizikai Intézet Belnay utca 1–3.	–

1. táblázat – A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karának klinikái és intézetei (1918)⁵¹

⁵⁰ TANREND 1918/19. I. 31.

⁵¹ TANREND 1917/18. II. 12–15., 27. A táblázatot a pozsonyi egyetem alapításának 100. évfordulójára

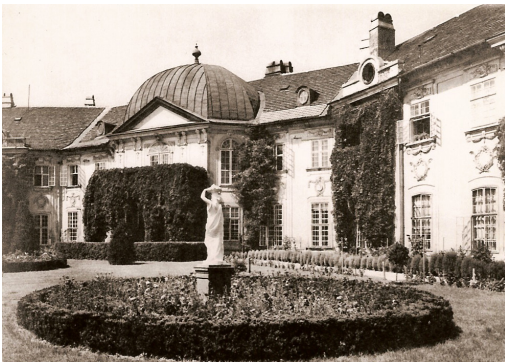

16–17. kép

A Kórbonctani és a Törvényszéki Orvostani Intézet épülete egykor és ma (Korona utca 4.)

Az egyetem működését biztosító szervezeti egységek is különböző helyszíneken rendezkedtek be: a Raktári Hivatal a Káptalan utca 1. szám alatti épület első emeletén, majd földszintjén működött. A Quaestura már 1914. szeptember 1-től ellátta feladatait, így eleinte a jog- és államtudományi fakultás adminisztratív szükségleteinek biztosítását. Teendőit szintén a Káptalan utca 1. szám alatti épület földszintjén végezte. Míg a bábaképző intézetben elhelyezett Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika gazdasági teendőit a megbízott, a klinikai célokat szolgáló állami kórházét saját gazdasági hivatala végezte. Az Orvostudományi Kar dékáni hivatala 1918-ra a Kórház utca 52. szám alatti, hajdani Aspremont–Esterházy-palota földszinti helyiségeiben rendezkedett be. (18–19. kép) A bölcsészkar dékáni hivatala a központi épület (Káptalan utca 1.) első emeletén működött.

1918 augusztusáig három egyetemi egyesület jött létre: a Pozsonyi Egyetemi Ifjúsági Testnevelési Egyesület, a Jogászsegélyező Egylet és az Egyetemi Ifjúsági Olvasókör, ezek is a Káptalan utca 1. szám alatti épület második emeletén működtek.

18–19. kép

Az orvostudományi dékáni hivatal, a hajdani Aspremont–Esterházy-palota (Kórház utca 52.)

Az épület ma a Comenius Egyetem orvosi karának dékáni hivatala

rendezett egyetemtörténeti kiállításra Dezső Krisztina és Jusztinger Antalné állította össze, segítségüket ezúton is köszönöm. [„(...)Pozsonyban, fokozatos fejlesztés mellett, tanszabadsággal felruházott magyar királyi tudományegyetem állittatik fel.” A pécsi egyetem centenáriuma (Egyetemtörténeti vándorkiállítás) – 2013. szeptember 6. – december 15.]

A szűken vett egyetemi campus bemutatása után egy érdekes összefoglalást adnánk az oktatók mindennapi életének helyszíneiről, azaz a lakásaikról.⁵² Ők a város különböző pontjain éltek családjaikkal, egy részük bérházakban, másik részük az egyes intézetekben kialakított szolgálati lakásokban (2. táblázat).⁵³

Oktató neve	Cím
Bakay Lajos (jog)	Védcölöp út 51.
Bozóky Géza (jog)	Konvent utca 2/a.
Császár Elemér (bölcészlet)	Újtelep 3.
Entz Béla (orvos)	Gyurikovics utca 8.
Erekly István (jog)	Stefánia út 10/b.
Falcsik Dezső (jog)	Kalapos utca 2.
Fambri Gábor (lektor)	Konvent utca 2/a.
Fenyvessy Béla (orvos)	Bél Mátyás utca 7.
Finkey Ferenc (jog)	Erkel utca 10.
Gyomlay Gyula (bölcészlet)	Hal tér 5.
Heim Pál (orvos)	Bél Mátyás utca 7.
Herczog Ferenc (orvos)	Védcölöp út 42.
Hodinka Antal (bölcészlet)	Sánc út 2.
Ifj. Imre József (orvos)	Kossuth Lajos tér 18.
Kérészy Zoltán (jog)	Újtelep 12.
Kiss Albert (jog)	Stefánia út 23.
Kováts Ferenc (jog)	Újtelep 3.
Kornis Gyula (bölcészlet)	Újtelep 3.

⁵² Az utcák megtekinthetők Pozsony város korabeli virtuális térképén – utcanév-keresővel: www.ortvay.eu [2014.08.28.]

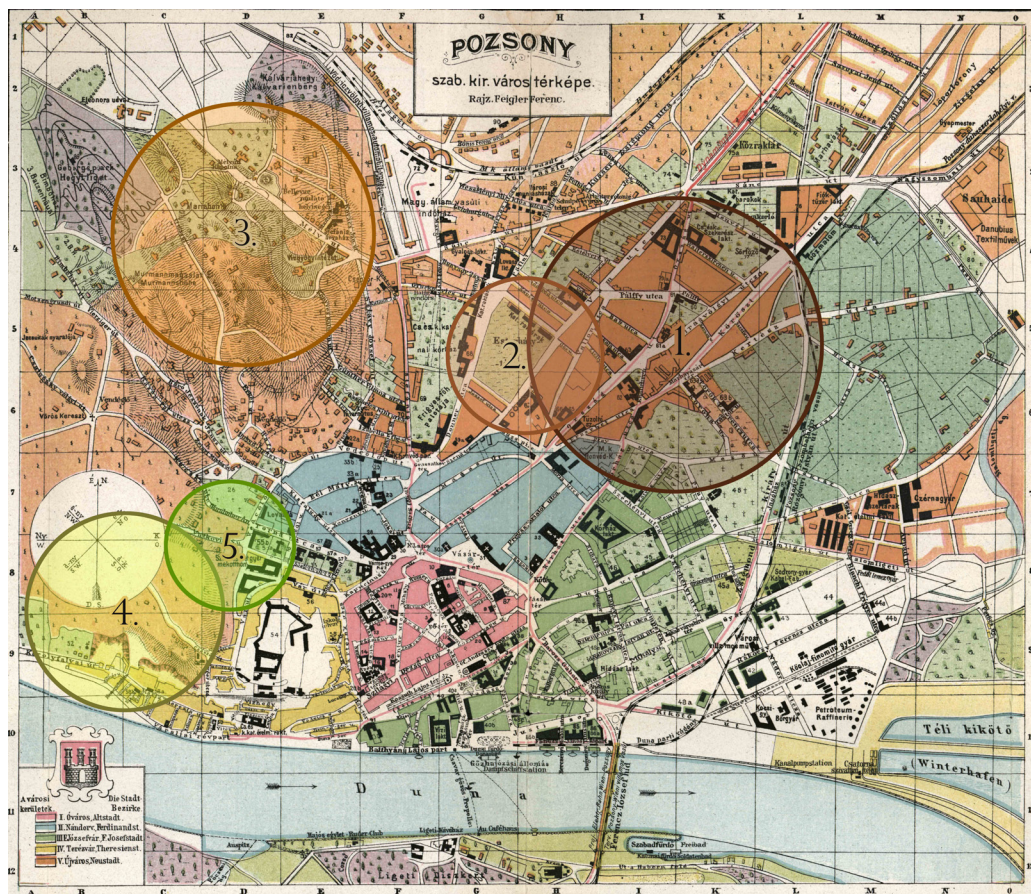
⁵³ TANREND 1914/15. I. 4–6., 9–10.; TANREND 1914/15. II. 5–7., 11–12.; TANREND 1915/16. I. 5–7., 11–12.; TANREND 1915/16. II. 43.; TANREND 1916/17. I. 58.; TANREND 1916/17. II. 59.; TANREND 1917/18. I. 65.; TANREND 1917/18. II. 40.; TANREND 1918/19. I. 35.; TANREND 1918/19. II. 32.

Kumlik Emil (könyvtárigazgató)	Preysz Kristóf utca 21.
Lukinich Imre (bölcshészet)	Ventur utca 3.
Mansfeld Géza (orvos)	Kossuth Lajos tér 29.
Pázmány Zoltán (jog)	Kossuth Lajos tér 34.
Pekár Mihály (orvos)	Kórház utca 52.
Polner Ödön (jog)	Újtelep 3.
Prinz Gyula (bölcshészet)	Újtelep 13.
Reuter Camillo (orvos)	Ország út 10.
Rónyay Rezső (quaestor)	Lőrincskapu utca 4.
Thienemann Tivadar (bölcshészet)	Stefánia út 4.
Tóth Ferenc (testnevelés)	Fürdő utca 3.
Tuka Béla (jog)	Hafner út 2.
Vári Rezső (bölcshészet)	Andrássy Gyula út 19.
Velits Dezső (orvos)	Torna utca 5.
Veress Ferenc (orvos)	Erzsébet utca 13.
Vutkovich Sándor (jog)	Védcölöp út 49.
Weszely Ödön (bölcshészet)	Simonyi Iván sor 2.
Zolnai Gyula (bölcshészet)	Edl utca 5.

2. táblázat – Oktatói lakások Pozsonyban

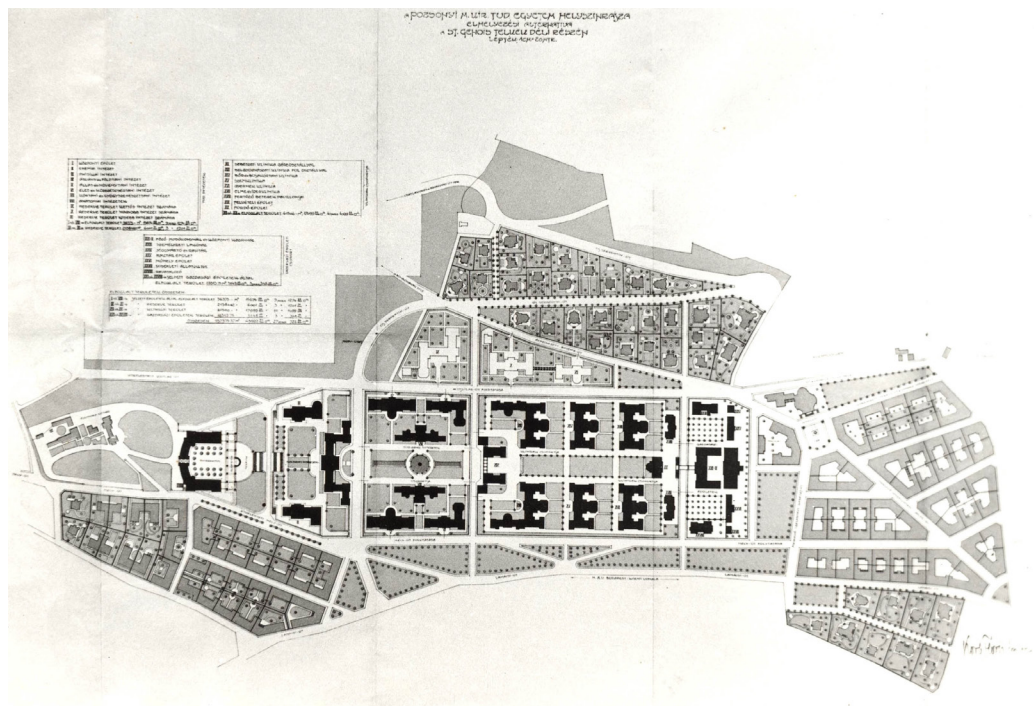
Az universitas kialakítását jelentősen nehezítették a világháború eseményei. A helyszínek véglegesítésének négyéves periódusa után azonban a háborús viszontagságok miatt sajnálatos módon a megszüntetés és az áthelyezés következett be, így a fentiekben felvázolt helyszínek csak ideiglenesen szolgálhatták a pozsonyi egyetemet.

ÁBRAMELLÉKLETEK

1. ábra
Pozsony város térképe a tervezetek elhelyezési helyszíneivel

1. Schiffbeck-Stabwasser-telek
2. Eszterházy-gyakorlótér
3. St. Genois-féle telek
4. Lanfranchi-telek
5. Hausbergel-dűlő

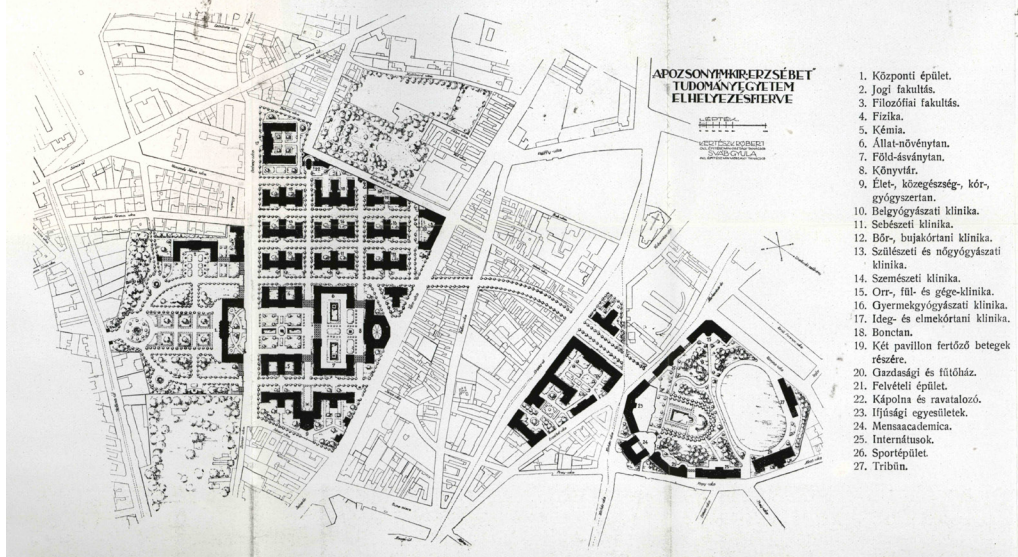
3. ábra
A pozsonyi Magyar Királyi Tudományegyetem helyszínrajza.
Elhelyezési alternatíva a St. Genois-telek déli részén

A. Balogh Loránt: A pozsonyi egyetemi épületek elhelyezési terve (1914)

A Pozsonyi M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetem elhelyező terve.

Távlati kép.

5. ábra

Kertész K. Róbert és Sváb Gyula tervezete (1914–1915)

KÉPJEGYZÉK

1. kép RAVASZ 1983. II. 18.
2. kép (<http://hu.wikipedia.org>) [2014.07.23.]
3. kép POZSONYI KALAUZ 1907
4. kép (<http://hu.wikipedia.org>) [2014.07.23.]
5. kép BOROVSKY-SZIKLAY-CSÁNKI 1896
6. kép (<http://www.panoramio.com>) [2014.07.23.]
7. kép RAVASZ 1983. II. 14.
8. kép Lengvári István fotója
9. kép Magángyűjtemény
10. kép Rodler Miklós fotója
11. kép BOROVSKY-SZIKLAY-CSÁNKI 1896
12. kép Majorossy Judit fotója
13. kép (<http://tudasbazis.sulinet.hu>) [2014.07.23.]
14. kép RAVASZ 1983. II. 14.
15. kép Rodler Miklós fotója
16. kép POZSONYI KALAUZ 1907
17. kép Rodler Miklós fotója
18. kép RAVASZ 1983. II. 18.
19. kép (<http://www.panoramio.com>) [2014.07.23.]

RÖVIDÍTÉSEK

PEK TGYO PEKI

Pécsi Egyetemi Könyvtár Történeti Gyűjtemények
Osztálya – A Pécsi Egyetemi Könyvtár Irattára

FORRÁSOK

PTE EL
XIV. 2.

Pécsi Tudományegyetem Egyetem Levéltár, Pécs
Entz-hagyaték.

TANREND 1914–1921

A Pozsonyi Magyar Kir. Erzsébet Tudományegyetem személyzeti létszáma és tanrendje 1914–1921. Pozsony, 1914–1922.

TÉRKÉP 1912

Pozsony szab. kir. város térképe. Rajz. Feigler Ferenc. [Pozsony–Bécs, 1912.]

IRODALOM

ALBRECHT 1916

ALBRECHT Főherceg Úr Ő császári és Királyi Fenségeként mint I. Ferenc József Úr Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége legmagasabb személye képviselőjének avató beszéde. In: *A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem 1916/17. tanévi irataiból. 2. füzet. A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetemnek 1916. évi november hó 19-én dicsőült Erzsébet királyné neve napján tartott avató ünnepe alkalmával mondott beszédek és első Ferenc József Úr Ő császári és Apostoli Királyi Fenségeként az egyetem rektorához intézett legkegyelmesebb válasza az egyetem és Pozsony sz. kir. város nevében Albrecht Főherceg Úr Ő császári és Királyi Fensége által az avató ünnepélyről küldött hódolatnyilvánítása.* Pozsony, 1916. 3–6.

BOROVSKY–SZIKLAY–CSÁNKI 1896

BOROVSKY Samu – SZIKLAY János – CSÁNKI Dezső: *Magyarország vármegyéi és városai: Magyarország monografiája; a magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közmívelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája.* 16. kötet – *Pozsony vármegye.* Pozsony szab. kir. város. Budapest, 1896.

BROLLY 1916

BROLLY Tivadar kir. tanácsos, Pozsony szab. kir. város polgármesterének üdvözlő-beszéde. In: *A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem 1916/17. tanévi irataiból. 2. füzet. A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetemnek 1916. évi november hó 19-én dicsőült Erzsébet királyné neve napján tartott avató ünnepe alkalmával mondott beszédek és első Ferenc József Úr Ő császári és Apostoli Királyi Fenségeként az egyetem rektorához intézett legkegyelmesebb válasza az egyetem és Pozsony sz. kir. város nevében Albrecht Főherceg Úr Ő császári és Királyi Fensége által az avató ünnepélyről küldött hódolatnyilvánítása.* Pozsony, 1916. 33–37.

CSERNOCH 1916

CSERNOCH János bibornok, hercegprímás, esztergomi Érsek Úr Ő Eminenciájának felszólalása. In: *A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem 1916/17. tanévi irataiból. 2. füzet. A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetemnek 1916. évi november hó 19-én dicsőült Erzsébet királyné neve napján tartott avató ünnepe alkalmával mondott beszédek és első Ferenc József Úr Ő császári és Apostoli Királyi Felségének az egyetem rektorához intézett legkegyelmesebb válasza az egyetem és Pozsony sz. kir. város nevében Albrecht Főherceg Úr Ő császári és Királyi Fensége által az avató ünnepélyről küldött hódolatnyilvánítása.* Pozsony, 1916. 7–12.

GOLL 1916

GOLL Elemér: *A Pozsonyi Magyar Királyi Tudományegyetem elhelyezése.* Budapest, 1916.

G. GYÖRFFY 1991

G. GYÖRFFY Katalin: *Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon. Idegen utazók megfigyelései.* Budapest, 1991.

JANKOVICH 1916

Dr. JANKOVICH Béla valóságos belső titkos tanácsos, vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter válasza, mellyel a pozsonyi helyőrségi kórház épületét és az Esterházy-gyakorlóteret a M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetem céljaira átveszi. In: *A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem 1916/17. tanévi irataiból. 2. füzet. A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetemnek 1916. évi november hó 19-én dicsőült Erzsébet királyné neve napján tartott avató ünnepe alkalmával mondott beszédek és első Ferenc József Úr Ő császári és Apostoli Királyi Felségének az egyetem rektorához intézett legkegyelmesebb válasza az egyetem és Pozsony sz. kir. város nevében Albrecht Főherceg Úr Ő császári és Királyi Fensége által az avató ünnepélyről küldött hódolatnyilvánítása.* Pozsony, 1916. 17–22.

JANKOVICH 1917

JANKOVICH Béla: *Pozsony szab. kir. város Közönségéhez.* Budapest, 1917. február 7.

KÉRÉSZY 1916

Dr. KÉRÉSZY Zoltán egyetemi rektor ünnepi beszéde. In: *A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem 1916/17. tanévi irataiból. 2. füzet. A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetemnek 1916. évi november hó 19-én dicsőült Erzsébet királyné neve napján tartott avató ünnepe alkalmával mondott beszédek és első Ferenc József Úr Ő császári és Apostoli Királyi Felségének az egyetem rektorához intézett legkegyelmesebb válasza az egyetem és Pozsony sz. kir. város nevében Albrecht Főherceg Úr Ő császári és Királyi Fensége által az avató ünnepélyről küldött hódolatnyilvánítása.* Pozsony, 1916. 23–32.

KROBATIN 1916

Báró KROBATIN Sándor beszéde, mellyel a pozsonyi cs. és kir. Helyőrségi Kórház épületét (volt primási nyári palota) és az Esterházy-gyakorlóteret az egyetem céljaira átadja. In: *A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem 1916/17. tanévi irataiból. 2. füzet. A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetemnek 1916. évi november hó 19-én dicsőült Erzsébet királyné neve napján tartott avató ünnepe alkalmával mondott beszédek és első Ferenc József Úr Ő császári és Apostoli Királyi Felségének az egyetem rektorához intézett legkegyelmesebb válasza az egyetem és Pozsony sz. kir. város nevében Albrecht Főherceg Úr Ő császári és Királyi Fensége által az avató ünnepélyről küldött hódolatnyilvánítása.* Pozsony, 1916. 13–16.

LUKINICH 1933

LUKINICH Imre: Az egyetem alapításának története. Pécs, 1933.

POHÁNKA 2012

POHÁNKA Éva: A pozsonyi egyetem alapítása. In: FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai.* Pécs, 2012. 47–50.

POLYÁK 2014

POLYÁK Petra: Az Erzsébet Tudományegyetem névváltozatai. *Per Aspera ad Astra* 1. (2014):1. 115–137.

POZSONYI KALAUZ 1907

Képes pozsonyi kalauz. A városnak és környékének leírása. Steiner Zsigmond könyvkereskedése, Pozsony, 1907.

RAVASZ 1983

RAVASZ János: *Pécsi Tudományegyetem (1923–1950).* I–II. kötet. [Gépirat] Pécs, 1983.

SZABÓ 1940

SZABÓ Pál: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs, 1940.

The Founding of the University in Pozsony and its Buildings of Education

by Éva Schmelcz-Pohánka
(Summary)

There were many plans for placing the faculties and institutes of the Royal Erzsébet University (founded in 1912). Some of these would have placed the campus in the inner city area, while others intended it for the outskirts of the city. The start of the First World War had a significant effect on the operation and the development of the university venues. Finally, the University in Pozsony was able to start instruction after moving into already existing buildings. This study provides an overview of this process, the various plans and the buildings that were eventually used.

(A szöveget Lengvári Ágnes fordította.)

Pilkhoffer Mónika

Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei

Az 1921. évi XXV. törvénycikk az 1920 februárjában Budapestre menekült pozsonyi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem ideiglenes Pécsre helyezéséről döntött a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Szegedre költöztetésével egy időben.¹ Miután a csehek 1919. szeptember 22-én – a jogi kar kivételével – beszüntették az Erzsébet Tudományegyetem működését Pozsonyban, Pécs mellett több város (Győr, Debrecen, Szombathely, Veszprém és Keszthely) is ajánlkozott az egyetem letelepítésére.² Az intézmény vezetése végül Pécsset választotta,³ annak ellenére, hogy a város csak 1921 augusztusában szabadult fel a szerb megszállás alól. Régi vágya valósult meg ezzel a pécsieknek, hiszen Nagy Lajos 1367-es egyetemalapítása után 555 évvel, több sikertelen kísérletet követően a város végre egyetemet kapott.⁴

Az Erzsébet Tudományegyetem Pozsonyban

Ferenc József 1912. július 7-én szentesítette a XXXVI. törvénycikket, mely a debreceni és a pozsonyi egyetem felállításáról határozott. Az ezt követő legnehezebb feladatot az Erzsébet királynéről elnevezett intézmény helyének kijelölése jelentette.⁵ A belvárosi és a külterületi elhelyezés híveinek hosszas vitáját felemás megoldás zárta le: 1913 nyarán a közoktatásügyi miniszter úgy döntött, hogy az orvosi és természettudományi karok a külvárosi Lanfranchi-telken, míg a jogi- és a bölcsészeti fakultásainak önállóságát megszüntetve beolvasztanák azokat a debreceni egyetem jogi és bölcsészeti karaiba. BENKE 2000. 95.

¹ CSIZMADIA 1980. 8.

² Kultúrpolitikai szempontból az egyetemet mindenképpen dunántúli városban tervezték elhelyezni, mivel az országnak ezen a területén egyetlen egyetem sem működött. Ráadásul a Debrecenbe költözés esetében annak a veszélye is fennállt, hogy a pozsonyi egyetem jogi és a bölcsészeti fakultásainak önállóságát megszüntetve beolvasztanák azokat a debreceni egyetem jogi és bölcsészeti karaiba. BENKE 2000. 95.

³ A pozsonyi egyetem legkézenfekvőbb új otthona Sopron lett volna, de annak hovatartozása ekkor még bizonytalan volt. Pécs legnagyobb riválisa Győr volt, azonban Pécs kulturális hagyományai, fejlett ipara és iskolaváros jellege mellett a kórházak esetében felülmúlta a vetélytársat. Hátrányai közé sorolták ugyanakkor a fő vasútvonalaktól való távolságát, és hogy vonzási körzete csupán észak felé van. BENKE 2000. 95–96.

⁴ Klimó György püspök (1751–1777) egyetemalapítási tervéből ugyan csak az első nyilvános könyvtár és a nyomda valósult meg, de Szepesy Ignác püspöknek sikerült 1835-ban jogakadémiát létrehoznia a városban. 1872-ben pécsi és baranyai polgárok nyílt kérelmet fogalmaztak meg a Pécsen felállítandó egyetem érdekében, Szauter Antal főreáliskolai igazgató 1873-ban megjelent könyvében pedig négykarú egyetem felállításáról értekezett. Szilvek Lajosnak a századfordulón megjelent kötete katolikus egyetem felállítását javasolta Pécsen. BENKE 1992. 101.

⁵ A helyszín kiválasztásával kapcsolatos, 1913. május 5-i értekezleten a legfontosabb kérdés az volt, hogy az egyetem épületeit a város belső (katonai kórház és Esterházy tér, Schiffbeck-telek) vagy külső területén (Saint-Genois-féle telek) helyezték-e el. 1913 júniusában egy újabb kültelki terület, a Lanfranchi-telek is felmerült az egyetem helyeként.

⁶ LUKINICH 1933.

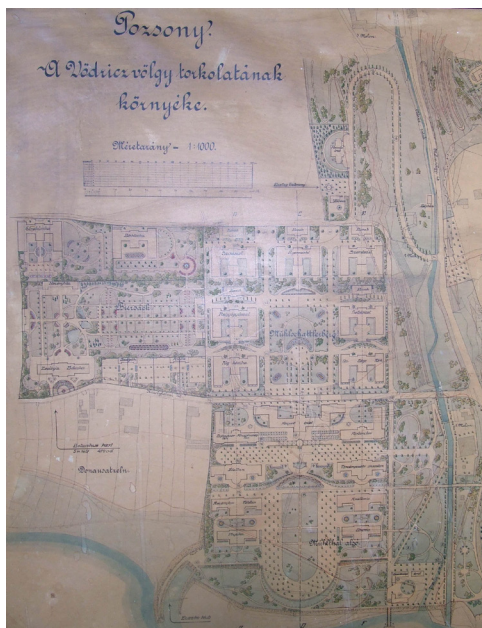
vét.⁷ (1. kép) Arra nem találtunk adatot, hogy miért a kastélyépítő specialistaként ismert, az iparművészeti iskolában tanító építész kapta a megbízást, de a helyszínrajz jól sikerültnek tekinthető, hiszen a tervező nem túl szerencsés alakú telken praktikus és artisztikusan helyezte el az architektúrákat.⁸ Az első világháború kitörése azonban megghiúsította a terv megvalósítását.

Az oktatás mielőbbi megkezdése érdekében az Erzsébet Tudományegyetem számára egyelőre meglévő épületeket engedtek át. Elsőként a jogi kar alakult meg, mely az 1914/15-ös tanévben a jogakadémia épületében kezdte meg a működését. A hivatali helyiségek számára az Esterházy-palotában szorítottak helyet. 1916-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium meghívásos tervpályázatot hirdetett a Schiffbeck-telek beépítésére, melyen Korb Flóris, Palóczy Antal, Lechner Jenő és Wurga László, valamint a minisztérium részéről Kertész K. Róbert és Sváb Gyula vettek részt.⁹ A legújabb elképzelés szerint a bölcsészettudományi és az orvosi kar költözött volna ide. Mivel a háború ezt a tervet is elsöpörte, a két karon 1918 őszén megindult képzés számára átmeneti helyiségeket biztosított a város. Az orvostudományi kar a kibővített állami kórházba került.¹⁰

Az Erzsébet Tudományegyetem rövid pozsonyi működéséről elmondható, hogy három karán fokozatosan elindult ugyan a képzés,¹¹ de az intézmény megnyugtató elhelyezése nem sikerült: a nagyszabású egyetemépítési tervek közül a háború idején semmi sem valósult meg.

Az egyetem Pécssett

Az egyetem pécsi elhelyezése az adott viszonyok között csakis meglévő épületeknek az intézmény számára történő átengedésével realizálódhatott. A feladattal Pekár Mihály orvosi prodékánt bízták meg, aki már 1921 augusztusában leutazott Pécsre. A szerb megszállás alól éppen felszabadult városban Pekár egyedül a honvéd hadapródiskola¹² – akkor telje-

1. kép

A. Balogh Loránt: Az Erzsébet Tudományegyetem pozsonyi elhelyezésének terve (1914)

⁷ PEK TGYO ETGY D2004.44.1.

⁸ MERÉNYI 1955. 21–22.

⁹ GERLE 2010. 196–197.

¹⁰ SZABÓ 1940. 10.

¹¹ A természettudományi kar megszervezése sem most, sem a későbbiekben nem sikerült.

¹² A honvéd hadapródiskola 1897/98-ban épült Alpár Ignác tervei alapján a soproni és nagyváradai iskolákkal egy időben. A háromemeletes, neobarokk főépülethez a nagyméretű telken számos kisebb épület: tisztai és legénységi lakóépületek, melléképület, uszoda, tornacsarnok, kórház tartozott. Bővebben lásd: PILKHOFER 2004. 32–40.

sen üresen álló – épületét tartotta alkalmasnak az egyetem számára, ahol a központi intézmények, a jogi és a bölcsészeti kar, valamint az orvosi kar elméleti intézetei is elférnének. Pekár doktor *Pro memoria Pécs város térképéhez* című munkájában jelölte meg azokat a pécsi épületeket, amelyekre az egyetem igényt tartott. A pécsi püspök és a városi főispán igyekezett mindent megtenni az épületek átengedése érdekében, de a honvédelmi miniszterrel a hadapródiskoláról nem sikerült megállapodni.¹³ Ennek az lett a következménye, hogy az egyetem intézeteit a város legkülönbözőbb pontjain 9 nagyobb és több kisebb épületben, szétszórtan helyezték el.

A rektorátus, az egyetemi hivatalok, a jogi és a bölcsészettudományi kar, valamint 3 orvosi intézet (fizikai, élettani, biológiai) az állami főreáliskola Rákóczi úti épületébe került. Az innen kitelepített középiskola – Zichy Gyula pécsi püspök támogatásának köszönhetően – a jogi líceum Király utcai épületébe költözött.¹⁴ Zichy püspök hozzájárult ahhoz is, hogy a líceum templomból egyetemi templom legyen, a püspöki könyvtár pedig az egyetemi könyvtár állományát alapozta meg. A városi közkórházba a bel- és szemklinika, a vele szomszédos szegényházba a gyógyszerári és közegészségtani intézet költözött. A sebészet a városi felsőkereskedelmi iskola, az elme- és idegklinika az elmeorvóintézet épületében nyert elhelyezést. A városi tornacsarnokban az anatómiai, a kórbonctani és a törvényszéki orvostani intézetek kezdték meg működésüket. A bábaképzőből szülő- és nőbeteg klinika, a csapatkórházból bőr- és nemibeteg klinika, a Julián egyesület székházából gyermekklinika lett.¹⁵ Az egyetem számára átengedett épületekről 1925. január 20-án írta alá a szerződést Nendtvich Andor polgármester és Makay István, valamint Mihálffy Ernő rektor és Pekár Mihály orvostudományi dékán. A szerződés melléklete 19 épületet sorolt fel 8 kat. hold 1039 négyszögöl területen. Ezek az architektúrák mind a dualizmus, azon belül is a századforduló idején épültek, és jól bizonyítják, hogy Pécs ebben az időszakban jelentős iskolai és egészségügyi központtá fejlődött.¹⁶

Azon túl, hogy ezeket az architektúrákat az egyetemi oktatás céljára kisebb-nagyobb mértékben át kellett alakítani, a hallgatók és az oktatók elhelyezésének kérdése újabb építési feladatokat vetett fel. Ennek érdekében egyetemi építő bizottság alakult, amelynek tagjai – többek között Sváb Gyula, a kultuszminisztérium műszaki osztályának vezetője

¹³ A hadügyi kincstár kezdetben hajlandónak tűnt a hadapródiskola főépületét az egyetemnek átadni, de a melléképületek egy részéhez ragaszkodott, ellentételezésül pedig a főreáliskola épületét kérte. Később a főépületet sem adták, helyette a honvédelmi minisztérium 100 millió koronát ajánlott fel, melynek nagy része azonban az infláció során elértéktelenedett. CSIZMADIA 1980. 11.

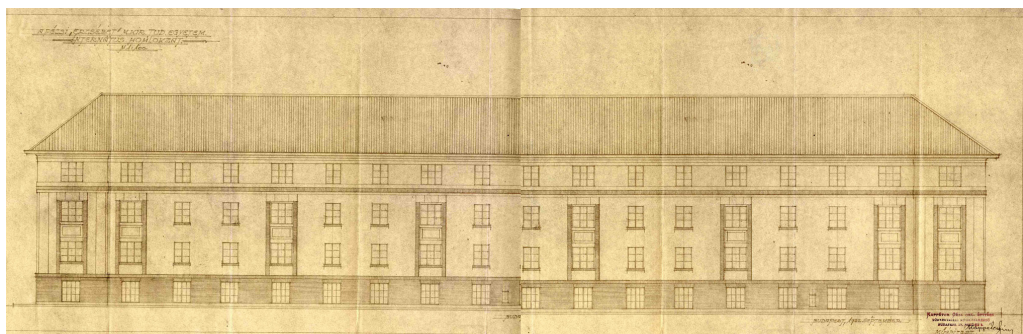
¹⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elképzelése szerint a joglíceum épületébe az egyetem jogi karát telepítették volna, az egyetemi tanács azonban a jogi és a bölcsészkar elkülönítését hátrányosnak tartotta. PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács IX. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1922. máj. 31. Budapest.

¹⁵ Az épületek átadása mellett további megoldandó feladatot jelentett a város számára, hogy az azokban működő intézményeknek új otthont találjon. A tárgyalások eredményeképp a szegényház lakóit a Mayer laktanyába, a városi felső kereskedelmi fiúiskolát a Makár utcai elemi iskolába, a női tanulókat a Mária utcai elemi népiskolába költöztették. *Dunántúl*, 1922. augusztus 2. 4.

¹⁶ Az épületek közül egyedül a bábaképezde (1908) terveit készítette országosan ismert, fővárosi építész Schodits Lajos személyében. A főreáliskola (1914), a felsőkereskedelmi iskola (1912–1915) és a Julián Egyesület épülete (1913) a legjelentősebb pécsi építész, Pilch Andor tervei alapján épültek fel. Az 1714-ben alapított városi kórház épületét 1895-ben Piatsek Gyula tervei alapján bővítették. Az elmeorvóintézetet (1902–1905) Schlauch Imre pécsi építőmester tervezte. A tornacsarnok 1870-ben, a szegényház 1888-ban, a csapatkórház 1889-ben épült.

és Kappéter Géza műépítész – 1922. augusztus elején ellátogattak Pécsre.¹⁷ A sajtó értesülései szerint ekkor már folytak az átalakítási munkák a bábaképezde, a jogakadémia, a főreáliskola és a tornacsarnok architektúráin, és már készen voltak az egyetemi internátus tervei is. A forrásokból arra lehet következtetni, hogy a minisztérium a kollégium számára vásárolta meg 1922 tavaszán 2 200 000 koronáért Hamerli József 2485 négyszögöl nagyságú, a honvéd hadapródiskola mellett fekvő telkét.¹⁸ Valószínűleg az egyetem helyének véglegesítése után döntöttek arról, hogy az internátus a főreáliskolához közeli területen, a mai Dohány és Jogász utcák sarkán fog felépülni. Időközben nemcsak a helyszín, de az épület funkciója is megváltozott: a Kappéter Géza által 1922 nyarán tervezett épületben tanári lakásokat alakítottak ki, a Nagy Lajosról elnevezett fiúinternátus számára pedig megszerezték a várostól az Irányi Dániel téri elemi népiskola Pilch Andor által tervezett, 1922–23-ban emelt architektúráját,¹⁹ amelyet még az építkezés közben kollégiummá építettek át.²⁰ Még egy épület lett az egyetemé: a Siklósi és a Rákóczi utca sarkán álló, egykori Vadember Szálloda (1886),²¹ amelyet a lányok számára alakították át Erzsébet Kollégiummá, és itt működött a 300 fős menza is.²²

Az egyetemi tanács 1924 februárjában úgy határozott, hogy az eredetileg kollégiumnak szánt, de tanári lakóházzá áttervezett ún. Békepalota kétemeletes épületére egy harmadik emeletet is ráépítenek.²³ Így két darab három- és két darab négyszobás lakással több állt az oktatók rendelkezésére. A háromszobás lakások fogadószobából, ebédlőből és hálószobából álltak, a négyszobásokban gyerekszoba is volt. Mindegyik lakáshoz tartó-

2. kép

Kappéter Géza: Az eredetileg kollégiumnak készült tanári lakóház, az ún. Békepalota terve (1922)

¹⁷ *Dunántúl*, 1922. augusztus 5. 1.

¹⁸ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács IX. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1922. máj. 31. Budapest.

¹⁹ STELCZ 2006. 57–58.

²⁰ A város az egyetem elhelyezése érdekében több alap- és középfokú iskolájának épületét áldozta fel, a helyhiány pedig súlyos problémákat okozott a közoktatásban. Klebelsberg Kuno ezért 1922-ben ígéretet tett egy 12 tantermes elemi iskola megépítésére. Mire a Fiume utcai iskola építésének munkálatai megkezdődtek, a minisztérium által beígért 200 000 pengő a költségekre már nem volt elég. A Müller Félix budapesti építész által tervezett épület így csak 1931-re készült el. 1929-ben adták át a Pilch Andor tervezte Ullmann-telepi elemi iskolát, melynek felépülése összefüggött az Irányi Dániel téri iskola elvételével. *Dunántúl*, 1928. szeptember 16. 2. és STELCZ 2006. 56–57.

²¹ Az épületet a város 1923. június 18-án vásárolta meg, majd 1923. december 28-án az egyetemnek ajándékozta. EMLÉKIRAT 1929. 15.

²² CSIZMADIA 1980. 336.

²³ PTE EL VIII. 101. a. 1. d. Az Egyetemi Tanács V. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1924. febr. 27.

zott cseléd- és fürdőszoba is. A rendkívül egyszerű homlokzaton a második emelet feletti erőteljes vízszintes osztópárkány és a harmadik emelet kisebb mérete is azt sugallja, hogy ez utóbbi megépítéséről csak később született döntés. Az architektúra szerény díszítését az első és második emelet hatos osztású ablakait időközönként összefogó téglaszalag adja. (2. kép) Az építkezés megindulását késleltette, hogy a város mérnöki hivatala csak 1923. január végére készítette el a telektömb megosztásának és szabályozásának tervét, amely során elvetették az Irányi Dániel teret közepén észak-déli irányban kettészelő utcának a dohánygyárig történő kiépítését.²⁴

Az egyetem ünnepélyes megnyitására a kultuszminiszter jelenlétében 1923. október 14-én került sor.²⁵ Ünnepi beszédében Klebelsberg hangsúlyozta, hogy „*Trianon után külön egyetemi városrészt nem építhettünk, de mégis megnyugvással tölti el lelkemet, hogy (...) olyan méltó hajlékot adhattunk a pécsi egyetemnek, amely nem áll mögötte több külföldi kisebb egyetem elhelyezésének.*”²⁶ Az egyetemi építkezések ekkor még javában zajlottak, az építési bizottság a munkák befejeztével csak 1926-ban oszlott fel. Ebből az alkalomból az egyetem tanácsa köszönetét fejezte ki többek között Sváb Gyulának, a főépület dísztermének üvegablakait készítő Róth Miksának, ugyanitt a Nagy Lajos egyetemelapításának emléket állító freskó művészenek, Dudits Andornak, valamint Korb Flóris műépítésznek.²⁷ Rendkívül érdekes, hogy Korb Flóris pécsi egyetemépítő tevékenységét több forrás is említi, ugyanakkor nem találtunk egyetlen olyan tervrajzot sem, mely ezt igazolná. Az tény, hogy Korb Flóris erre az időre igazi egyetemépítő specialistává nőtte ki magát, hiszen a kolozsvári egyetemi könyvtár tervezését (1904) követően ő kapta a debreceni és a Szegedre költöztetett kolozsvári egyetem kiépítésének munkáit is. A pécsi építkezésekre vonatkozó minisztériumi megbízás most is a Korb és Giergl irodának szólt, de a szegedihez és debrecenihez képest jóval szerényebb pécsi építkezéseket minden bizonnyal a Korb irodájában dolgozó Kappéter Géza (1878–1948) irányította,²⁸ a művezetők pedig Iványi Gyula és Rottmann Elemér voltak.²⁹

Kollégiumok, tanári lakóházak és a tornacsarnok

Az egyetem, ha nem is ideális, de megfelelő körülmények között kezdte meg pécsi működését az 1923/24-es tanévben. Pekár Mihály azonban már 1926-ban jelezte az egyetem vezetésének a fiúinternátus problémáját. Az elemi iskolának épült Nagy Lajos kollégium nagy termeiben csak „kaszárnyszerűen” tudták elhelyezni a diákokat, ami nem vonzotta Pécsre a hallgatókat, ráadásul az épületet két éven belül vissza kellett volna adni a város-

²⁴ MNL BaML IV. 1406. Pécs város tanácsának iratai 24.115/1931 F.

²⁵ Egy hónappal később, 1923. november 23-án nyílt meg az egyetem negyedik, evangélikus hittudományi kara Sopronban. Zichy püspöknek az a kísérlete, hogy katolikus hittudományi kart állítsanak fel Pécsen, nem járt sikerrel. Mivel a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen katolikus, Debrecenben pedig református teológus fakultás működött, így a kormány Pécsen az evangélikus hittudományi kar felállítását támogatta. A pécsi evangélikus hitközség tagjai mellel már 1920. február 1-jén levelet írtak az evangélikus egyház egyetemes közgyűléséhez, kérve az evangélikus teológiai kar pécsi megalapítását.

²⁶ Idézi LADÁNYI 2000. 35.

²⁷ PTE EL VIII. 101. a. 1. d. Az Egyetemi Tanács VI. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1926. márc. 24.

²⁸ MÉL KAPPÉTER

²⁹ MÉL CSÁNK ROTTMANN

nak. Mivel a rossz pécsi lakásviszonyok miatt nem volt megoldható a tanári lakóház fel-szabadítása és kollégiummá alakítása, ezért Pekár egy új Nagy Lajos Kollégium felépítését indítványozta.³⁰ Ugyanakkor 10-12 egyetemi tanár és a nők tanársegédek lakáshelyzete is megoldatlan volt, ezért 1927-ben egy 25 lakásos tanári bérház felépítésére is javaslatot tett.³¹ Az építkezéshez a várostól telket és 80 000 pengőt, a megyétől 1941-ig folyósítandó 8000 pengő évi támogatást szerzett. Ez utóbbi felajánlásért cserébe a megye 15 alapítványi helyet kért a Baranyában élő, vagyontalan szülők gyerekei részére.³² Az új Nagy Lajos Kollégium megvalósítását azonban egy másik elképzelés miatt levették a napirendről.

1925. december 20-án alakult meg a Szent Mór pécsi püspökről elnevezett Maurinum Egyesület, melynek kollégiumépítési terveit Klebelsberg az Eötvös Kollégium mintájára működő katolikus tanárképző intézet gondolatával egészítette ki. A kezdeményezés élén Vargha Damján ciszterci szerzetes, a régi magyar irodalom bölcsészprofesszora állt, aki rövid időn belül jelentős összeget gyűjtött össze az építkezésre.³³ A város az Irányi Dániel tér déli részén levő, 1350 négyszögöles telek adományozásával, 100 000 pengővel és egy 8000 pengős alapítvány létrehozásával segítette a nemes ügyet.³⁴ Hiába bizonygatta a sajtó, hogy a kultuszminiszter által „magyar Heidelberg”-nek titulált Pécs városában mind a két kollégium meg fog épülni,³⁵ az 1928. március 8-i közgyűlésen – a Maurinum számára megszavazott támogatással párhuzamosan – a város a két évvel korábban Pekár Mihálynak az új Nagy Lajos Kollégium felépítéséhez ígért 80 000 pengős felajánlást visszavonta, a telket pedig időközben a Stefánia Szövetségnek engedte át.³⁶

A Szent Mór Kollégium koncepciója 100 hallgató külön szobai elhelyezését, torna- és sporthelyiségek, zene-, társalgó-, olvasó- és rádiószoba, könyvtár, dolgozószobák, katolikus ifjúsági egyletek tanácskozóhelyiségei és menza kialakítását tartalmazta.³⁷ A Maurinum tervezetét áttanulmányozó rektor az egyetem fejlődése szempontjából is felkarolandónak minősítette az elképzelést, mert *„a vagyonos és művelt közép- és felsőbb osztályba tartozók gyermekeit, vagyis azt az elemet van hivatva biztosítani az egyetemnek, melyet a mostoha viszonyok folytán eddig nélkülözni volt kénytelen.”*³⁸

Az épület 1928 februárjában készített neoromán terveit Fábián Gáspár budapesti és Pilch Andor pécsi építész szignálta.³⁹ A szakirodalom is kettőjüket nevezi meg tervezőként.⁴⁰ Ez azért tűnik érdekesnek, mert nem tudunk róla, hogy a két építész közelebbi kapcsolatban lett volna egymással, sőt, a Pius templom 1910-es évekbeli tervpályázatán

30 PTE EL VIII. 101. a. 1. d. Az Egyetemi Tanács VII. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1926. ápr. 28.

31 PTE EL VIII. 101. b. A Rectori Hivatal iktatott iratai 2526/1927–28.

32 PTE EL VIII. 101. b. A Rectori Hivatal iktatott iratai 989/1928–29.

33 Előkelő egyházi és világi személyek és testületek (Zichy és utóda, Virág Ferenc pécsi püspökök, a pécsi székeskáptalan, a veszprémi püspök, Apponyi Albert, Kornfeld Mór földbirtokos) alapítványai mellett még az egyetem tanárai közül is többen hozzájárultak – fizetésük egy részének felajánlásával – a költségekhez.

34 MEGYERI 2007. 18.

35 *Dunántúl*, 1926. június 29. 4.; *Pécsi Napló*, 1926. augusztus 18. 1.

36 PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács X. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1928. jún. 27.

37 PTE EL VIII. 101. b. A Rectori Hivatal iktatott iratai 2169/1927–28. Vargha Damján: A Maurinum története.

38 PTE EL VIII. 101. a. 1. d. Az Egyetemi Tanács VII. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1926. ápr. 28.

39 MNL BaML XV. 1. e. 60. Kőszeghy Gyula hagyatéka.

40 FEDELES–LENGVÁRI–POHÁNKA–POLYÁK 2011. 59.; KALÁSZ 2002. 87.; RAJCSI 1999. 70.; WEILER 1987. 44.

vetélytársak voltak, mely küzdelemből Fábíán Gáspár került ki győztesen. Fábíán a saját kiadásában megjelent életrajzi könyvében azt írja, hogy a Maurinum épületére kiírt tervpályázat 1. díjával nyerte el a megbízást az architektúra megvalósítására.⁴¹ A tervpályázat tényét azonban egyetlen más forrás sem erősíti meg, a sajtó sem számolt be róla. Mivel Pilch Andor is tervezett neoromán architektúrákat, így a tervező kérdését stíluskritikai alapon szinte lehetetlen eldönteni. A Szent Mór Kollégium homlokzatát vizsgálva mégis az az érzésünk, hogy az épület Fábíán Gáspár munkája. A Maurinum oromzatainak alakja ugyanis Fábíán Pius templomát idézi. Ezt a motívumot a tervező tudatosan a pécsi székesegyház formavilágából merítette, amely a pécsi püspökről elnevezett Maurinum esetében is jól használható formakincsnek bizonyult. Véleményünk szerint a tervrajzon Pilch szignója nem társtervezőként, hanem építési hatósági szakemberként értelmezhető, ugyanis ekkor a pécsi püspökség építészeként nyilván felügyelni tartozott az építkezés menetét. Ezt a feltételezést erősíti meg a telekről Kiss Ferenc által 1928 májusában készített „terepszín felvételi terv” is, amelyen szintén szerepel Pilch kézjegye, illetve az a tény, hogy a városi főmérnök aláírásával viszont sehol sem találkozunk.

Fábíán Gáspár mindamellett sok szempontból megfelelő választás volt. Munkássága során számos középületet és még több templomot tervezett historizáló, főleg neoromán és neobarokk stílusban. Ráadásul a történeti stílusválasztás nála mély vallásossággal áthatott őszinte meggyőződésből eredt, amelynek alkalmazása mellett élete végéig következetesen kitartott.⁴² Fábíán az 1927-ben építeni kezdett pécsi Pius templom tervezőjeként ebben az időszakban többször megfordult Pécsen, jó kapcsolatban volt a pécsi jezsuita atyákkal, Zichy Gyula püspökkel (1905–1926) és nem utolsósorban Klebelsberg Kunóval. Az építés az 1920-as évek elején ugyanis a debreceni egyetemi építkezések miniszteri biztosa volt, és saját maga is megemlíti, hogy Klebelsberg támogatásával épített Pécsen.⁴³

3. kép

Fábíán Gáspár: A Szent Mór Kollégium épülete

A Maurinum alapkövetételére az építkezést anyagilag is támogató kultuszminiszter részvételével „lélekemelő formaságok és egyházi szertartás között” 1928. április 22-én került sor.⁴⁴ Ősre az építómunkások elérték a tető síkját, a kivitelező Márovits és Ludwig cég

⁴¹ FÁBÍÁN 1935. függelék, oldalszám nélkül.

⁴² KONTHA 1985. 180–181.

⁴³ FÁBÍÁN 1935. függelék, oldalszám nélkül.

⁴⁴ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács VIII. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1928. ápr. 25.

szeptember 15-én megtartotta a bokrétáünnepélyt.⁴⁵ Az épületben kápolnát alakítottak ki, a homlokzat három ormán pedig egy-egy kőkereszt hirdette a „keresztény világot, az intézet katolikus jellegét”, „mutatva a védő szent lakása felé, az égbe, ahová gondolatban már a földön, valóságban pedig e földi élet után el kell jutnia az intézet minden lakójának.”⁴⁶ Az elkészült és berendezett internátust 1929. október 20-án szentelte fel Virág püspök. Az épület alaprajza nem maradt meg, így csak annyit tudunk, hogy az 1935/36-os tanév második felében 174 keresztény vallású és kifogástalan viselkedésű jogász, orvos és bölcész lakott itt egy-, két-, három-, négy-, öt- és nyolcágas szobákban.⁴⁷ (3. kép)

Már folyt a Mór Kollégium építése, amikor 1928 őszén Klebelsberg egy Collegium Medicum⁴⁸ felállításának ötletével állt elő.⁴⁹ Az egyetem vezetése azonban az 1928. november 28-i tanácsülésen elvetette a kultuszminiszter tervét, és helyette diákház létesítésére tett javaslatot. A Németországban közkedvelt diákház olyan „napközi diákothton”, ahol reggel 7-től este 11-ig tanulószobák, olvasótermek, klubtermek, zene- és játékszobák, menza és büfé, vívó- és tornaterem, valamint díszterem áll a hallgatók rendelkezésére, második otthont biztosítva számukra. A pécsi diákházba mindemellett orvosi vizsgáló szobát, a külföldi és hazai látogatók számára vendégszobákat, turistacsoportoknak szállást, borbély- és szabóműhelyt, diákjóléti irodát, a legfelső emeleten pedig olcsó lakásokat terveztek egyetemi gyakornokok és asszisztensek számára. A legfurcsább ötlet a tervbe vett fogászati klinikának a diákházba helyezése volt, amely köteles lett volna a hallgatók fogait mérsékelt áron rendben tartani.⁵⁰

Az egyetemi tanács tagjai úgy vélték, hogy a diákház alkalmat nyújt „az egyetemi polgároknak annak a gondolkodásnak és viselkedésnek elsajátítására, amelyet egy európai színvonalú leendő orvostól, jogásztól, tanártól meg kell kívánnunk.”⁵¹ A diákház előnyeik közül kiemelték még, hogy a hallgatóság itt „méltó környezetben, kávéházak vagy alantás szórakozások helyett tiszta, nemes és zavartalan társas életet folytathat, (...) ahol disztináltabb gondolkodáshoz és jó értelemben vett úri tónushoz szokik”, és amely még a diákok közt terjedőben levő kommunizmus eszméjének feltartóztatására is alkalmas.⁵² Az orvostudományi karon ugyanakkor fontosabb feladatnak tartották a szegény hallgatóság számára nélkülözhetetlen Nagy Lajos Kollégium helyzetének rendezését.⁵³ A diákszociális intézmények vezetője, Pekár Mihály is annak a nézetének adott hangot, hogy „az internátus legyen a csendes alvásnak és a nyugodt tanulásnak zajtalan otthona.”⁵⁴

Az Egyetemi Tanács 1928. december 12-i, I. rendkívüli ülésén javaslatot tett a diákház megvalósítására. Az építkezést kölcsönből tervezték finanszírozni, amelyet a hallgatók-

⁴⁵ Dunántúl, 1928. szeptember 16. 2.

⁴⁶ Nemzeti Újság, 1929. szeptember 29. 15.

⁴⁷ TANREND 1936. 78.

⁴⁸ A Collegium Medicum 70-80 kiváló képességű orvostanhallgató számára biztosított volna megfelelő otthont és lehetőséget szakmai tudásuk elmélyítésére.

⁴⁹ Az egyetemi levéltár anyagai közt megmaradtak a bostoni Harvard Medical School új kollégiumának tervei, melyeket a pécsi Collegium Medicum ügyének előkészítése érdekében rendeltek meg az Egyesült Államokból.

⁵⁰ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács V. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1930. jan. 29.

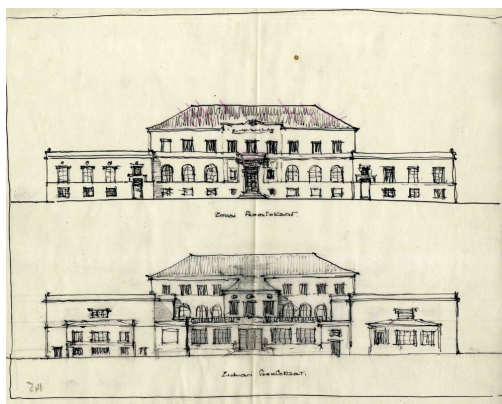
⁵¹ PTE EL VIII. 101. b. A Rektori Hivatal iktatott iratai 989/1928–29.

⁵² PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács I. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, 1928. dec. 12.

⁵³ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács X. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1930. jún. 26.

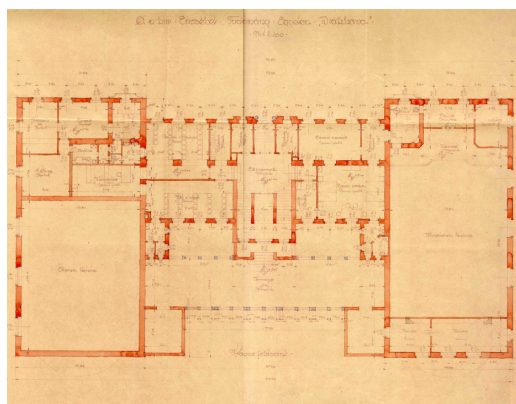
⁵⁴ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács V. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1930. jan. 29.

tól félévente a diákház céljára beszedett 7 pengő illetékből, a város és a megye évi 8000 pengős támogatásából, valamint a menza, a testnevelési, a diákszociális és a betegápolási alapok egy részéből akartak törleszteni. 1929 májusában Imre József rektor megbízta Kőszeghy Gyula építésszt a tervek és a költségvetés elkészítésével.⁵⁵ A Baranya Megyei Levéltárban megmaradtak mind a vázlatos, mind az 1929 júliusában készített végleges tervek.⁵⁶ Az architektúra 11 axisos középső része egyemeletes, míg a külön bejáratallal rendelkező, a tornatermet, illetve az éttermet magába foglaló oldalsó szárnyak csak földszintesek voltak. A magasságában is hangsúlyos első emelet ablakai félköríves kialakításúak, felettük az ablakok közötti falmezőkön férfiportrék tondói sorakoznak. A két oszlop közé fogott, félköríves bejáratot kicsi kiülésszerű rizalit, illetve szobordíszes attika hangsúlyozza. Az egyszerűbb déli, udvari homlokzatot az épület középső része előtti első emeleti terasz teszi érdekessé. (4–5. kép)

4. kép

Kőszeghy Gyula: A diákház homlokzatának vázlatterve (1929)

5. kép

A diákház alaprajza (1929)

Az építési költség 345 000 pengőt tett ki. Bár Klebelsberg 1929. szeptember 4-én hozzájárult a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 8%-os kamatozású, 40 év alatt törlesztendő, 300 000 pengős amortizációs kölcsönének felvételéhez, illetve az építkezés céljára átengedte a Békepalota telkének északi, az egyetem központi épülete felé eső részét,⁵⁷ a gazdasági világválság megghiúsította a kölcsön felvételét. Végül az egyetem tanácsa úgy határozott, hogy a 7 pengő illetéket fenntartja, de a diákház építését arra az időre halasztják, amikor az összegyűlt tőke elegendő lesz az építkezés megkezdésére.

A Nagy Lajos Kollégium és a tanári lakóház régóta megoldatlan ügyét végül a város rendezte 1930-ban. Pécsnek az egyetem fejlesztése érdekében tett újabb erőfeszítései közé sorolhatjuk a Szent Mór kollégiumtól délkeletre fekvő saroktelken felépített új tanári lakóházépületet, mely lehetővé tette a Békepalota Nagy Lajos Kollégiummá való átalakítását, valamint az internátusként működő elemi iskola épületének visszaadását. Tervek készítésé-

⁵⁵ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács IX. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1929. máj. 29.

⁵⁶ MNL BaML XV. 1. e. 63. Kőszeghy Gyula hagyatéka, 5. doboz.

⁵⁷ PTE EL VIII. 101. b. A Rectori Hivatal iktatott iratai 33/1929–30. A telket azért a vallás- és közoktatásügyi minisztertől kellett kérni, mert a város még az 1920-as évek elején a Nagy Lajos Kollégium építése céljára az államnak adományozta.

sére Pilch Andort, Hoffmann Lászlót és Kőszeghy Gyulát kérték föl.⁵⁸ A zsűri Kőszeghy munkáját ítélte a legjobbnak.⁵⁹ A Műegyetemen 1913-ban végzett tehetséges építész mellesleg ebben az időszakban a jogi kar hallgatója volt.⁶⁰ Művészi szempontból Kőszeghy egyetemépület-tervei közül kiemelkedik az új tanári bérház art deco architektúrája, mely a stílusválasztást illetően szinkronban volt az egyetemes művészeti törekvésekkel. A bay windows stílusú nyílászárókkal, a geometrikus és virágos betétekkel díszített négyszintes épületben 4 darab ötszobás és 12 darab négyszobás lakást alakítottak ki.⁶¹ (6. kép) Mivel a Békepalotából csak az új tanári bérház 1931 őszi átadása után költözhettek ki az oktatók, így a Nagy Lajos Kollégium átalakítási terveit csak 1931 júniusában szignálta Kőszeghy. A kollégium alagsorába a különböző gazdasági (raktárak, mosókonyha, kazánház, mángorló) és közösségi (olvasó-, társalgó-, játékszoba) helyiségek kerültek, az emeleteken a sarokrízalitokban 2 darab négyágyas, közöttük 10 darab, kétféle elrendezésű kétágyas szoba várta lakóit.⁶² Egy emelet ráépítésével valószínűleg ekkor egészítették ki az épületet ötszintesre.

6. kép

Kőszeghy Gyula: Tanári lakóház (1931)

A kollégium és a diákház mellett még egy fontos diákjóléti intézmény, a sportlétesítmények kérdését kellett megoldania az egyetem vezetőségének. Köztudott, hogy a korlátozott véderejű trianoni Magyarországon milyen nagy jelentősége volt az 1921. évi ún. testnevelési törvénynek. Amikor a Pécsre helyezett egyetem a várostól sportpálya számára területet kért, a város nem tudott telket adni, de azt javasolták, hogy a Pécsi Egyetemi Athletikai Club (PEAC) csatlakozzék a Pécsi Athletikai Clubhoz (PAC), és az annak nem sokkal ezelőtt átengedett városi területén közösen építsenek sportpályát. Így a szigeti külvárosi temető mellett fekvő területet a PAC adta, és a Károlyi Emil Rt. által irányított, 73 400 pengő költségű építkezést a PEAC révén az Országos Testnevelési Tanács finanszírozta.⁶³

Az 1930-as éveket a sportház megvalósítására tett erőfeszítések határozták meg. Mivel a város a tornacsarnok épületét 1922-ben az egyetem orvosi intézetei számára engedte át, a kultuszminisztérium cserébe szerződésben vállalta egy új tornacsarnok felépítését, amelyet a tervek szerint az egyetem az iskolai tornatanítás, az iskolán kívüli testneve-

⁵⁸ A tanári lakóház létesítéséhez az egyetemi tanárok a lakbérén felül évi 800 pengővel, a város ugyanennyivel járult hozzá. Minden lakásban az egyik szobának 35, a többinek 25 négyzetméteresnek kellett lennie. A pályázatra külön díjat nem tűztek ki; a fő szempont az volt, hogy a legnagyobb lakásterület a legkisebb légköbméter beépítéssel párosuljon. *Dunántúl*, 1929. január 4. 2.

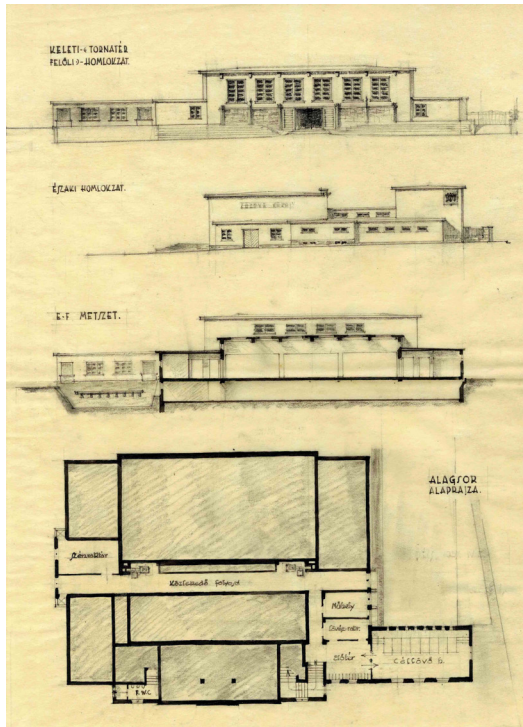
⁵⁹ MENDÖL 1997. 231. A második helyezett Hoffmann László, a harmadik a Gosztonyi Gyulával és Visy Zoltánnal együtt pályázó Pilch Andor lett. *Dunántúl*, 1929. február 21. 5.

⁶⁰ MENDÖL 2010. 429.

⁶¹ PTE EL VIII. 101. a. 3. d. Az Egyetemi Tanács I. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, 1930. okt. 15.

⁶² MNL BaML XV. 1. e. 59. Kőszeghy Gyula hagyatéka, 5. doboz.

⁶³ PTE EL VIII. 101. a. 3. d. Az Egyetemi Tanács I. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1931. szept. 23. és az Egyetemi Tanács III. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1932. nov. 30.

7. kép

Kőszeghy Gyula: Tornacsarnok terve (1937)

kezett be az április 5-i határidőig.⁶⁹ Első körben egy műszaki albizottság értékelt a 110 000 pengő összköltségű, immár a Balokány-ligetben építendő tornacsarnok pályázatait. A zsűri az 1. díjat Ludwig Károlynak, a másodikat Hoffmann Lászlónak ítélte, a 3. helyezett Gosztonyi Gyula lett; dicséretben részesítették März Mátyás és Kőszeghy Gyula terveit.⁷⁰ (7. kép) A bírálóbizottság megerősítette az albizottság értékelését, bár Ivánkovits Kálmán miniszteri osztálytanácsos Hoffmann Lászlónak javasolta az 1. díj odaítélését. Úgy tűnik, ezzel a véleményével nem volt egyedül, mert a 2. helyezés ellenére végül Hoffmant bízták meg a tornacsarnok megépítésével, amely 1939-re lett kész.⁷¹

l és a társadalmi sport céljaira – minden ellenszolgáltatás nélkül – a város számára is rendelkezésre fog bocsátani.⁶⁴ Bár az egyetemi tanács tagjai közül többen is elleneztek a közös használatot, a város 1937-ben a tornacsarnok napi 4–5 óra időtartamú átengedéséhez kötötte a telek felajánlását.⁶⁵ Az elsőként, még 1931-ben felvetett, a Pécsi Takarékpénztár tulajdonában levő, Rákóczi utca 68. számú telek kicsinek bizonyult erre a célra.⁶⁶ Később a tornacsarnok ügyét a diákházban kialakítandó tornaterem miatt vették le a napirendről.⁶⁷ 1936-ban 14 telket vizsgáltak meg, de az egyetemi tanács mind a két alkalmasnak vélt területet (az Irányi Dániel téri elemi iskola telkének nyugati részét, illetve a Rákóczi út 73. szám alatti telket) leszavazta, és a Nagy Lajos Kollégium telkének be nem épített részét (a Diákház helyét) jelölte meg az építés helyszínéként.⁶⁸ Az 1937 februárjában – csak pécsi építéseknek – meghirdetett tervpályázatra 9 mű ér-

⁶⁴ PTE EL VIII. 101. a. 4. d. Az Egyetemi Tanács VIII. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1936. ápr. 29.

65 PTE EL VIII. 101. a. 5. d. Az Egyetemi Tanács VI. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1937. febr. 24.

66 A Rákóczi–Bercsényi utcák sarkára tervezett sportpalotáról a sajtó is beszámolt. MENDÖL 1987. 55.

67 PTE EL VIII. 101. a. 3. d. Az Egyetemi Tanács IX. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1931. máj. 29.

68 PTE EL VIII. 101. a. 4. d. Az Egyetemi Tanács II. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, 1936. márc. 4.

⁶⁹ Tervet nyújtottak be: Ludwig Károly, Kőszeghy Gyula, Visy Zoltán, Hoffmann László, Wéber György, Andrassy Ferenc, Perneczky Sándor, März Mátyás és Gosztonyi Gyula.

70 PTE EL VIII. 101. a. 5. d. Az Egyetemi Tanács II. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, 1937. ápr. 20.

71 MENDÖL 1997. 247.

Az egyetem bővítése

A Pécsre költöztetett Erzsébet Tudományegyetem klinikái a város nagyszámú egészségügyi intézményének köszönhetően megfelelő elhelyezést nyertek, de az elméleti intézetek, és főként a jogi és a bölcsészettudományi kar állandó helyhiánnyal küszködött.⁷² Annak ellenére, hogy a megszüntetés veszélye az egyetemet az egész korszakon át fenyegette,⁷³ az intézmény vezetői az egyetem fejlesztésén dolgoztak. A központi épületté vált főreáliskola bővítésének gondolata már 1925-ben felmerült. Az egyetem azzal szeretne volna rávenni a várost az új épületszárny megvalósítására, hogy felajánlotta a városi múzeum gyűjteményének a bölcsészkar kezelésébe való átvételét. Így a múzeumi anyag elhelyezése mellett a bölcsészkar is új tantermekhez juthatott volna.⁷⁴

Az 1920-as évek közepén a magyar közvéleményt az egyetemi városrészek kiépítésének gondolata foglalkoztatta.⁷⁵ Erre ösztönzött Klebelsberg *Budapest vagy Szeged legyen-e a szellemi főváros?* című cikke is,⁷⁶ amely a tudományos épületek csoportosítását szorgalmazta. A központi épület teljes négyszögben való kiépítése⁷⁷ mellett a campus gondolata 1927-ben Pécsen is felmerült, mivel az Erzsébet Tudományegyetem egyre jobban lemaradt a dinamikus kiépülő másik két vidéki egyetemről. Az egyetemi városrész számára két helyszínt is megjelöltek: a belvárostól messze fekvő honvéd sáttortábor, illetve a szigeti külvárosi katonai gyakorlótér területét. Vasváry Ferenc rektor azonban a drága és hosszadalmas építkezés helyett elegendőnek találta, ha az egyetemi épületeket egymáshoz közel, egy városrészben helyezik el. Legmegfelelőbb környéknek a szigeti külvárosi Rókus dűlőt nevezte meg, mivel Pécs díjazott városrendezési tervei is ezt a területet jelölték ki az egyetem jövődjének.⁷⁸ Ennek kissé ellentmond, hogy ugyanebben az időben a fo-

72 Gyomlay Gyula, az 1926/27-es tanév rektora szomorúan állapította meg, hogy a bölcsészkarban „csak egyetlen egy, a jogi kartól kölcsönként, a lépcsőházban levő, kicsiny és tűrhetetlenül zajos tanterme van”, (...) „szemináriumi többnyire 3 méter szélességű szobácskák.” Néhány jogtanár előadására ugyanakkor több mint száz hallgató is beiratkozott, „holott a rendelkezésre álló jogi tanteremben 50 hallgatónál, az úgynevezett történeti és filozófiai szemináriumban 10-12 hallgatónál több egyáltalán nem fér be.” Ilyen körülmények között fennáll a veszélye annak, hogy „az egyetemi tanulmányok a hallgatók nagyobb részénél úgyis szólván csak a lecke könyvben szerepelnek, s az elméleti tanítással foglalkozó egyetemi karok ezekre nézve lassankint vizsgálatokat tartó, bizonyítványokat és diplomákat kiállító intézményekké fajulnak.” CSIZMADIA 1980. 15.; OLASZ 1999. 64.

73 Gyakran hangoztatott nézet volt, hogy a trianoni Magyarországon nincs szükség négy egyetemre, és az 1924. évi szanalási programmal kapcsolatban is felmerült az egyetem megszüntetésének a réme. A gazdasági világválság idején takarékosági szempontból a vidéki egyetemek megcsonkítását tervezték: Pécsen a bölcsész, Szegeden az orvostudományi, Debrecenben a természettudományi kar felszámolásával. Ezt 1933-ban sikerült elkerülni, de az 1940/41-es tanévben mégis megszűnt Pécsen a bölcsészképzés, a kart ugyanis az 1940. évi XXVIII. törvénycikk alapján az országhoz visszacsatolt Kolozsvárra helyezték.

74 PTE EL VIII. 101. a. 1. d. Az Egyetemi Tanács II. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1925. okt. 28.

75 Debrecenben a Nagyerdő 120 holdnyi területén épült a campus, Szegeden 1926. október 5-én tették le a Tisza-parton kisajátított és lebontott régi háztömbök helyén létesítendő egyetemi városrész alapkövét, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem számára pedig Lágymányost jelölték ki az egyetem továbbépítésének helyszíneként. ET 1927/28. 19–20.

76 SZABÓ 1940. 68.

77 Ezt a tervet az egyetem részéről sem támogatta mindenki, és Klebelsberg hozzájárulását sem sikerült hozzá elnyerni. Az ellenérvek közt szerepelt, hogy az eredetileg középiskolának emelt épület nem felel meg az egyetem különleges követelményeinek, országúti fekvéséből adódóan pedig a nagy zajt, illetve az idegen célokat szolgáló környező épületeket tartották problémának.

78 ET 1927/28. 14–16. Dr. Vasváry Ferenc 1927/28. tanévi rectorának megnyitó, beszámoló és beiktató beszéde.

gászat, az urológia és a fülgyógyászat–gégészet kötelező tárgyként való bevezetésének terve kisklinikák felépítését tette szükségessé, amelyek számára a Rákóczi úton a Rét utcától a klinikai telepig bérházak kisajátításával akarták biztosítani a legmegfelelőbb területet.⁷⁹ Ekkor vetődött fel először a központi épület keleti szárnyal való bővítésének a gondolata is, mely a főépületben elhelyezett négy orvoskari intézetnek a központi klinikai telepen pavilonszerűen emelendő épületekbe költöztetésével kapcsolódott össze.

A pécsi egyetemi beruházások elmaradását a kultuszminiszter Pécs áldozatkészségének hiányával magyarázta: Szeged és Debrecen ugyanis nemcsak telket adott, de az építkezések költségének 50%-át is állta, a klinikák megépítését pedig az „*alföldi kultúra emelése*” szempontjából tartotta fontosnak.⁸⁰ Klebelsberg szóvá tette a pécsi polgárság passzivitását is, mely véleménye szerint a két alföldi városhoz viszonyított szegénységből és évszázadokon keresztül tartó püspökföldesúri függésből származott.⁸¹ Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy „*a pécsi egyetem fejlesztése Klebelsbergnek korántsem volt annyira szívügye, mint a szegedie.*”⁸² Bár kezdetben nagy tervei voltak a pécsi egyetemmel, később elfordult annak támogatásától. Még belügyministersége idején, 1922-ben felmerült ugyanis, hogy Pécs országgyűlési képviselője lenne, de terve a megye ellenállásán megbukott. Így 1926-tól szegedi honatyaként igyekezett mindent megtenni választóközszete felvirágoztatásáért.⁸³ 1926-ban újabb sérelem érte Pécsről, amikor Prinz Gyula professzor esküszegéssel vádolta a *Pesti Napló*-ban, „*amiért a budapesti egyetemi tanács véleményének meghallgatása nélkül nevezett ki egy orvosprofesszort.*”⁸⁴

A város a nagyobb kormányzati támogatás megszerzése érdekében a Dunántúl valamennyi városi és megyei törvényhatóságát összefogó kezdeményezéssel állt elő. A dunántúli alispánok és polgármesterek 1928. december 5-i tanácskozásán abban állapodtak meg, hogy a Dunántúl egyetemének továbbfejlesztése érdekében memorandumot intéznek a miniszterelnökhöz, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez és a kormányhoz, illetve felíratot az országgyűlés két házához, amelyben a másik két vidéki egyetemhez hasonló méretű építkezéseket sürgetnek a kormánytól, de addig is, míg ez megvalósul, néhány nélkülözhetetlen tanszék felállítását és a diákjóléti intézmények kiépítését kérik.⁸⁵ Az egyetem továbbfejlesztése érdekében összeállított memorandum 1929 tavaszára el is készült.⁸⁶ Az emlékirat első fejezetei az egyetem és a Dunántúl, illetve az egyetem és a város kapcsolatát taglalták, kiemelve a Dunántúl fejlett városi kultúráját, művelődéstörténeti jelentőségét, illetve Pécs adottságait és áldozatvállalását, amelyek megkérdőjelezhetetlenné teszik a pécsi egyetem létét és fejlesztésének fontosságát. Ezt követően felsorolták a hiányosságokat és felvázolták a legszükségesebb beruházásokat. Az új építkezéseket és az újonnan felállítandó tanszékeket két csoportra osztották. Az elsőben a legsürgősebb feladatokat összegezték. Elsőként a jogi és a bölcsészettudományi kar számára határozták meg a szük-

79 PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács I. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1927. szept. 21.

80 *Dunántúl*, 1928. december 13. 1.

81 ROZS 2003. 45.

82 LADÁNYI 2000. 35.

83 UJVÁRY 2003. 29.

84 ROZS 2003. 44.

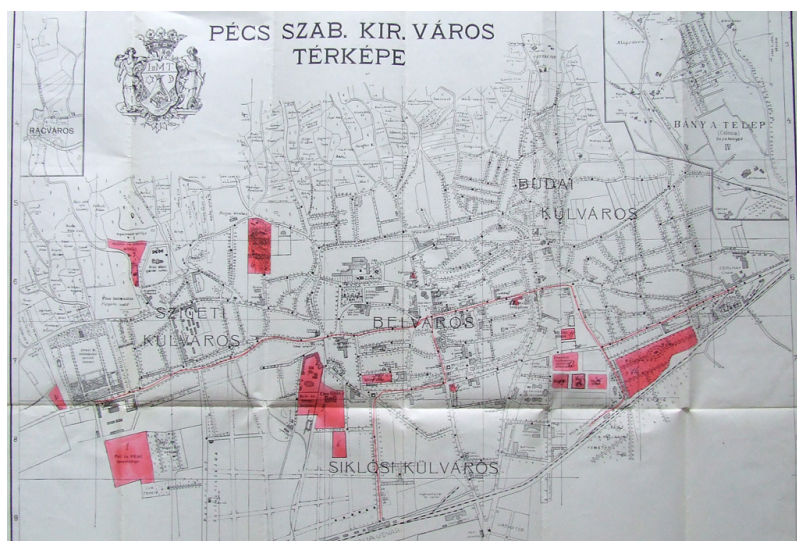
85 PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács I. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, 1928. dec. 12.

86 PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács XI. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1929. máj. 29.

séges helyigényeket, amit új központi egyetemi épület emelésével véltek megoldhatónak. Emellett a három kis klinika felállítása és felszerelése, a Nagy Lajos Kollégium végleges otthonhoz juttatása és az Erzsébet Kollégium kibővítése szerepelt a legfontosabb célok között. A második csoportba, a később megvalósítandó tervek közé túlnyomóan új építkezések és új tanszékek felállítása került.⁸⁷ Ezen belül elsősorban az öt orvostudományi intézet számára akartak új architektúrát emelni. Ez utóbbi felépítésére 1 millió 90 ezer, a jogi és a bölcsészkar bővítésére 780 000 pengőt irányoztak elő.

Mivel a memorandum ellenére az állam új épület emelésével nem tudta enyhíteni a helyhiányt, az egyetem vezetése 1929 novemberében a városhoz fordult segítségért, a központi épület szomszédságában álló Littke-kaszárnya átengedését kérve az intézmény számára.⁸⁸ Az igen rossz állapotban levő épület jogi karrá alakítása azonban 120 000 pengőt igényelt volna, amelyből a minisztérium csak 40 000-et vállalt, ráadásul a tetemes költséggel járó beruházás csak rövid időre szóló megoldást jelentett volna, amely az egyetem igényeit sem elégítette volna ki.⁸⁹ Elvetették azt az ötletet is, hogy az épülő új tanári bérháznak köszönhetően felszabaduló Békepalota néhány lakását ideiglenesen engedjék át a jogi karnak szemináriumi termek számára.⁹⁰

A város az Erzsébet Tudományegyetem programszerű kiépítésének elősegítése érdekében 1928. december 19-én megfogalmazott elvi kijelentését 1930. február 26-án váltotta valóra, amikor arról határozott, hogy a mindenkor egyetemi beruházások költségeinek 25%-át magára vállalja,⁹¹ és ennek a hozzájárulásnak a terhére előlegül 600 000 pengőt ajánlott fel. A városházán ekkor elsődlegesen az elméleti orvostudományi intézetek számára akar-

8. kép

Az egyetemi épületek, telkek (1930-as évek)

⁸⁷ EMLÉKIRAT 1929.

⁸⁸ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács III. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1929. nov. 27.

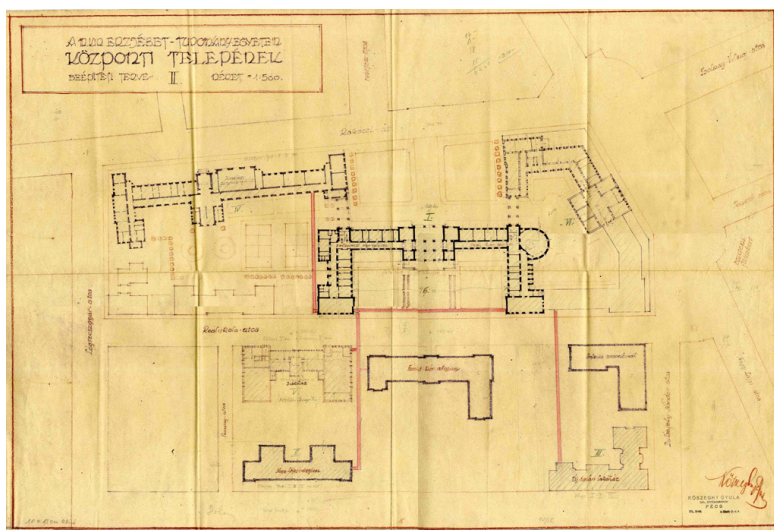
⁸⁹ PTE EL VIII. 101. b. A Rektori Hivatal iktatott iratai 903/1929–30.

⁹⁰ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács IX. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1930. máj. 28.

⁹¹ MNL BaML XV. 1. e. 55. 2. csomag. A városi tanács 1930. február 26-i közgyűlésének jegyzőkönyve.

tak új épületet emeltetni. Az orvosi karnak azonban az volt a véleménye, hogy inkább ők maradnának a régi helyükön, és a jogi és a bölcsészettudományi kar jusson új, megfelelő épülethez.⁹² 1930. február 11-én az egyetemi tanács egy állandó építési bizottság felállítását mondta ki, melynek feladata az egyetem fejlesztésének előmozdítása és az egyetemi érdekek város előtti képviselése volt.⁹³ Az építési bizottság tagjául megválasztott Pekár Mihálynak fennmaradt egy 1930. március 12-i bizalmas eszmecseréről készült feljegyzése. Ebben utópiának minősítette, hogy Debrecen vagy Szeged mintájára külön egyetemi telep létesülhetne Pécsen, ezért az egyetemi épületek két helyszín körüli csoportosítását javasolta. Az egyik területet a központi épület környékében jelölte meg, ahol a már meglévő egyetemi épületek mellé szánta a természettudományi és matematikai fakultás, valamint a könyvtár felépítendő épületét és az egyetem gyakorló iskolájaként is funkcionáló főreáliskola új épületét;⁹⁴ az 1934. november 3-án elévülő budai külvárosi temető helyén pedig botanikus kert létesítését javasolta. A másik egyetemi központot a régi kórház környékén tervezte kiépíteni, ahol a már meglévő 21 orvosi intézetnek köszönhetően amúgy is valóságos orvosi városnegyed alakult ki. Ezen a területen utcarendezést, a kisklinikák és park létesítése céljából kisajátítást irányzott elő.⁹⁵ (8. kép)

A legfontosabb feladatnak azonban továbbra is mindenki a helyhiány mielőbbi orvoslását tartotta. 1930 júniusára eldőlt, hogy a jogi és a bölcsészettudományi karok kapnak új épületet, amelynek helyét az Irányi Dániel téren jelölték ki, ahol biztosítva volt az egyetem későbbi bővítése is. A tervek elkészítésével Kőszeghy Gyulát bízták meg.⁹⁶ Az egyetem központi telepének beépítési tervrajzán az építész a Maurinum előtti területre, de

9. kép
Kőszeghy Gyula: Az egyetem központi telepének beépítési terve (1930)

⁹² PTE EL VIII. 105. b. Az Orvosi Kar és intézeteinek iktatott iratai 373/1935–36.

⁹³ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács I. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, 1930. febr. 11.

⁹⁴ Erre azért volt szükség, mert az eredeti szerződés szerint a joglíceumba költöztetett főreáliskola épületét 1939-ben vissza kellett volna adni a püspöknek.

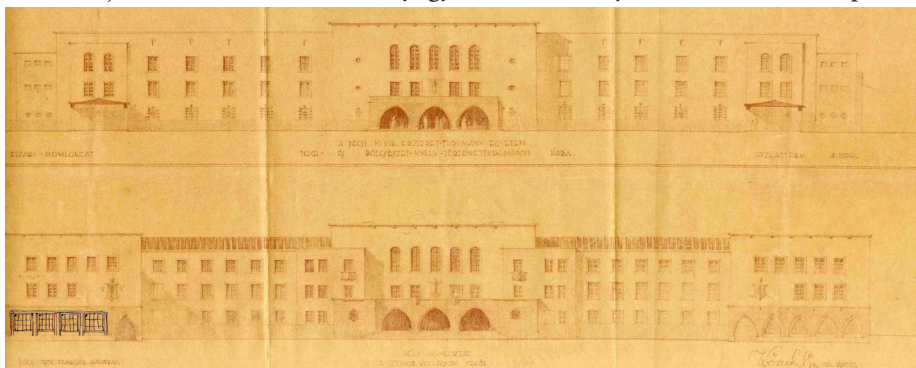
⁹⁵ PTE EL VIII. 105. b. Az Orvosi Kar és intézeteinek iktatott iratai 373/1935–36.

⁹⁶ PTE EL VIII. 101. a. 2. d. Az Egyetemi Tanács X. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1930. jún. 26.

a főépülettel és a később felépítendő – talán a természettudományi kar számára tervezett, a tér keleti részére helyezett – architektúrával is összekapcsolta az új, U alakú épületet, mely valójában két L alakú épületszárnynak a földszinten oszlopos átjáróval összekapcsolt egységéből állt.⁹⁷ (9. kép)

1930. október 28-án már a kész terveket és a költségvetést tárgyalták a minisztériumban. A 1,5 millió pengős beruházás láttán a kultuszminiszter a korábban megajánlott 250 000 pengős állami támogatást 600 000 pengőre emelte, azzal a feltétellel, ha a város a 600 000 pengős hitelt 100 000 pengővel megnöveli, illetve Kőszeghy műépítész a 26 000 köbméterről 21 000-re csökkenti a beépített légköbméter nagyságát.⁹⁸ A városnak 1931 januárjára a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól sikerült ígéretet kapnia a 700 000 pengős kölcsön felvételére.⁹⁹ Klebelsberg ugyanakkor ragaszkodott ahhoz, hogy az időközben 880 000 pengőre növekedett állami támogatás érdekében Pécsről küldöttség¹⁰⁰ keresse fel a miniszterelnököt és a pénzügyminisztert. Az 1931. március 4-i tárgyaláson Bethlen István megígérte, hogy az evangélikus hittudományi kar számára a költségvetésbe az előző években betervezett, de már felszabadult hitelt még 3 évre meghagyja, és az Erzsébet Tudományegyetem pécsi építkezéseire engedi át.¹⁰¹

Kőszeghy Gyula 1931 februárjában szignálta az új épület homlokzati terveit. Ez minden bizonnyal különbözött a beépítési terven szereplő architektúrától, mert a középső axisban oszlopos átjáró helyett itt erőteljes rizalit került kialakításra három csúcsíves nyílással. A kétemeletes, U alakú épület a földszint gótizáló motívuma ellenére egyszerű ablakainak és a rizalitok emeleti félköríves nyílásainak köszönhetően a két világháború közt jelentkező klasszicizáló építészeti hatásáról is tanúskodik. A kortárs művészeti törekvéseket is ismerő építész talán azért ragaszkodott a középkori formákhoz, hogy az épület stílusával is reflektáljon az Erzsébet Tudományegyetem előzményének tekintett középkori pécsi

10. kép

Kőszeghy Gyula: A jogi és a bölcsészettudományi kar épületének homlokzati terve (1931)

⁹⁷ MNL BaML XV. 1. e. 55. Kőszeghy Gyula hagyatéka.

⁹⁸ PTE EL VIII. 101. a. 3. d. Az Egyetemi Tanács II. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1930. okt. 29.

⁹⁹ PTE EL VIII. 101. a. 3. d. Az Egyetemi Tanács V. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1931. jan. 28.

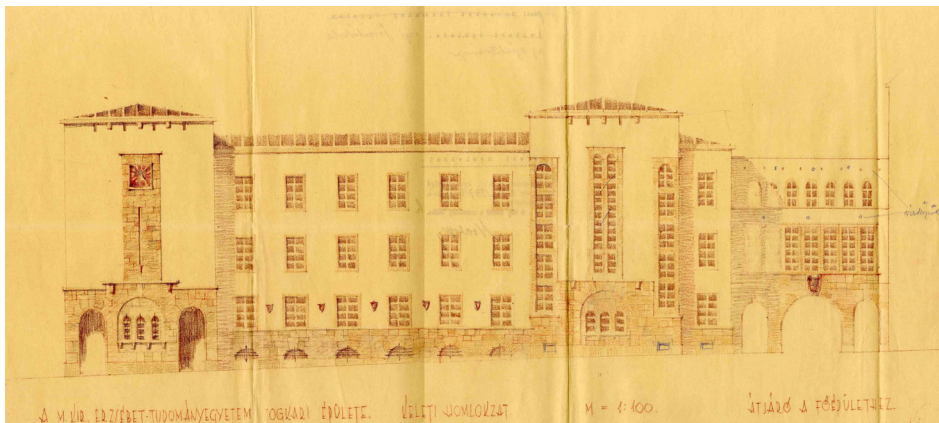
¹⁰⁰ A küldöttség tagjai Virág Ferenc pécsi megyéspüspök, dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc főispán, dr. Nendtvich Andor polgármester, az egyetem rektora, Pekár Mihály egyetemi tanár, felsőházi tag és Visnya Ernő kincstári főtanácsos, felsőházi tag voltak.

¹⁰¹ PTE EL VIII. 101. a. 3. d. Az Egyetemi Tanács VII. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1931. márc. 26. Valószínűleg ebből a hitelből finanszírozták az evangélikus hittudományi kar Sándy Gyula által tervezett soproni épületét, amelyet 1930. október 19-én avattak fel. OROSZ 2008.

egyetemre, és a környezetébe is illeszkedjen. A várszerű architektúra egy hátsó folyosóra egy sorban felfűzött, kisebb méretű helyiségek (tanári szobák és szemináriumi termek) sorából állt, amelyet az U alak szárai végén 1-1 nagy méretű eladóterem zárt le. (10. kép)

Hiába tették azonban le 1931 júniusában a kultuszminiszter jelenlétében az új jogi és bölcsészkar épület alapkövét, a Bethlen-kormány lemondásával Klebelsberg is távozott a miniszteri székből, a válságosra fordult gazdasági helyzet következtében pedig minden új beruházást töröltek a költségvetésből.¹⁰² Miután 1932 tavaszára sikerült az egyetem megszüntetésének újból felmerült veszélyét is elhárítani, a város vezetése úgy döntött, hogy saját erejéből fejleszti tovább egyetemét,¹⁰³ „mert hiába gondoskodunk átalakított vagy bérelt helyiségekben az egyetem elhelyezéséről, nincs lehorgonyozva és nincs a városhoz növe az az egyetem, amelynek nincsenek külön saját épületei.”¹⁰⁴ A városi kölcsönből azonban egyelőre csak a jogi kari szárnyat lehetett megépíteni.

Az épület egyik felének, a Maurinum előtti téren való megépítése ellen azonban a város mérnöki hivatala „szépészeti szempontból” kifogást emelt, így az – a központi épület toldalékává degradálódva – a főépület telkének keleti oldalára került. Az új helyszín két okból is aggályos volt. Egyrészt azért, mert a telek az állam tulajdona volt, a városra ruházása pedig a külföldi kölcsönök miatti szigorú népszövetségi ellenőrzés miatt megoldhatatlannak bizonyult. Az állami telken történő városi építkezés ellen szolt az is, hogy a főépület bővítményévé redukált beruházással az egyetem fejlesztését mindenki befejezettnek fogja tekinteni.¹⁰⁵ A város végül kénytelen volt belenyugodni abba, hogy a telek az állam tulajdonában marad, de szerződés garántálta, hogy amennyiben az épületre az Erzsébet Tudományegyetem többé nem tartana igényt, akkor azt a város visszakapja, a telket pedig a tulajdonjog érintetlenül hagyásával évi 1 aranypengő díj fejében szabadon használhatja mindaddig, míg az épület fennáll.¹⁰⁶

11. kép

Köszeghy Gyula: A jogi kar épületének terve

¹⁰² Dunántúl, 1932. január 31. 1.

¹⁰³ Dunántúl, 1932. május 19. 3.

¹⁰⁴ Dunántúl, 1932. május 26. 4.

¹⁰⁵ PTE EL VIII. 101. a. 3. d. Az Egyetemi Tanács X. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1932. jún. 24.

¹⁰⁶ PTE EL VIII. 101. a. 3. d. Az Egyetemi Tanács I. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1932. szept. 29.

Köszeghy Gyula új terve a legegyszerűbb volt az eddigiek közül. A három boltíves nyílású átjáróval a Rákóczi úti épülethez kapcsolódó új épületszárny kőlabazatos, alacsony alagsora felett három szint állt, melyet egyszerű, egyenes záródású ablakok tagoltak. Az épület két szélét erőteljes, toronyszerű rizalitok hangsúlyozták. (11. kép) Jelentős módosulás következett be az alaprajzot illetően is. Az építési program 1/3-ára csökkentése folytán a jogi kar kénytelen volt lemondani vizsgatermekről, ifjúsági és magántanári szobákról, a tanácsteremről és arról, hogy a dékáni hivatalt a főépületből ide költözteti. Mivel a minisztérium kívánsága négy nagy tanterem kialakítására irányult, így a szeminárium termek is igen szűkre sikerültek. A város közgyűlése 1932. október 1-jén az épület kibővítéséről határozott, melynek eredményeképpen az új épületrészben végül a dékáni hivatalnak is helyet szorítottak.¹⁰⁷ Valószínűleg ekkor készült az a beépítési rajz is, mely az egyetem későbbi továbbépítése esetére a jogi kari épületszárnyat újabb boltíves átjárókkal a Maurinum elé helyezett épülettel, illetve azt a tér keleti oldalára, a jogi kari szárnyal szembe tervezett architektúrával kapcsolta össze.

A város közgyűlése hosszas vita után 1932. június elején a jogi kari épület felépítésére 475 000 pengőt szavazott meg,¹⁰⁸ majd augusztus 18-án a Rákóczi út 80. szárnyépületének megépítéséről is döntött.¹⁰⁹ *„Az építkezés sorsát a kormányhatóságnál lényegében a munkanélküliség enyhítéséhez fűződő közérdek, tehát ugyanazon elvi szempont döntötte el, mint amely a város közönségét az építkezés elhatározására kényszerítette.”*¹¹⁰ Augusztus végén megjelent a versenytárgyalási felhívás, melynek eredményeként szeptemberben megkezdődhetett az építkezés. A két éven keresztül folyó munkát lassíthatta, hogy 1933 őszén ismét felmerült az egyetem megcsonkításának a veszélye, illetve nehézséget okozott az épület berendezéséhez szükséges összeg előteremtése is.¹¹¹ Az új épületszárny felavatására végül 1934. október 14-én került sor Hóman Bálint kultuszminiszter jelenlétében.¹¹² A főépületből kiköltöző jogi kar helyiségeit a bölcsészek vehették birtokba.

Ezt követően kisebb-nagyobb egyetemi építkezések még folytak a második világháború kitöréséig,¹¹³ de az oktatási épületek bővítésére vonatkozó újabb tervek közül semmi sem valósult meg. Pedig Pekár Mihály már 1933 decemberében újabb memorandumban foglalta össze a közeljövőben megvalósítandó fejlesztéseket,¹¹⁴ főképp azért, hogy az egyetem létének újbóli megkérdőjelezése esetén életképességét bizonyíthassa az intézmény.

¹⁰⁷ PTE EL VIII. 101. a. 3. d. Az Egyetemi Tanács II. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1932. okt. 26.

¹⁰⁸ Az építési összeg azért volt kevesebb a korábban tervezettnél, mert a kölcsönből a város 165 000 pengőt már kiutalt a kincstárnak a két internátus átalakítására.

¹⁰⁹ *Dunántúl*, 1932. június 4. 1., 1932. június 7. 3., 1932. augusztus 27. 1.

¹¹⁰ *Dunántúl*, 1932. augusztus 27. 1.

¹¹¹ PTE EL VIII. 101. a. 4. d. Az Egyetemi Tanács IV. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1933. dec. 20.

¹¹² BENKE 1992. 100.

¹¹³ Ilyen volt a gyermekklinika fertőző pavilonjának megépítése vagy az 1930-as évek második felében Keszthelyen épített diáküdülőház. Ez utóbbi terveit stíluskritikai alapon Nendtvich Andor munkájának véljük, de ennek bizonyítása további kutatást igényel.

¹¹⁴ Ebben Pekár Mihály az egyetem központi épülete környékének biztosítására a Günsberger-fatelep és a Littke-kaszárnya megvételt, az Engel-fatelep kiugró részének levágását, és a Rákóczi utca aszfaltozását kérte a várostól. Emellett az egyetem udvarának, kerítésének, a mai 48-as térnek és a környékbéli utcáknak a rendezését sürgette. Ismét felvetette az elévülő temető egyetemi fűvészkertté alakításának ötletét és az egyetemi könyvtár továbbfejlesztését. PTE EL VIII. 101. a. 4. d. Az Egyetemi Tanács IV. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1933. dec. 20.

Kőszeghy Gyula hagyatékában pedig fennmaradt egy 1934. októberi keltezésű vázlatterv, amely a központi épület nyugati oldalának beépítését mutatja az orvosi kar könyvtára, laboratóriumok, tanári szobák és egy nagyelőadó számára. Az alaprajzból és ablakkiosztásból ítélve a nyugati szárnyépület homlokzata hasonló lett volna a jogi kari épületrészhez.¹¹⁵

Bár a vizsgált korszakon túlmutat Nendtvich Andor építész 1947-ben rajzolt „egyetem utca” terve,¹¹⁶ mégis érdemes rá kitérni, mivel készítője már a két világháború közt is bekapcsolódott az egyetemi építkezésekbe, városrendezési kérdésekbe. Erre enged következtetni az, hogy a székesegyház nyugati homlokzatának kiszabadításához és beépítéséhez készített, datálatlan tervei több változatban is fennmaradtak. A pozsonyi egyetem Pécsre telepítésekor regnáló polgármester (Nendtvich Andor, 1906–1936) fia, ifj. Nendtvich Andor a Gosztonyi Gyula által tervezett árkádos kőmúzeum és a püspöki iroda szegényes épületeinek (istálló, kocsiszin, magtár) lebontásával nyert területet 2–3 emeletes épületekkel tervezte körbeépíteni. Az így keletkező tér architektúráit az egyetem jogi és bölcsészettudományi karainak szánta otthonul abból a megfontolásból, hogy az 1367-ben Nagy Lajos által alapított első magyar egyetem is a püspökvárban volt. *„A püspöki udvarban a háromemeletes épület földszinti árkádján és a várárok hidján keresztül a várat elhagyjuk, utolsó pillantást vetve a régi bástyákkal tarkított s a siklósi vár formanyelvén tartott épületkomplexumra, amely Zsigmond korabeli hangulatot áraszt.”*¹¹⁷ (12. kép) Innen indul a Damjanich és a Báthory utcák közt – nagyjából a mai Kodály Zoltán utca vonalán – kialakítani tervezett „egyetem utca,” melynek monumentális épületein a Nendtvich pályafutása elején

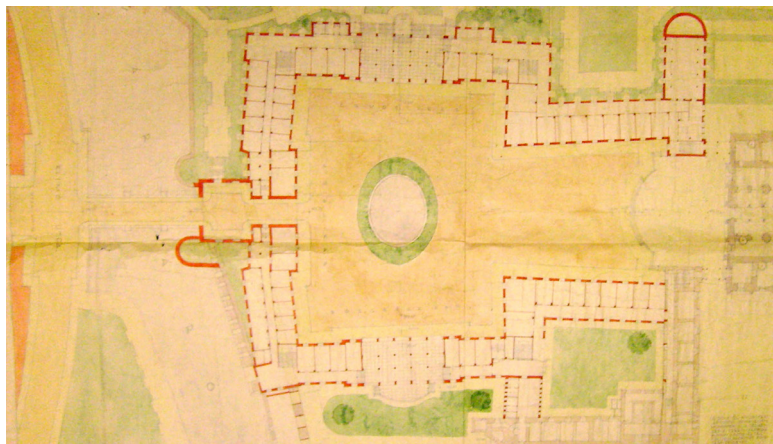
12. kép

Nendtvich Andor: A székesegyház nyugati homlokzatának kibontása, Egyetem tér

¹¹⁵ MNL BaML XV. 1. e. 55. Kőszeghy Gyula hagyatéka.

¹¹⁶ MNL BaML XV. 1. d. Nendtvich Andor építész hagyatéka.

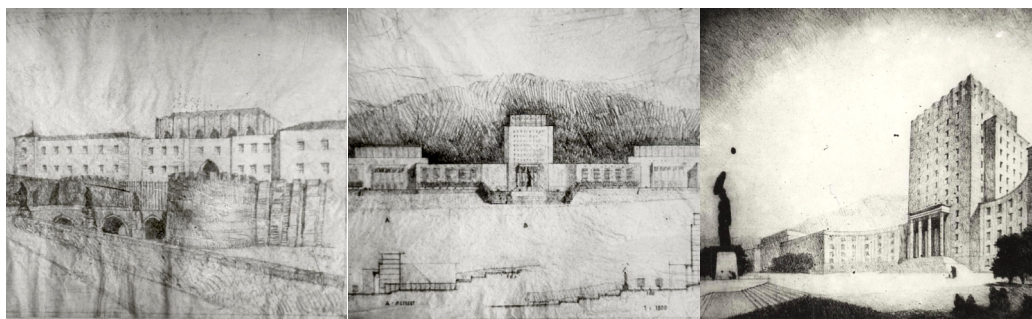
¹¹⁷ NENDTVICH 1963. 17.

13. kép
Nendtvich Andor: Az Egyetem tér és épületei

New Yorkban tervezett felhőkarcolók¹¹⁸ hatása az 1950-es évek szocialista realista stílusával keveredik (13–16. kép). Nendtvich Andor 1945 utáni munkásságában nagy szerepet játszottak a városrendezési tervek, melyeken műemléképületeket igyekezett kibontani a sűrű beépítésből, és tereket adni a városnak.¹¹⁹ A 31 éves korában egy agyvérzés után Amerikából hazatérő építész nem alapított családot, hanem minden pénzét utazásokra költötte: így a szegedi Dóm tér, Róma egyetemváros modellje, az oxfordi High Street ívelt vonala mind hatással voltak a pécsi Egyetem tér kialakítására.

1965-ben az egyetemnek sikerült az, ami az 1920-as évek elején nem: az 1950-ben külön egyetemmé vált Pécsi Orvostudományi Egyetem megszerezte az egykori honvéd hadapródiskola épületét, amelynek átépítését követően az elméleti intézetek nagy részét az 1970-es évek elején ide költöztették. Sajnálatos, hogy ez egyben az Alpár Ignác által tervezett neobarokk épület megsemmisítését eredményezte. Bár az egyetem azóta is sok újabb architektúrával gyarapodott, de az épületek városon belüli szétszóródása a mai napig megmaradt, esélyt sem hagyva egy egyetemi városrész kialakítására.

14–16. kép
Nendtvich Andor: Az Egyetem-utca és épületei

¹¹⁸ MAROSI 2009. 41.

¹¹⁹ HARCOS 1969. 6.; PÁLINKÁS 1964. 4.

KÉPJEGYZÉK

1. kép	Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény
2. kép	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
3. kép	PTE Általános Orvostudományi Kar Orvostudományi Gyűjtemény
4. kép	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
5. kép	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
6. kép	A szerző felvétele
7. kép	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
8. kép	Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény
9. kép	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
10. kép	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
11. kép	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
12. kép	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
13. kép	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
14. kép	Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár
15. kép	Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár
16. kép	Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár

FORRÁSOK

EMLÉKIRAT 1929	<i>Pécs szab. kir. város közönségének emlékirata a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem továbbfejlesztéséről.</i> Pécs, 1929.
ET 1927/28	<i>A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem 1927/28. tanévi irataiból. Az 1927–28. tanévre megválasztott egyetemi hatóságnak beiktatása és a tanév megnyitása alkalmából 1927. évi okt. 2-án tartott ünnepélyes egyetemi közgyűlés.</i> Pécs, 1933.
PEKTGYOETGYD2004.44.1.	Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény
MNL BaML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs
IV. 1406.	Pécs város tanácsának iratai
XV. 1. e.	Kőszeghy Gyula építész hagyatéka
XV. 1. d.	Nendtvich Andor építész hagyatéka

- NENDTVICH 1963 Nendtvich Andor: Szabadítsuk ki a házrengetegből Pécs legszebb műemlékeit! Műemléki és egyben lakáspolitikai javaslat. *Pécsi Műszaki Szemle* 8. (1963):4. 15–18.
- PTE EL Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Pécs
- VIII. 101. a. Erzsébet Tudományegyetem, Rectori Hivatal iktatott iratai
- VIII. 101. b. Erzsébet Tudományegyetem, A Pécsi Egyetem Tanácsának ülésjegyzőkönyvei
- VIII. 105. b. Erzsébet Tudományegyetem, Orvostudományi Kar és intézeteinek iktatott iratai
- TANREND 1936 *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem tanrendje az 1935–36. tanév második felére.* Pécs, 1936.

IRODALOM

- BENKE 1992 BENKE József: *A pécsi Orvostudományi Egyetem története.* Pécs, 1992.
- BENKE 2000 BENKE József: *Egyetemünk története.* Pécs, 2000.
- BOROS 2010 BOROS László: A Jézus Szíve (Pius) templom. *Pécsi Szemle* 13. (2010):2. 36–48.
- CSIZMADIA 1980 *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből.* Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1980.
- FÁBIÁN 1935 FÁBIÁN Gáspár: *Életem és főbb alkotásaim.* Budapest, 1935.
- FEDELES–LENGVÁRI–POHÁNKA–POLYÁK 2011 FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai.* Pécs, 2011.
- GERLE 2010 GERLE János: *Korb Flóris – Giergl Kálmán.* (Az építészet mesterei) Budapest, 2010.
- HARCOS 1969 HARCOS Ottó: Tereket szeretnék adni a városnak. *Dunántúli Napló*, 1969. június 12. 6.
- KALÁSZ 2002 KALÁSZ Gyula: Adatok Pilch Andor pécsi építész munkásságához. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12.* Szerk. VARGA Lajos – VONYÓ József. Pécs, 2002. 85–92.
- KONTHA 1985 *Magyar művészet 1919–1945.* (A magyarországi művészet története 7.) Szerk. KONTHA Sándor. Budapest, 1985.

- LADÁNYI 2000 LADÁNYI Andor: *Klebelberg felsőoktatási politikája*. Budapest, 2000.
- LUKINICH 1933 LUKINICH Imre: *Az egyetem alapításának története*. Pécs, 1933. (<http://mek.oszk.hu/01800/01859/html/>) [2014.07.16.]
- MAROSI 2009 MAROSI Gyöngyi: „Tereket akarok adni a városnak!” Iff. Nendtvich Andor építésmérnök munkássága a két világháború közötti korszak magyar építészetében. [Szakdolgozat] Pécs, 2009. (Pécsi Tudományegyetem Társadalomtudományi Szakkönyvtár)
- MEGYERI 2007 MEGYERI Rita: *A pécsi egyetem története különös tekintettel a Szent Mór Kollégiumra*. [Szakdolgozat] Pécs, 2007. (Pécsi Tudományegyetem Társadalomtudományi Szakkönyvtár)
- MÉL CSÁNK ROTTMANN Csánk Rottmann Elemér (Szócikk). In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. (<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC02469/02610.htm>) [2011.07.16.]
- MÉL KAPPÉTER Kappéter Géza (Szócikk). In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. (<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC07165/07375.htm>) [2011.07.16.]
- MENDÖL 1987 MENDÖL Zsuzsanna 1987: A modern építés térhódítása Pécsen és Baranyában. *Baranyai Művelődés* 30. (1987):1. 52–68.
- MENDÖL 1997 MENDÖL Zsuzsanna: Építésszépítő a két világháború szorításában: Hoffmann László (1897–1943). In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 41–42*. Pécs, 1997. 221–253.
- MENDÖL 2010 MENDÖL Zsuzsanna: Kőszeghy Gyula. In: *Pécs Lexikon*. I. kötet. Főszerk. ROMVÁRY Ferenc. Pécs, 2010. 429–430.
- MERÉNYI 1955 MERÉNYI Ferenc: *Magyar építészek 1890–1918. Adatgyűjtemény*. [Kézirat] Budapest, 1955.
- OLASZ 1999 OLASZ István: Az Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarjának munkássága I. A kor szellemi áramlatai. *Pécsi Szemle* 2. (1999):3. 56–65.
- OROSZ 2008 OROSZ Gábor Viktor: Soprontól Sopronig: evangélikus hittudományi kar az egyetemen. In: *Krisztusra tekintve hittel és reménnyel: Ünnepi kötet Reuss András professzor 70. születésnapjára*. Szerk. BÉRES Tamás – KODÁCSY-SIMON Eszter – OROSZ Gábor Viktor. (Eszme-csere 4.) Budapest, 2008. 198–208.

- PÁLINKÁS 1964 PÁLINKÁS György: Nendtvich Andor. *Dunántúli Napló*, 1964. augusztus 23. 4.
- PILKHOFER 2004 PILKHOFER Mónika: A honvéd hadapródiskola épülete. *Pécsi Szemle* 7. (2004):2. 32–40.
- RAJCZI 1999 RAJCZI Péter: Vargha Damján és a Maurinum. *Pécsi Szemle* 2. (1999):3. 66–72.
- ROZS 2003 ROZS András: Pécs, a befogadó város. In: *A város és egyeteme. Előadások az Erzsébet Tudományegyetem első pécsi tanévnyitójának 80. évfordulója alkalmából*. Szerk. NAGY Ferencné – VONYÓ József. Pécs, 2003. 35–48.
- STELCZ 2006 STELCZ István: Községi és állami elemi népiskolai építkezések Pécsett 1868 és 1931 között. *Pécsi Szemle* 9. (2006):4. 36–59.
- SZABÓ 1940 SZABÓ Pál: *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs, 1940.
- UJVÁRY 2003 UJVÁRY Gábor: Konzervatív reform a neobarokk Magyarországon. A két világháború közötti tudománypolitika és a pécsi egyetem. In: *A város és egyeteme. Előadások az Erzsébet Tudományegyetem első pécsi tanévnyitójának 80. évfordulója alkalmából*. Szerk. NAGY Ferencné – VONYÓ József. Pécs, 2003. 25–34.
- WEILER 1987 WEILER Árpád: A századforduló építésze és a szecesszió Pécsett és Baranyában. *Baranyai Művelődés* 30. (1987):1. 24–51.

Buildings of the Erzsébet University in Pécs

by Mónika Pilkhoffer

(Summary)

Founded in 1912, the Erzsébet University of Pozsony found its home in Pécs following the disintegration of historic Hungary. In 1921, shortly after the Serbian occupation of the town ended, the only way the university could find a home was to have buildings donated to the institute. As the cadet academy, the only big enough structure, was not available, the faculties, institutes and clinics of the university began operations in 1923 in buildings located in 19 different points around town. The clinics of the university found appropriate housing thanks to the numerous medical institutes of the town, but the theoretical institutes, especially the faculties of law and humanities were constantly lacking sufficient space. The period between the two world wars did not see such large scale university investments as those in Szeged or Debrecen, but a few new structures were built: in 1929 the Szent Mór College was consecrated, in 1931 the teachers' living quarters was erected, and by 1934 the new faculty of law building and in 1939 the gymnasium were completed. Although the idea of a joint campus has emerged a few times, the buildings of the university are still scattered around Pécs to this day.

(A szöveget Lengvári Ágnes fordította.)

Kiss Róbert

Az egyetemi infrastruktúra kiépülése a Ferencz József Tudományegyetem Szegedre kerülését követően

A kolozsvári egyetem kezdeti nehézségei Szegeden

A kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem 1919-ben a háborús események hatására menekülni kényszerült Erdélyből. A Budapestre tartó tanári kar a fővárosban kapott lehetőséget a működés ideiglenes folytatására. Az átmeneti időszakban több szempont mérlegelésének köszönhetően nem nyílt lehetőség arra, hogy a Ferencz József Tudományegyetem végleges elhelyezést nyerjen Budapesten, szükségessé vált tehát annak új és immár végleges letelepítése.¹ Már 1919 májusában, amikor is a román hatóságok „átvették” az egyetemet, és ezzel a tanári kar, valamint a hallgatóság nagy részét elvándorlásra készítették, Somogyi Szilveszter, Szeged polgármestere azt javasolta a kolozsvári jogászprofesszoroknak, hogy az elhalasztani kényszerült vizsgáikat Szegeden tartsák meg.² Szeged városának ilyen korai megnyilvánulása a kolozsváriak idecsalogatására nem volt véletlen és előzmények nélküli. A város mintegy másfél évszázados, felsőoktatási intézményért vívott harca látszott most eldőlni, bármily tragikusnak nevezhető körülmények között is.³ A közvélemény lelkesen üdvözölte az egyetemalapítás gondolatát, és a sajtó már 1919 őszén kész ténynek vette az egyetem egy-két hónapon belül való Szegedre költöztetését.⁴ Az ország általános gazdasági és a város infrastrukturális állapota részben elodázta a folyamatot, részben felerősítette az egyetemalapítási törekvésekkel egyet nem értők hangját is. Az 1920 januárjában idelátogató egyetemi küldöttség főleg a pozitívumokat hangsúlyozta a várossal kapcsolatban. A város által nyújtott számos kedvező körülmény – a városi lakosság szeretetteljes fogadtatása, a Somogyi Könyvtár 100.000 kötetet számláló gyűjteménye, a város relatív olcsó-

1 A menekült egyetemek áthelyezését már Vass József kultuszminiszter is kulcsfontosságúnak tekintette, a budapesti egyetem „túltömötttségére” és a „főváros egészségtelen levegőjére” hivatkozva. 1922 júniusában hivatalba lépő Klebelsberg Kuno hasonló okokra hivatkozva védte a vidékre helyezett egyetemeket a megújuló támadások ellen. LADÁNYI 2000. 21.

2 MÁRKI 1922. 126.

3 Szeged városa 1792-től kezdődően több ízben tett kísérletet folyamodványok útján különböző felsőoktatási intézmények megteremtésére. 1792-ben, 1834-ben, valamint 1868-ban jogakadémia felállításáért szállt harcba a város, de különböző okok – az osztrák udvar kultúrpolitikája, anyagi fedezet hiánya, az akadémiák eleve magas száma – miatt ezen törekvések elbuktak a kormányzat előtt. 1872-ben éppen Kolozsváron állította fel a törvényhozás az ország második egyetemét, a későbbi jogelőd intézményt. 1876-ban felmerült egy harmadik egyetem felállításának gondolata, amely 1912-bent szökken szárbá, de – vélhetően Tisza István református kötődésének köszönhetően – ezúttal Debrecen városában. Szeged paradox módon egy tragikus történelmi szituációnak, az első világháború végén a román katonaság és közigazgatás kolozsvári kiépülésének köszönhetően jutott el az egyetemalapítás küszöbére. DEVICH 1986. 4–19.

4 VINCZE 2006. 9. Forrásszöveg (*A szegedi Friss Újság híre a száműzött kolozsvári egyetem Szegedre kerülésének lehetőségéről.*) 150–151.

sága, stb. – mellett beszámolt az egyetem működésének helyszínéül szolgáló épületekről is. Ekkora már kijelölték a Királyi Ítéltábla (1. kép), az Állami Főgimnázium és a Felső Kereskedelmi Iskola, valamint a Vasúti Leszámitoló Palota épületeit az egyetem számára. A látogatás csak az orvosi fakultás elhelyezésével kapcsolatban hagyott kételyeket a bizottságban.⁵ A meglévő épületek átalakításának 32.000.000 koronás költsége nehéz helyzetbe sodorta a várost, nem beszélve arról, hogy ezen épületek nem újonnan épültek, hanem valamely, már korábban ott működő intézmény – elemi és középiskola, bírósági épület stb. – rovására adtak otthont az egyetemnek. A közvélemény kezdeti lelkesedése tehát az idő múlásával kissé alábbhagyott. A nehézségek ellenére 1921 júniusában országgyűlési törvény született a menekült egyetem(ek) ideiglenes elhelyezéséről, melynek konkrét megvalósulásáról a városi tanács határozatban rendelkezett.⁶ Ilyen előzmények után költözött az egyetem megmaradt ingóságaival Szegedre 1921 szeptemberében, hogy október 13-án szélesre tárhassa kapuit a hallgatóság előtt.⁷

Az egyetem szegedi működésének első éveire a lassú agonizálás volt jellemző. Az állami források elapadásának, a kormány takarékosági politikájának és a késedelmes kiutalások következtében az intézmény működésében alapvető zavarok keletkeztek. Ahogyan Pfeiffer Péter rektor fogalmazott „*az állami források igen szűkösek vala és ez a kevés is késedelemmel jutott.*”⁸ A szénzünetek, a késedelmesen kiutalt tanári fizetések visszatérő problémát jelentettek, de ugyancsak a mindennapi működést hátráltatta a klinikák hiányos felszereltsége, a klinikai férőhelyek számának csekély volta és a vidéki hallgatóság, valamint tanári kar elhelyezésének problémája.⁹

1. kép

Az egyetem központi épülete, korábban a Királyi Ítéltábla otthona

⁵ VINCZE 2006. 13. Forrásszöveg (Schneller István prorektor jelentése Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek a szegedi „tájékoztató útról.”) 159–161.

⁶ Vonatkozó jogszabályok: 1921. évi XXV. tc.: *A kolozsvári és a pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről.* <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7481> [2014.11.10.], illetve VINCZE 2006. 44. Forrásszöveg (A városi közgyűlés határozata a kolozsvári egyetem áthelyezésének tárgyában.) 242–245.

⁷ Az egyetem száműzetéséről és a budapesti időszak történeteiről bővebben lásd: MÁRKI 1922; VINCZE 2006; KISS 2010.

⁸ BESZÁMOLÓ 1929. 164–170.

⁹ DEVICH 1986. 67–68. A Horthy, Bocskay és Szent Imre kollégium, illetve internátus az összes hallgató csupán 22%-át volt képes elhelyezni miközben a megszállt területekről érkező hallgatóság számaránya már meghaladta a 40%-ot. BESZÁMOLÓ 1929. 183.

A szegedi működés első örömdetes eseménye a Bibó István által igazgatott könyvtár olvasótermének megnyitása volt 1923 októberében. Bár a kormányzati megszorító politika ebben az időben még éreztette hatását, előremutató volt az a felajánlás, amelyet Szeged városa tett 1924 júliusában, midőn 24 évre évi 50 vagon búza árát ígérte támogatásul az egyetem részére.¹⁰ Bár az állami támogatásokban is tapasztalható volt egyfajta rendszeresség, de ez csak a mindennapi gondokra jelentett gyógyírt, az egyetem infrastrukturális fejlesztése továbbra sem kerülhetett napirendre. 1923 októberében Veszprémy Dezső rektor meglátogatta a debreceni és pécsi campusokat, és azt tapasztalta, hogy mindkét egyetem elhelyezése és felszerelése tekintetében jobb helyzetben van. Úgy vélte, hogy Szeged versenyhátrányba kerülhet, ezért minden alkalmat meg kell ragadni, hogy, mint mondja „*egyetemünk a régi hagyományaihoz mért fejlesztése és felvirágoztatása biztosítható legyen.*” Magasabb javadalmazást és nagyarányú építkezést javasolt, amelynek érdekében bizottságot hoztak létre.¹¹ 1924 folyamán az egyetemi építkezések érdekében több ízben járt küldöttség a kulturális kormányzatnál.

Az 1925-ös esztendő első felében a helyzet ismételten negatív fordulatot vett, mikor is a költségvetési irányzatból kimaradt a szegedi egyetem fejlesztésének tétele, sőt, a dologi kiadások újbóli akadozása miatt az egyetem megszüntetése is szóba került.¹² A kultusz-tárca 1926-ra vonatkozó költségvetésének benyújtása alkalmával Klebelsberg több szempontból igyekezett megindokolni, hogy miért érdemes az egyetemért áldozatokat vállalni. (Tény, hogy a kultúrára fordított összegeket tekintve éppen a felsőoktatás esetében mutatkozott eddig is a legkisebb növekmény.)¹³ Szeged városa e mellett példátlan áldozatkészséggel bizonyította elhatározásának komolyságát az egyetem fejlesztésének ügyében.¹⁴

Az egyetemi épületegyüttes megszületése

A Ferencz József Tudományegyetemet az 1920-as évek első felében sokkal inkább a túlélésért vívott harc, semmint a gyarapodás jellemezte. 1921-ben az egyetem más intézményeknek otthont adó épületekben kezdte meg működését. Ez részben az átköltözni kényszerülő iskolák, egészségügyi, vagy szociális intézmények számára jelentett kellemetlenséget, de az egyetemnek is, amely nem mindig tudta egyeztetni a beköltöző intézet vagy tanszék profilját a részére biztosított épület kialakításával.¹⁵ Így a helyhiány mellett

¹⁰ BESZÁMOLÓ 1929. 178–182.

¹¹ MNL CSML VIII. 1. 1. doboz. A Ferencz József Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1924. XIV. rendkívüli ülés.

¹² MNL CSML VIII. 1. 1. doboz. A Ferencz József Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1925. V. rendkívüli ülés (V.12.) Az 1925 februárjában felállított Országos Takarékosági Bizottság testülete az „értelmiségi túlprodukciónak” és a „szellemi proletariátus kialakulására” hívta fel a figyelmet. Véleményük szerint csak annyi egyetemet érdemes fenntartani, amennyi az adott tárgyi és személyi feltételek mellett az ország szükségleteinek megfelelő számú hallgató kiképzésére képes, erre pedig a budapesti egyetem és még egy orvosi kar éppen elegendő. LADÁNYI 2000. 22–23.

¹³ Az 1922/23-as költségvetést az 1926-ra tervezettel összehasonlítva a népiskolákra fordított összeget 8.300.000-ról 41.200.000-ra, a vallási célok megvalósítására szánt összeget 624.000-ről 4.600.000-ra, míg az egyetemre szánt összeget 7.500.000-ról csupán 17.500.000 pengőre emelték.

¹⁴ KLEBELSBERG 1927. 557., 568–569.

¹⁵ Gondoljunk például egy orvoskari vagy egy természettudományos tanszék, intézet vagy laboratórium speciális igényeire.

egyetemi intézmények speciális működése is indokolta az egyetemi infrastruktúra sürgős újjászervezését. Az új egyetemi városrész megteremtésében három nagyobb épületegyüttes megszerzése, illetve felépítése játszott a főszerepet. Ezek mellett meghatározó eleme volt ezen beruházásoknak a kollégiumi rendszer felállítása is.

A Vasúti Leszámítoló Palota átvétele

Az építkezések megkezdése előtti legfontosabb momentum az állami vasutak kezében lévő Vasúti Leszámítoló Palota Szukováth (ma Ady) téri épületének átadása volt az egyetem részére. Ennek első lépéseként 1924-ben ígéretet tettek az Ereky István dékán vezette küldöttségnek, mely szerint a vasút átadja a palota épületét, amennyiben az egyetem fenntart egy 42 lakásos helyiséget a vasúti dolgozók számára.¹⁶ A leszámítoló palota épületét 1925 nyarán vette át az egyetem. Ezen a bölcsész- és a természettudományi kar osztozott, bár az 1926-os év folyamán utóbbi beleegyezett az épületnek a bölcsészettudományi karnak való átadásába.¹⁷

A Szukováth téri épület – miután az egyetem birtokába került – kisebb belső átalakítás után végülis teljes mértékben kielégítette a beköltözött karok igényeit. Később Klebelsberg kezdeményezésére az épület és a Petőfi Sándor sugárút közötti házak kisajátításáról és elbontásáról rendelkezett a város közgyűlése, azzal a céllal, hogy a sugárútról nagyobb rálátás nyíljon az épületre, és ezzel együtt az „levegőhöz” jusson.¹⁸

Időközben a természettudományi karnak az állami főgimnáziumban maradt intézetei a gimnáziumi épület régi funkciójának minél előbbi visszaadása érdekében mégis a bölcsészeti kar Szukováth téri épületében nyertek elhelyezést. Ez a fejlemény az épület kibővítésének igényét vetette fel. Klebelsberg indítványára ezen okból a palota Szukováth

2. kép

A Bölcsészeti karnak otthont adó Vasúti Leszámítoló Palota épülete az átépítés után (1930)

¹⁶ MNL CSML VIII. 1. 1. doboz. A Ferencz József Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyvek, 1924. III. rendkívüli ülés (XI. 14.)

¹⁷ MNL CSML VIII. 1. 1. doboz. A Ferencz József Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyvek, 1926. V. rendes ülés (I. 26.)

A Vasúti Leszámítoló Palota így szinte kizárólag a bölcsészkar birtokába ment át. Ezzel a még megfelelő hajlék nélkül álló orvosi és természettudományi kar részéről méltán hangzott el az a féltékenységtől sem mentes megjegyzés, mely szerint a bölcsészkar ezzel még a kolozsvárinál is nagyobb komplexum birtokába kerülhetett.

¹⁸ DM 1929. július 10. 2.

téri oldalához egy félkör alakú bővítmenyt terveztek, amely később az *auditorium maximum* nagyelőadójának adott otthont.¹⁹ Ezen változtatásokkal nyerte el az egykori Vasúti Leszámloló Palota a ma is ismert arculatát. (2. kép)

A klinikák felépítése

Az 1920-as évek elején – mint ahogy azt fentebb láthattuk – semmilyen infrastrukturális fejlesztést nem tudott kieszközölni az egyetem az anyagi források szűkössége miatt. 1924-es esztendőben a város, 1925 folyamán pedig már a kormány részéről is érkeztek olyan ígéretek, amelyek lehetőséget adtak a folyó kiadások fedezésén túl beruházásokra. Csengery János rektor 1925. évről tartott beszámolójában a Vasúti Leszámloló Palota átvételével és az építkezések megkezdésével kapcsolatban az alábbi optimista véleményének adott hangot: „*A klinikák mizériáin ezzel [ti. a leszámloló palota átadásával – K.R.] természetesen nincs segítve, de maga az, hogy egyetemünk ilyen jelentős teret nyert, biztató arra nézve, hogy a klinikai építkezéseknek is közeleg az ideje.*”²⁰ 1925. október 27-én a nemzetgyűlés pénzügyi bizottsága az elkövetkezendő költségvetési évre önálló költségvetési fejezetként 400.000 aranykorona összeget állított be szegedi egyetemi fejlesztésekre. A kormány és a város, valamint az egyetem között tárgyalások kezdődtek, melyeknek központi kérdése a klinikák építésének sorrendje, illetve ütemterve, valamint az építkezések helyszíne volt.²¹ A helyszíni szemlék – többnyire Klebelsberg jelenlétében – 1926 márciusában indultak meg. Az előzetes tervek szerint négy helyszín közül választhatott az építési bizottság, így a Mars tér, a Gedó városrész, Újszeged, illetve a belvárosi Palánk városrész közül. A Mars tér mellett szólt az azonnali beépíthetőség, ellene viszont az, hogy a környező gyárak füstje nem megfelelő levegőt biztosít a klinikán fekvő betegek részére. A Gedói városrész meglehetősen mély fekvésű, kívül esett a városon, a közművek hiányának pótlása pedig újabb összegeket emésztett volna fel. Hasonló kifogások merültek fel Újszegeddel kapcsolatban. A bizott-

3. kép

A klinikai épületek alapozási munkálatai a Palánk városrész régi helyén

¹⁹ DM 1930. július 4. 5.

²⁰ BESZÁMOLÓ 1929. 212–216.

²¹ BESZÁMOLÓ 1929. 221–223.

ság tehát az épülő Fogadalmi templom körüli elhelyezést javasolta. Érvelésükből kiderült, hogy ez a város egyik legmagasabb pontja – az árvíz idején így menekült meg teljesen a pusztulástól –, egyben legelmaradottabb városrésze is, amelynek modernizációja már régen szükségessé vált, és ez az építkezésekkel be is váltható.²² Március 22-én Klebelsberg Szegedre látogatott, ahol is a bizottság korábbi javaslatát megerősítve a Tisza-parti telkek mellett döntött. A város ígéretet tett, hogy a telkek átadásán és a kisajátítási költségeken túl további 3.200.000 koronával járul hozzá az építkezéshez. Az állam 4.000.000 koronát, továbbá minden évben 3.600.000 koronát különített el erre a célra.²³ 1926 áprilisában a város megszerezte a „Milkó-féle” telkeket a Tisza partján. A polgármester azonnal üzent Klebelsbergnek a következőképpen: *„A Gyermekklinika és még két másik klinika telkét megszereztük. Az építkezés elkezdésének semmi akadály.”*²⁴

Az egyetemi építkezések ünnepélyes megkezdésére, az alapköletételre 1926. október 6-án került sor.²⁵ Az ünnepség első szónoka, Tóth Károly rektor az építkezések megkezdésével kapcsolatban a város, a kormányzat és a Szeged-Csanádi püspökség összefogását méltatta, és kifejezte azon meggyőződését, mely szerint az új épületek megszületése segít abban, hogy az egyetem végleg otthonra leljen a városban. A kolozsvári múlt és a szegedi jövő elválásáról szólva az alábbi szívemarkoló monológot intézte a hallgatóságnak: *„Micsoda csodálatos, micsoda sajátos ünnep ez a mai! Vajjon az elmúlásnak és temetésnek találkozója ez? A koporsó feletti gyász és a bölcső fölötti öröm napja ez? Nem az! A mai nap egy új frigykötésnek az ünnepe. A tűzhelyét, otthonát, mindenét elvesztett Egyetem a mai napon új frigyre lép. És valamiképpen a második frigyét tartó hitvesnek, nekünk is felszakad most a szívünk mélyéből – félve, reszketve a kérdés: Erdélynek lelke mit érez most vajjon? Én tudom mit érez. Itt suttogják a Tiszának előttünk folyó habjai, a Szamosnak, Marosnak vízceppjei, székelyeknek, erdélyi magyaroknak könnyei. Azt suttogják a habok nekünk, kolozsvári egyetemnek: Te csak élj tovább, neveld a haza gyermekeit tovább hitben, tudományban, hazafiságban. És még azt is suttogják a habok csendesen lassan, hogy ne hallja senki más: Kolozsvár üzeni: Ne felejtsetek el engem!”*²⁶

Fontos megjegyezni, hogy a klinikák építési sorrendjének megállapításakor első sorban közegészségügyi szempontokat vettek figyelembe, de azt is, hogy melyek azok a klinikák, amelyek valamely más közintézmény helyét foglalták el az 1921-es ideköltözés alkalmával, ezért sürgetőbb a kiköltöztetésük.²⁷ Ezen felül figyelmet szenteltek annak is, hogy az építési munkálatokat szegedi vállalkozókkal viteleztessék ki, piacot teremtve a szegedi iparnak, és ezzel enyhítsék a munkanélküliséget. Erről így nyilatkozott Klebelsberg miniszter a

22 SzN 1926. február 9. 1. Az „ösi” Palánk városrésze Szeged jeles néprajztudósa és helytörténésze, Bálint Sándor is megemlékezett. Ezt a városrészt magas fekvése miatt nem öntötte el az árvíz, így nem is érvényesült benne az azt követő rendezési, újjáépítési munka, amely által megőrizte archaikus szerkezetét. (3. kép) BÁLINT 1959. 139.

23 BESZÁMOLÓ 1929. 225–226.

24 SzN 1926. április 2. 2.

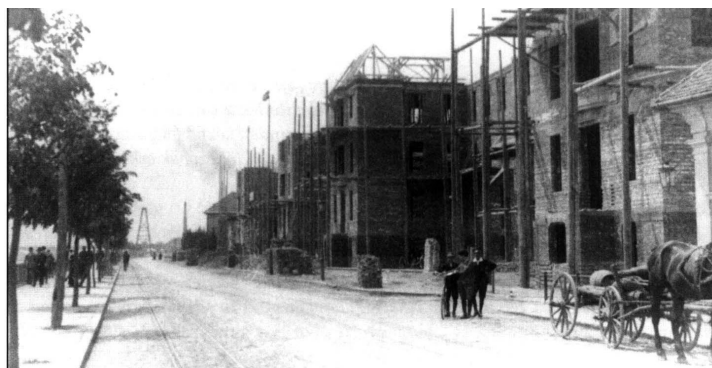
25 Az ünnepség a Gyermekklinika alapköletételével esik egybe, és mivel ez egyben az egyetemi építkezések kezdete is volt, a hagyomány szerint a Gyermekklinika alapköletételét az egyetem alapköletételeként tekintjük.

26 BESZÁMOLÓ 1929. 114–115.

27 Klebelsberg feltétlenül az első helyre „rangsorolta” a gyermek- és női klinikák felépítését, mivel a Dél-Alföldön ebben az időben a gyermekhalandóság és a különböző gyermekbetegségek meglehetősen magas arányt mutattak. Ezt követően a Bőr- és Bujakórtani Klinika következett, hiszen az ilyen jellegű betegségek száma a világháború miatt ugyancsak magas volt. KLEBELSBERG 1927. 569.

helyi sajtónak: „Egyetlen kisebb tétel kivételével az összes építő és más ipari munkákat helyi iparosoknak adtuk ki és így rövid másfél év alatt nyolc és félmillió aranykoronát viszünk be a szegedi közgazdasági életébe, amely meg fogja termékenyíteni az ipart és a vállalkozást egyaránt.”²⁸ Mintegy 90%-ban szegedi iparosok kapták meg a klinikák belső felszerelésének munkáit, budapesti vállalkozók csak ott élveztek előnyt, ahol nem volt számottevő szegedi versenytárs.²⁹ A Templom téren felépítendő természettudományi tanszékek legfőbb kivitelezője az ugyancsak szegedi Erdélyi és Bauer cég volt.³⁰

Az építkezések üteméről szólva megállapítható, hogy az 1926. októberi alapkölvetélt követően egy éven belül sor került a Gyermekklinika felépítésére, de tető alá került a Nőgyógyászati és a Sebészeti Klinika, illetve megkezdődött a Bel- és a Bőrgyógyászati Klinika építése.³¹ 1928 folyamán az építkezés üteme némileg lelassult, részint az infláció, részint a már meglévő épületek bővítése miatt.³² (4. kép) További problémát jelentett, hogy az épületek tervezésével kapcsolatban erőteljes kritikát fogalmazott meg a közvélemény, ami az eredeti tervek készítő Korb Flóris távozását eredményezte.³³ 1929 nyarára befejeződött a Bel- és Bőrgyógyászati Klinikák felépítése, így június folyamán az építési bizottság kiadta a belső felszereléssel kapcsolatos munkákat. Ezzel a klinikai építkezések döntő része megvalósult.³⁴ Az 1930 folyamán a klinikák és a Templom tér között folytatott „szépítészeti” munkákról Györffy István rektor elismerő hangon nyilatkozott: „Az új klinikák környékét rendkívül ízlésesen, részben már parkíroztat Rerrich Béla műépítész úr és ha a Tisza part és a Templom tér közötti terület egészen parkírozott lesz, bizonyosan Szeged egyik legszebb látványa leend.”³⁵

4. kép
Az épülő Tisza parti klinikák

²⁸ „Tömérdék itt a tennivaló.” – mondta Klebelsberg Kuno gróf. SzN 1927. február 28.

²⁹ DM 1929. június 9. 3.

³⁰ DM 1928. október 23. 4.

³¹ BESZÁMOLÓ 1929. 110–113.

³² BESZÁMOLÓ 1929. 110.

³³ Ebben az évben hosszú ideig az építési bizottság sem ült össze, és szóba került a klinikai építkezések felfüggesztése is. DM 1928. március 8. 4.

³⁴ A klinikai építkezések 1929 őszére tehát megvalósultak. A Szemészeti Klinikának nem emeltek új épületet, csupán egy korábbi épületet alakítottak át számára. A Kórbonctan, Anatómia és Törvényszéki Orvostan Tanszék, amely a Rókusi Állami Elemi Népiskola helyén működött, végül nem kapott új épületet, mert az elemi iskolának építettek újat a szemben lévő telken, így a költözés szükségtelemmé vált.

³⁵ BESZÁMOLÓ 1931. 30–33.

A klinikák felszereltsége – melyhez a forrást már jelentős részben a Rockefeller Alapítvány szolgáltatta – a kor színvonalához mérten is modernnek számított. „Minden klinikán volt röntgen, EKG, jól felszerelt laboratórium (kémiai, szerológiai, bakteriológiai, szövettani, a bőrklinikán mikológiai, a gyermekklinikán PH-mérő), fotólaboratórium, állatistálló, könyvtár, tanterem, orvos- és nővérlakások, a szülészetben 4 szobás igazgatói lakás, mosoda, konyha stb. A női klinikán minden betegnek fejhallgató rádiója volt...”³⁶

A Templom (Dóm) téri természettudományos és orvosi elméleti intézetek

A szegedi Templom téren 1913-ban kezdtek hozzá a Fogadalmi templom megépítéséhez Schulek Frigyes tervei alapján.³⁷ Az 1920-as években a tér rendezésének gondolata Klebelsberg Kunóban fogalmazódott meg. Elgondolása szerint a felépülő Dóm körülötti teret egy egységes kompozíciójú, mind a négy oldalon zárt térré kell átalakítani. A Dómmal szemben, illetve a tér hosszanti oldalain két-, illetve háromemeletes, román stílusú épületegyüttes emelkedne a terv szerint, mely részben a püspökség hivatalainak, illetve egyéb intézeteinek, valamint az egyetem természettudományos és orvosi elméleti intézeteinek adna otthont.³⁸ A benyújtott pályázatok közül Rerrich Béla építész terve nyert. A nyertes pályázat legpozitívabb vonatkozása a Templom és a Gizella terek összekötése, az épülethomlokzatok egységes szintbe hozása, az építőanyagok harmonikus használata voltak. Ahogyan a bíráló bizottság összefoglalta: „(...)Rerrich Béla pályaművében a tér építészeti kiképzése feltétlenül biztosítja a térnek egységes hatását, anyagszerűsége összhangba hozza a templommal, egyszerűsége a templomot kiemeli és teljes érvényre juttatja.”³⁹ Rerrich Béla építész 1928 júliusában ígéretet kapott a kormányzattól arra, hogy szeptember folyamán kiírják a kivitelezésre szánt pályázatokat, így októberben elkezdődhetne a munka.⁴⁰ Október 21-én, szombaton a miniszter jelenlétében összeült az építési bizottság. Ekkorra már lezárultak a kivitelezésre kiírt pályázatok. Rerrich az ülésen ígéretet tett arra, hogy az év végére elkészülnek az alapozási munkálatok, jövő év tavaszára felépül az épületegyüttes déli, a Gizella (ma Aradi vértanúk tere és Rerrich Béla tér) és Templom teret elválasztó szárnya és a nyugati szárny, vagyis a püspöki palota épülete, június vége fele pedig a klinikák felé néző keleti szárny. Klebelsberg ama reményének adott hangot, hogy Boldogasszony ünnepére, amikor is a Dómot felszentelik, az épületegyüttes – ha tető nem is lesz a természettudományos intézetek felett – készen áll majd.⁴¹

A nyertes pályázó megbízatása az egyetem Templom téri két szárnyában elhelyezendő hét tanszék, így az elméleti fizikai, a kémiai, a gyógyszer-tani, az élettani, az általános kór-

³⁶ HENCZ 1999. 40–41.

³⁷ A Templom téren 1913-ban kezdték bontani az akkor ott álló Dömötör templomot (ma: Dömötör-torony), ezzel előkészítvén a helyet a Fogadalmi templom felépítéséhez. Az építkezés a világháború kitörése miatt félbe maradt, majd 1923-ban immáron Foerk Ernő vezetésével újból megindult. <http://www.dom-szeged.hu/fuzet/index.html> [2014.11.10.]

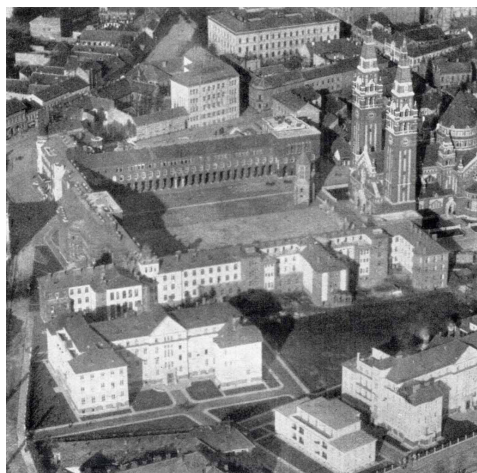
³⁸ DM 1927. május 11. 2.

³⁹ DM 1928. január 11. 3. Rerrich Béla 1881. július 25-én született Budapesten. A Műegyetemen szerzett építész diplomát, de munkássága során a kert- és a tájépítészet területén is vitathatatlan érdemeket szerzett. Legfontosabb munkái a Dóm téri épületegyüttes tervezése, a budapesti Gömb utcai iskola, a budapesti V. kerületi Kossuth tér rendezése, parkírozása, a szolnoki Kossuth tér parkírozása. http://hu.wikipedia.org/wiki/Rerrich_B%C3%A9la [2014.01.24.]

⁴⁰ DM 1928. július 14. 5.

⁴¹ Boldogasszony ünnepe: augusztus 15.

tani, a közegészségtani és az orvosi vegytani tanszék tervezésére külön-külön szolt.⁴² Az épületegyüttes párkánymagasságát két helyen tudatosan megbontva, az árkádos, egyenes homlokzatú épületszárnyakat tömör, bástyaszerű részekkel zárta le, ezzel az épület befejezettségét érzékeltette, és biztosította, hogy úgy kapcsolódjon szervesen a templomhoz, hogy nem érintkezik vele. A templommal szemben álló épületrész homlokzatát megemelte, hogy az ne kerüljön alárendelt szerepbe a dómhoz képest. A díszítő elemek az épület funkciójához igazodtak, így a püspöki palota sarkára Szent Imre szobra, míg a déli egyetemi szárny tetejére egy egyetemi alakokat ábrázoló zenélő játékkora kapott volna helyet, de kivitelezésére csak 1933-ban került sor Csúri Ferenc órásmesternek köszönhetően.⁴³ A térburkolatra vonatkozó rendezési tervek az előbbiekhöz hasonlóan ugyancsak a templom kiemelésének és az épületegyüttes harmonizálásának jegyében készültek el. Ezeknek leglátványosabb eleme a belső rész 30 cm-rel való lesüllyesztése a gyalogjáróhoz képest.⁴⁴ Rerrich tervei között szerepelt, hogy kiváló minőségű, alacsony vízfelvételű, korábban főként Skandináviában használt klinkertéglából építkezik, amelynek gyártását szegedi vállalkozóra bízta.⁴⁵ Ez a speciális téglák azonban nem voltak képesek teljes mértékben felidézni a faragott kő által keltett román stílust, ezért a tervező a téglák elhelyezésével, újszerű kötésekkel, tudatos rendezetlenséggel, hézagolásokkal próbálta meg a művészi

5. kép

Az elkészült egyetemi városrész magja, a fehérre meszelt klinikai épületekkel, valamivel hátrébb pedig az impozáns Templom (Dóm) téri épületegyüttessel

hatást elérni.⁴⁶ Nem csak az építőanyagot, de a formavilágot is skandináv minta ihlette, mivel Rerrich a tér és az épületegyüttes megkonstruálásában a stockholmi városháza épületét és az azt körbevevő teret tekintette mérvadónak.⁴⁷ A tér kompozíciójában a velencei Szent Márk tér motívumai is fellelhetők.⁴⁸ Pénzügyi okokból az építkezés csak 1929 novemberére fejeződött be. A Templom téri egyetemi intézetek közül legutolsóként az elméleti fizikai intézet bokréta (átadó) ünnepségére került sor.⁴⁹

Az új egyetemi városrész, amely a régi „Pálánk” eltűnését eredményezte, a város képén meghatározó nyomot hagyott. (5. kép)

⁴² DEVICH 1986. 89.

⁴³ VARGA 1976. 14–16.

⁴⁴ DM 1929. október 25. 2.

⁴⁵ DM 1928. október 23. 3. A versenytárgyalás végén mégis egy debreceni vállalkozó ajánlatát fogadta el a bizottság, amely lényegesen olcsóbb előállítási árak mellett gyártotta le a klinkertéglát. DM 1929. február 1. 3.

⁴⁶ VARGA 1976. 18.

⁴⁷ BÁLINT 1959. 135.

⁴⁸ HENCZ 1999. 41.

⁴⁹ SZABÓ 1994. 578–579. Az 1929. november 9-én zajló „bokréta ünnepségen” Hajós Sándor kőműves az alábbi rigmussal köszöntötte az ünneplőket: „Szép lesz Szeged és legyen büszke népe. Ily sok munkát Istennel sokat hajton végre.” BESZÁMOLÓ 1931. 30–33.

A korabeli szemlélő csodálattal és nosztalgiával vegyes érzéseit az alábbiak szerint írta le a helyi sajtó munkatársa: „Itt minden megváltozott, a régi Somogyi, Szekfü, Ipar, Szív utcák szinte eltűntek a föld színéről. A víz előtti öreg házak, a szegedi Tabán elsüllyedt, a híres kocsmákból, műhelyekből, családi házakból kő kövön nem maradt és ha ennek a városrésznek a szegedi Rippje felébredne, ugyancsak elámulna a klinikák komoly tömbjein, a püspöki rezidencia gyönyörű palotáján, az új utakon fel egészen a Tisza partig, amelynek mentén éppen végigtöfög a trombitakürtös kisvasút mozdonya, csinos miniatűr kocsikat sétáltatva maga után és a vagonablakból szőrös, subás tanyai magyarok és babos kendős menyecskék mosolyognak a megváltozott világba.”⁵⁰

Internátusok

A Szegedre költöző egyetem egyik leglátványosabb problémája a tanári kar és a hallgatóság elhelyezésére alkalmas épületek, kollégiumok hiánya volt. A három működő kollégium a hallgatóság mintegy egyötöd részének elhelyezésére volt alkalmas. 1927 januárjában született döntés a Boldogasszony sugárút elején található DMKE- (Délmagyarországi Közművelődési Egyesület) palota hátsó udvarán létesítendő internátus építéséről.⁵¹ Februárban – mivel az egyesület tudomására jutott, hogy Klebelsberg magát az épületet is kinézte egy kollégium létesítésére – a DMKE közgyűlése maga engedte át a palotát az egyetemi internátus létrehozatala céljából.⁵² Miután külön döntés született a DMKE-palota internátus számára való átalakításáról, 1927 októberében az egyetemi építési bizottság a versenytárgyalást követően kiosztotta a munkát.⁵³ A Horthy Miklósról elnevezett kollégium ünnepélyes átadására 1929 februárjában került sor. 450 férőhelyével egyedül több hallgató elhelyezését biztosította, mint az összes addig működő kollégium.⁵⁴ Nem sokkal az átadás után érkezett a leirat a kultuszminisztertől a város törvényhatósága számára, hogy tegyen meg mindent a DMKE-palota mellett elterülő telek megvásárlása érdekében, hogy ott felépülhessen a báró Eötvös Lorándról elnevezendő, a természetrajz és természettan szakos hallgatók számára létesítendő kollégium is.⁵⁵ További hallgatók elhelyezésére nyílt lehetőség az Erzsébet-leányotthonban, a püspöki palotában létesített Szent Imre Kollégiumban, a Bocskay-internátusban, a Zrínyi Miklós, illetve Zrínyi Ilona Kollégiumokban. A kevésbé tehető hallgatók számára pedig a Tábor utcában létesített a város diákotthont.⁵⁶

Az infrastruktúra lényeges, bár nem ennyire látványos eleme volt az 1923-ban felállított, és a szegény sorsú hallgatók természetbeni, valamint anyagi támogatására létrehozott Diákvédő és Diákjóléti Iroda, valamint a hallgatók étkezését koordináló Diákasztal menzája, amely helyileg a Horthy-internátusban működött, és amely ugyancsak figyelembe vett szociális szempontokat.⁵⁷

⁵⁰ SzN 1927. október 23. 5.

⁵¹ Az internátus építésével egy időben döntöttek a szomszédos telken a polgári iskola emeletráépítéséről, amely a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet Szegedre helyezése miatt vált szükségessé. A polgári iskola és a DMKE közötti kis utcát, a Szív utcát ennek érdekében meg is szüntették. Ezzel a későbbi főiskola és az internátusok egy egységes telken nyertek elhelyezést. DM 1927. január 1. 1., valamint SzN 1927. május 1. 1.

⁵² DM 1927. február 6. 3.

⁵³ SzN 1927. október 7. 3.

⁵⁴ DEVICH 1986. 90.

⁵⁵ DM 1929. március 24. 9.

⁵⁶ SZABÓ 1994. 580.

⁵⁷ KISS 2009. 206–207.

Az egyetemi épületek ünnepélyes átadása

A szegedi egyetemi építkezéseket egy korábbra visszanyúló és széleskörű városfejlesztési hullám részeként is tekinthetjük. 1880. november 28-án a szegedi nagy árvíz után a város ünnepélyes fogadalmat tett az újjáépítésre, és ígéretet tett, hogy Szeged a korábbiaknál is fényesebben fog tündökölni a helyreállítási munkálatok után.⁵⁸ Ennek az újjáépítési hullámnak a lezárásaként 1930. október végén egy ünnepségsorozatot szervezett a város, amelynek keretében felavatták, illetve felszentelték mindazon épületeket, amelyek ezen idő alatt születtek a városban.⁵⁹ Az ünnepségek részeként helyezték el az egyetem zárókövét, az egyetemi építkezések szimbolikus befejezéséként.⁶⁰

Október 24-én 11 órakor Klebelsberg Kuno, József királyi főherceg, a Magyar Tudományos Akadémia, a Szent István Akadémia, a társegyetemek és főiskolák követének részvételével az egyetem ünnepi díszközgyűlést tartott, melyen megemlékeztek mindazon áldozatokról, amelyeket az egyetem felépítése érdekében a város és a kormányzat hozott. Jeney Endre orvosprofesszor főként az orvosi elméleti és a természettudományos képzés oldaláról közelítette meg a kérdést. Jeney kiemelte, hogy a Templom téri építkezések tették lehetővé a nemzetközi tudományos kapcsolatok kialakítását, amely a várost is bekapcsolta a határokon átívelő tudományos élet vérkeringésébe. Az új épületek emellett lehetőséget adtak a tudományok hathatósabb gyakorlati elsajátítására is.⁶¹ (6. kép)

Az ünnepségek másnapján, a Nemzeti Arcképcsarnok átadását követően a kormányzó jelenlétében helyezték el az egyetem zárókövét, amelyen a *Menedéket talált az elűzött egyetem* felirat szerepelt. Horthy kormányzó, miközben egy kalapács segítségével saját maga igazította helyére a követ, az alábbi szavakat intézte az ünneplőkhöz: „Állítsa az egyetem az új hajlékot a magyar tudás és a magyar jövő szolgálatába.”⁶²

6. kép
Klebelsberg Kuno, Foerk Ernő és Rerrich Béla az
1930 október 25-i átadó ünnepségen

⁵⁸ DM 1930. október 25.

⁵⁹ VARGA 1976. 24.

⁶⁰ Klebelsberg Kuno életének egyik legszebb pillanata az átadó ünnepség napja volt. A Templom téren körbefordulva – amelyet személyesen álmódott meg minden elemével együtt – úgy gondolta, hogy ebben a térben egyesül Köln, Göttingen és Salzburg (Dóm, természettudományos intézetek, ünnepi játékok). HUSZTI 1942. 180–181.

⁶¹ BESZÁMOLÓ 1931.

⁶² DM 1930. október 26. 6. A szegedi egyetem alapkövetelére 1926. október 5-én került sor a Gyermekklinika építésének kezdetekor, a zárókövet a Templom téri Elméleti Fizikai Tanszék falába helyezték el.

Az építkezések felfüggesztése

Az 1926-ban megkezdett építkezések sorsát a világgazdaságban bekövetkezett válságperiódus negatívan befolyásolta. 1931 júniusában a kultuszminiszter bejelentette, hogy megfelelő pénzüsszeget sikerült elkülöníteni – igaz, csak az 1932/33. költségvetési évre – az egyetem új központi épületének felépítésére. A központi épület és vele együtt a jogi kar számára a püspöki palota melletti telektömböt szemelte ki a kultuszminiszter.⁶³ 1931 augusztusában a Bethlen-kormányt Károlyi Gyula kabinete váltotta fel, aki azon nyomban hozzálátott a túlköltekező költségvetés lefaragásához. Ebbe a sorba illeszkedett a szegedi egyetem beruházásainak leállítása is. Szimbolikus jelentősége volt annak, hogy Klebelsberg Kuno távozott a politikai életből, és ezzel Szeged elveszítette korábbi nagy mentorát.⁶⁴ A költségvetési megszorítások nagyságára jellemző, hogy míg 1930/31-ben 1.608.200, 1931/32-ben pedig 1.586.200, addig az 1932/33-as költségvetési évben már csak 24.500 (!) pengő beruházási költséget különítettek el a szegedi egyetem részére.⁶⁵ Ebben a helyzetben teljesen érthető volt, hogy mindazon épületek és intézmények építését felfüggesztették, amelyeket az egyetem felépíteni tervezett. Nem épült fel az előbb említett központi adminisztrációs épület, a jogi kar és az Ideg-Elme Klinika épülete, de nem valósult meg a Templom téri épületegyüttes északi részének felépítése, vagyis a tér zárttá tétele sem.⁶⁶ Az ezt követő időszakban lényeges infrastrukturális fejlesztés már nem történt. 1941-ben a jogi kar megszűnésével némileg mérséklődött is a helyhiány, 1945 után pedig a bekövetkező politikai fordulatnak köszönhetően egészen másfajta tendenciáknak és követelményeknek kellett megfelelnie az egyetemnek.

Elmondható tehát, hogy a Ferencz József Tudományegyetem a Szegedre való költözésekor meglehetősen sanyarú helyzetben kezdte meg a működését. A gazdasági konszolidáció és Szegeddel különleges viszonyt ápoló Klebelsberg kultuszminisztersége az egyetemi infrastruktúra kiépülését és ezzel együtt a város arculatának és szellemiségének a megváltozását is eredményezte. Bár Klebelsberg leköszönése és halála után gyarapodott az egyetemi épületegyüttes, olyan koncepciózus és nagy volumenű, a városképet is meghatározó egyetemi beruházás, mint amilyen 1926 és 1930 között zajlott, nem történt azóta sem.

KÉPJEGYZÉK

1. kép	Móra Ferenc Múzeum Történeti Fényképtár
2. kép	Móra Ferenc Múzeum Történeti Fényképtár
3. kép	Móra Ferenc Múzeum Történeti Fényképtár
4. kép	Móra Ferenc Múzeum Történeti Fényképtár

⁶³ DM 1931. június 7. 2.

⁶⁴ DM 1931. augusztus 25. 2.

⁶⁵ Kiss 2009. 202–203.

⁶⁶ Szabó 1994. 579.

5. kép Móra Ferenc Múzeum Történeti Fényképtár
6. kép Móra Ferenc Múzeum Történeti Fényképtár

FORRÁSOK

- MNL CSML Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged
VIII. 1. Ferencz József Tudományegyetem Rectori Hivatalának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyvek.

RÖVIDÍTÉSEK

- DM *Délmagyarország*
SZN *Szegedi Napló*

IRODALOM

- BÁLINT 1959 BÁLINT Sándor: *Szeged városa*. Szeged, 1959.
BESZÁMOLÓ 1929 *A szegedi m.kir. Ferencz József Tudományegyetem beszámolója. 1922/23–1926/27*. Szeged, 1929.
BESZÁMOLÓ 1931 *A szegedi m.kir. Ferencz József Tudományegyetem beszámolója. 1929/30*. Szeged, 1931.
DEVICH 1986 DEVICH Andor: *A szegedi Tudományegyetem története*. Szeged, 1986.
HENCZ 1999 HENCZ Péter: Gróf Klebelsberg Kunó, a harmadik évezred minisztere. Szeged, 1999.
HUSZTI 1942 HUSZTI József: *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*. Budapest, 1942.
KISS 2009 KISS Róbert Károly: A Ferencz József Tudományegyetem története a 30-as évek elején. In: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó.” Szerk. OLASZ Sándor – ZELENÁ András. Szeged, 2009. 199–212.
KISS 2010 KISS Róbert Károly: Gondolatok és tettek a revízió jegyében a szegedi egyetemen a két világháború között. In: *Újragondolt negyedszázad*. Szerk. MIKLÓS Péter. Szeged, 2010. 103–112.
KLEBELSBERG 1927 *Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei, törvényjavaslatai*. Budapest, 1927.

- LADÁNYI 2000 LADÁNYI Andor: *Klebsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, 2000.
- MÁRKI 1922 MÁRKI Sándor: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922.
- SZABÓ 1994 SZABÓ Tibor: Oktatás, tudomány, közművelődés. In: *Szeged története 4*. Szerk. SERFŐZŐ Lajos. Szeged, 1994. 578–579.
- VARGA 1976 VARGA József: *A szegedi Dóm tér*. Szeged, 1976.
- VINCZE 2006 VINCZE Gábor: *A száműzött egyetem: A Ferencz József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)*. Szeged, 2006.

The development of the university infrastructure following the relocation of the Ferencz József University to Szeged

by Róbert Kiss

(Summary)

Due to the war situation in Transylvania in 1919, the Ferencz József University was forced to flee the city of Kolozsvár. After a short stay in Buda, the Ministry of Religion and Education and the political leaders of Szeged negotiated its relocation to Szeged. In the five-year period following the university's opening in October 1921, it experienced hardships and everyday operational problems, but from 1926 it received significant state resources thanks to the Minister of Religion and Education, Kuno Klebersberg. Although the Great Depression resulted in the depletion of these resources, as a result of the prior constructions and investments, the university could find its final home in Szeged, and could become a modern think tank of Western European standards.

(A szöveget Lengvári Ágnes fordította.)

Négyesi Barbara

Az állatorvosi campus építéstörténete 1787–2000

Bevezetés

A tanulmány a Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Kar építéstörténetét foglalja össze a kezdetektől napjainkig. Ez a téma igen tág, így a gyakorlótelepekről és a kollégiumokról csak érintőlegesen lesz szó, amikor a campus története szempontjából ezek fontosak voltak. Nem térek ki az Állatorvostudományi Egyetem Hódmezővásárhelyen működő Állategészségügyi Főiskolai Karának történetére sem. A campus építéstörténetéhez azonban hozzátartoznak a területén megtalálható szobrok és emléktáblák, amelyekről a tanulmány végén szólok néhány szót.

Az állatorvosi iskola építéstörténete 1787-től 1879-ig

Az állatorvosképzés története 1787-ig nyúlik vissza. Ekkor jött létre az állatgyógyászati tanszék az 1787. évi 4748. számú rendelettel. II. József 1784-ben a tanszéket a Fűvészkertbe tervezte.¹ Tolnay Sándor országos főállatorvosnak – és jövőendő tanszékvezetőnek – 1785-ben és 1787-ben született felterjesztése az önálló campus igényével kapcsolatban, ám végül önálló intézmény nem létesülhetett.² Az iskola a Pesti Egyetem Orvosi Karán kezdte meg működését³ Állatgyógyászati Tanszék és Állatgyógyintézet néven. A gyakorlati képzéshez egy istállóban 2-3 lovat, szarvasmarhát, birkát és sertést tarthattak. Tolnay Sándor országos főállatorvos már 1788-ban és 1789-ben kérte a Helytartótanácsot, hogy az intézmény tarthasson beteg állatokat is gyakorlati célokra.⁴ Ez nem valósult meg, mivel a több állat nagyobb istállót és nagyobb kiszolgáló személyzetet is jelentett volna, és erre nem volt pénz.

A Hülf-major mint első önálló campus 1790-ben jött létre. Ekkor bérelte ki az intézmény Hülf Móric őrnagy⁵ majorját, amely egy házból, négy lovas istállóból, kertből és legelőből állt. 1792-ben felmerült, hogy a Hülf-major egyre drágább bérlete helyett a Friberis-birtokot kellene megvásárolni, de a Helytartótanácsnak erre nem volt pénze.⁶ 1795-ben gróf Pálffy Miklós ezredes látogatott el az intézménybe, és a látottak alapján felterjesztésben javasolta, hogy szüntessék meg az iskolát, és csak a bécsi állatorvosi tanintézetet tartsák fenn. Szerencsére többek közbenjárására az intézmény fennmaradhatott,

¹ BAKONYI-GÁBOR 1987. 27.

² BAKONYI-GÁBOR 1987. 27–29.

³ Gyakorlati képzés az Almási-majorban volt.

⁴ BAKONYI-GÁBOR 1987. 51. I/13.

⁵ Hülf Móric őrnagy Pest bírja és polgármestere volt.

⁶ BAKONYI-GÁBOR 1987. 61.

de valóban modernizálásra szorult. Tolnay ez irányban számos erőfeszítést tett: a felszerelés bővítésével kapcsolatban 1785-ben, 1787-ben, 1790-ben és 1792-ben is a Helytartótanácshoz fordult.⁷ Ám az intézmény semmit sem kapott. Sőt, 1789-ben a Helytartótanács felszólította Tolnayt, hogy tartózkodjon a további követelésektől.⁸

Az iskola 1795-ben a Kenedics Benjamin és testvérei tulajdonát képező Kenedics-telepre költözött.⁹ Ez tágasabb volt, mint az előző helyszín, és a bérlete is olcsóbb volt. A Helytartótanács itt engedélyezte először beteg állatok tartását. A Kenedics-telepet az intézmény 1806-ig bérelte, amikor a Helytartótanács megvásárolta az iskola számára.¹⁰ Gondot jelentett, hogy bővítésére és felújítására nem volt elég pénz. Egy kovácsműhely épült¹¹ 1801-ben, de ezután csak kisebb felújítások voltak. Az 1806-ban bekövetkezett tetőkárokat¹² még azonnali felújítás követte, ám a későbbiekben csak a felterjesztések után¹³ több évvel jutott pénz az intézményre,¹⁴ amelynek állaga így tovább romlott. A legnagyobb építkezés tervét Tolnay 1807-ben terjesztette be, amely jól mutatta az iskola gondjait.¹⁵ Tolnay szerint szükség volt 12 ló számára istállóra, a kovácsműhely kibővítésére, épületbővítésre és -átépítésre, előadóteremre és könyvtárra. Sőt, egy állatkórház ötletét is felvázolta beadványában. A tervből három év múlva csak a felújítás valósult meg.¹⁶ Az átalakítások nélkül a meglévő lakószobákban helyezték el a műszer-, könyv- és csontgyűjteményt, valamint a tárgyszobrokat. Előadóterem hiányában a 60–80 fős hallgatóság továbbra is a tizenöt fős szobában volt kénytelen szorongani. A helyzet tehát tarthatatlan volt, így 1826-ban a Havas József-féle házba való költözésről esett szó,¹⁷ majd 1827-ben a Salzer- és a Hertsuth-féle házak voltak a lehetséges helyszínek.¹⁸

Végül az intézmény 1827-ben a Hertsuth-féle házat bérelte ki, amely korábban egy kocsmának adott helyet. Itt nem volt istálló, viszont a Helytartótanács jóváhagyásával negyvenlovas tagolt istálló¹⁹ épülhetett. A továbbiakban is a Hertsuth-féle ház alakult építéssel, átépítéssel a legtöbbet, és vált oktatásra alkalmassá; kovácsműhellyel, patkolószínnel, boncteremmel bővült ki.

Ám a Hertsuth-féle házat a tulajdonos eladta 1840-ben, így az intézmény a Stáció utca 6-ba került.²⁰ Itt – a helyszűke miatt – a Budára költözés terve merült fel 1850-ben, amely azonban nem valósult meg. Az intézményt 1850-ben kutyakórodával bővítették, majd

⁷ BAKONYI-GÁBOR 1987. 29., 35., 37., 56., 57., 62., 63.

⁸ BAKONYI-GÁBOR 1987. 70. I/33.

⁹ BAKONYI-GÁBOR 1987. 73.

¹⁰ BAKONYI-GÁBOR 1987. 110.

¹¹ BAKONYI-GÁBOR 1987. 96.

¹² BAKONYI-GÁBOR 1987. 113.

¹³ 1808., 1809., 1811., 1817.

¹⁴ 1810., 1815., 1821.

¹⁵ BAKONYI-GÁBOR 1987. 113–115.

¹⁶ BAKONYI-GÁBOR 1987. 136.

¹⁷ BAKONYI-GÁBOR 1987. 52–55.

¹⁸ SZÖGI 1990. 67–69.

¹⁹ A tagolt istálló olyan istállót takar, amely több kisebb istállóból áll. Egy-egy ilyen istállóban elkülönítve lehetett tartani az egészséges állatokat a betegektől vagy a kísérleti állatoktól.

²⁰ SZÖGI 1990. 190.

az iskola jelentősebb bővítése 1851-ben a Stáció utca 6–8. összenyitásával történt meg.²¹ Ekkor tudtak kialakítani bonctermet is átépítéssel.²² Nem valósult viszont meg az 1852-es terv, amely az istálló bővítéséről és a patkolda áthelyezéséről szólt. (Utóbbira azért lett volna szükség, mert a zajtól nem lehetett oktatni.) Előadóterem itt sem épült. Az intézmény²³ már 1851-ben jelezte, hogy erről az alkalmatlan campusról költözni szeretne. Az ok a helyhiány mellett a tulajdonos, Kasche Anna által megemelt bérleti díj volt, továbbá az 1852-es és 1854-es felújítások elégtelensége. Lehetséges helyszínnek 1851-ben 13 épület jött szóba, majd 1853-ban már 15. Végül 1855-ben terv született a Kunewalder-ház vagy a Teleki-ház megvételéről.

Végül a Kunewalder-ház adott helyet az intézménynek 1858-tól. Ez volt az utolsó campus a mai helyszín előtt. Itt már harminclovas tagolt istálló volt, légfűtés és márványlépcső, valamint felirat az intézményen: „K. K. Thierarznei-Institut”. Itt voltak bérbe adható helyiségek is. Ezekbe költözött be az egyetemi zoológiai intézet és múzeuma, az élettani intézet, a sebészeti és a szülészeti klinikák, valamint az összehasonlító bonctani intézet.

Összefoglalva az első korszakot a szakirodalmak alapján a következőket lehet megállapítani.²⁴ A hét egyetemi központ valójában hét lakóépület volt. Így építézetileg egyik sem felelt meg az oktatás igényeinek. A kezdetektől²⁵ gondot jelentett például az előadóterem, majd a későbbiekben emellett a boncterem hiánya egészen 1827-ig. Istálló volt, hiszen ez feltétel volt az épületek kiválasztásában. Mint láthattuk, a Kenedics-telepen engedélyezték először beteg állatok tartását. Ennek a korábban felsorolt anyagi következményeken túl oka volt az is, hogy a lakóépületben berendezett kóroda a környező házak lakóira fertőzésveszélyt jelentett volna.

Ahogy az intézmény fejlődött, egyre nőtt az óraszám, egyre több oktató kellett, és nőtt a hallgatók létszáma is. A főépületnek terjeszkednie kellett volna, az oktatók számára szolgáló lakásokra, a beteg és egészséges állatállomány részére pedig újabb melléképületekre²⁶ volt szükség. Mint láthattuk, a tervek alapján sokkal gyorsabban és jelentősebben fejlődött volna a campus, mint amire lehetőség volt: általában a kisebb építkezések, átépítések és felújítások valósultak csak meg. Ám ezekre sem volt mindig elég pénz, így a költözések okai közt szerepelt az épület szűkössége, a felújítások hiányában az épületek rossz állapota, az épület eladása vagy a bérleti díj emelkedése.

A helyhiány állandóan szorongató gond volt. A Helytartótanács mindig az adott kapacitásnak megfelelő intézmény bérletét volt hajlandó megfizetni. Egyedül a Kunewalder-háznál láthattuk, hogy voltak kezdetben üres helyiségek, amelyeket az intézmény bérbe adott, így a későbbiekben tudott terjeszkedni.

²¹ BAKONYI–GÁBOR–DROBINOHÁ 1994. 36–37.

²² HOLLÓ 1987. 201.

²³ 1851-től a Magyar Királyi Állatorvosi Tanintézet nevet viselte.

²⁴ KOTLÁN 1941; HOLLÓ 1987; BAKONYI–GÁBOR 1987; BAKONYI–GÁBOR–DROBINOHÁ 1994.

²⁵ Pesti Magyar királyi Egyetem Orvosi Kara.

²⁶ Ilyen melléképületek: nagyobb istálló, boncterem, kovácsműhely, patkolószín, takarmánytároló stb.

Már ekkor jellemzőek voltak – a helyhiány és a speciális gyakorlatok miatt is – a campuson kívül szervezett órák: az állatvásárok és közvágóhidak szervezett látogatása, illetve a bejelentett járványos betegségek helyszíni vizsgálata.

Az építéstörténet második szakasza, 1879–2010

Az intézménynek helyet adó mai campus építése az 1879. évi XLIII. törvénycikk 2. §-a alapján indult el. A telek 26.831 négyzetméteren terült el, határait a Dembinszky utca, a Rottenbiller utca, az István utca és az Oetl-féle vasgyár jelölte ki. Az építkezéshez a terveket Steindl Imre műegyetemi nyugalmazott rendes tanár, a Parlament építésze készítette el.²⁷

E tervek alapján hét olasz reneszánsz stílusú pavilon épült fel, angol ízlésű fásított kerttel. Steindl természetesen a kivitelezésbe bevonta állandó partnereit: a pavilonokat a Zsolnay-műhely ornamentális kerámiái díszítik, de az egyes épületeken az ott oktatott tárgyhoz illő más ábrázolások (kémikusok portréi, állatfejek, állatcsontok, mikroszkóp, könyv stb.) is előfordulnak. A kerítés oszlopait állatfejek díszítik. A főépületet Róth Miksának tulajdonított, egyszerűségükben is elegáns, kék keresztet mutató ólomüveg ablakok dekorálják. A főépület a Rottenbiller utca felőli emeletes épület volt. Erre nyílt az intézmény bejárata.²⁸ Egy földszintes déli pavilon helyezkedett el az István utca és egy északi magasföldszintes a Dembinszky utca felől. Továbbá észak-déli irányban nyúltak el a kórodai helyiségek, északon az ebkóroda, délen a patkolda. Az intézmény 1881-ben költözött be az építészetileg erre a célra megfelelően kialakított helyiségekbe. (1. kép) A Rottenbiller utcai emeletes épületben volt hely könyvtárnak, olvasóteremnek, kialakítottak bonctani-kórbonctani múzeumot, állattenyésztési gyűjteménytárat, valamint irattár létezését is megemlíti.²⁹ Az István utcai földszintes pavilonban helyezkedett el az eddig nélkülözött 120 férőhelyes előadóterem. Az épületekben korszerű laborok és fényképező-fülke is helyet kapott. Az északi magasföldszintes épületben volt boncterem és gyógyszer-gyűjteménytár is. A kórodai helyiségekben pedig istállók, előadóterem, műtő és gyógytár is voltak.³⁰

1. kép
A Rottenbiller utcai campus (1881)

²⁷ Az eredeti tervek nem találhatók meg a Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum (SZIE ÁOTKL) Levéltárában.

²⁸ Ma a campus bejárata az István utca felől van.

²⁹ KOTLÁN 1941. 87.

³⁰ KOTLÁN 1941. 88–89.

Mint korábban a Kunewalder-ház, ez a campus is helyet adott egy „rokon” intézménynek. Az iskola vegytani osztálya fogadta be egy időre a Chemiai Intézet és Központi Vegykísérleti Állomást.³¹

Az 1881-es beköltözés után számos kisebb építkezés következett. A bonctani helyiséget 1890-ben bővítették,³² 1891-ben pedig felépült a Bakteriológiai Intézet pavilonja. Kisebb szünet után, 1897-ben épült a sebészeti kórház, és átalakították a központi épület emeletét is. Majd 1898-ban a klinika főépülete lett emeletes.³³ Itt már nemcsak intézeteknek³⁴ és tantermeknek volt hely, hanem a hallgatói társalgónak is. Továbbá az egyetem vezetősége felterjesztette az elavult eszközök cseréjének anyagi fedezetéről szóló kérelmét is.³⁵

Az 1890-es években ismét gondot jelentett a helyhiány, ezért a Magyar Királyi Állami Bakteriológiai Intézet 1899-ben a campuson kívül, a mai Mogyoródi út és Hungária körút sarkán 14.343 négyzetméteren új épületet kapott.³⁶ (2. kép) A modern egyemeletes, pincés épületben volt a sterilizáló helyiség, főzőkonyha és jégszekrény.³⁷ Az előbbiben fertőtlenítették az üvegeket és fecskendőket, az utóbbi helyiségben tartották fagyaszttva a boncolásra beküldött állati mintákat. Külön kialakították a földszinti „*minden egyéb hely[i]ségtől elzárt laboratóriumot*”, amelyben pestissel vagy kolerával lehetett biztonságosan dolgozni. Egy levélvázlat külön kiemelte, hogy ilyen speciális laboratórium a Monarchia magyar területén csak itt és Fiumében volt. Szintén a földszinten kapott helyet a „kísérleti állatok szobája” és a „bonczoló terem” is. Természetesen számos laboratóriumi és mikroszkopizáló helyiség is volt a földszinten és az emeleten.³⁸

1900-ban a bonctani épület kapott emeletet, és felkerült a központi épületre a „Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola”-felirat arany betűkkel. Ekkor emelkedett az akadémia főiskolai rangra. (3. kép)

Az 1900-as évek elején a helyhiány megoldására a költözés ötlete is felmerült. Szerencsére végül 1908-ban az Oetl-gyár megvétele megoldotta a problémát. Ekkor a gyár

2. kép

A Magyar Királyi Állami Bakteriológiai Intézet épülete

31 HOLLÓ 1987. 68.

32 1890-től Magyar Királyi Állatorvosi Akadémia.

33 HOLLÓ 1987. 311.

34 Ezek a belgyógyászati, állattenyésztési, járványtani intézetek voltak.

35 DROBINOHÁ 1999. 40.

36 HOLLÓ 1987. 313.

37 SZMSZ 1900. 57–60.

38 SZMSZ 1900. 57–60.

helyén könyvtár és olvasóterem, menza, tornaterem, ifjúsági társalgó, valamint széna- és takarmányraktár épült. Ezek a létesítmények eddig a helyiségek hiánya miatt nem jöhettek létre. Továbbá ekkor épült a vizsgalaboratórium és az előadóterem is. Mindez csak részben enyhítette a megfelelő mennyiségű hely hiányát, így a déli pavilonra is emelet került 1910-ben. 1911-12-ben pedig megépült a kisállatkórház.

Az I. világháború idején nagyobb károk nem következtek be. Az újabb „bővítést” ismét az oktatás campuson kívülre szervezésével oldották meg, ami a közvágóhidak, a Magyar Királyi Ménesintézet és Birtok szervezett látogatását jelentette. 1928-ban következett a sebészeti kórház és patkolási intézet építése. 1929-ben épült a szülészeti klinika, 1930-ban pedig a tornaterem.

1934-től a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi Kar Állatorvosi Osztály lett az intézmény neve. Ezt a korszakot a tanácsulési jegyzőkönyvek alapján követhetjük nyomon.³⁹ A korszakban több nagy problémacsoporttal találkoztam: így például a folyamatos, súlyos helyhiánnyal, melyet az 1934–37-ben végbemenő tanszékleépítés enyhített. Megszüntették a kémiai, fizikai, valamint a növény- és állattan tanszékeket. Az itt tartott órák tananyagát az egyetemen belül máshol oktatták az állatorvostan-hallgatóknak. Minőségi visszalépés volt, hogy megszűnt az élelmiszer-higiéniai és a gyógyszer-tan tanszék, és ezeket az ismereteket nem tanították a továbbiakban. Felszámolták a Növényélet- és Kórtani Intézetet 1934-ben, amely helyett egy kis labort létesítettek, valamint a Fizikai Intézetet is bezárták 1935-ben.

A helyhiány mellett anyagi gondok is voltak.⁴⁰ A Fizikai Intézet kifizetetlen számlákat hagyott maga után, tehát megszűnése lényegében működésképtelenségéből eredt. Az intézmény jelentős anyagi gondokkal küzdött, így az épületek tatarozása is elmaradt 1935-ben. A tangazdaság fejlesztésére, renoválásra sem volt pénz 1936-ban.⁴¹ Ez súlyos probléma volt egy gyakorlati képzésen (is) alapuló intézmény életében. Emiatt nem tudtak

3. kép
A Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola távlati képe

³⁹ SZIE ÁOTKL 4. b.

⁴⁰ SZIE ÁOTKL 4. b.

⁴¹ 1935-ben a sörei gazdaságot eladták, és ebből az összegből bérelték ki a pátyi gazdaságot.

megfelelő minőségű és mennyiségű gyakorlatot biztosítani a hallgatóknak. A legfontosabb gyakorlati hely a Sebészeti Klinika volt, ahol a hallgatók ügyeleti rendszerben váltották egymást. A hallgatók által vezetett ügyeleti jegyzőkönyv kiváló statisztika a Sebészeti Klinika állatforgalmáról.⁴² A megoldás 1937-ben a Honvédelmi Minisztérium részéről érkezett, amely gyakorlati képzésre felajánlotta az ódalmand-sütvényi csikótelepet.

Az is kiderül az Állatorvosi Osztály gazdálkodásáról, hogy a gyakorlati képzés előbbre való volt, mint az elméleti. Tehát a rendelkezésre álló pénzügyi keretből nem költöttek tatarozásra vagy építkezésre,⁴³ nem érezték fontosnak az elméleti oktatásnak helyet adó termek felújítását. Sokat fordítottak viszont a gyakorlati képzésre. 1934-ben létrejött a bakteriológiai labor. 1935-ben röntgenállomás épült.⁴⁴ Meglévő laborokat modernizálták, takarmányra, gyógyszerre és műszerre költöttek. Mivel nagyobb építkezés szóba sem jöhetett, a könyvtár 1935-ben az átalakított gondnoki és rektori lakásban kapott helyet. Érdekes még, hogy a tanácsülésen nem érezték helyénvalónak 1936-ban, hogy az oktatásra kapott pénzt átalakításokra költsék el. Megfogalmazott igény volt a könyvtáráépítés, a kollégium kérdése és a dékáni hivatal átalakítása. Ami ebből a keretből nem valósult meg, arra további pénzeket vártak.

A II. világháború alatt három bombatalálat érte az épületeket, így például a Sebészeti Klinikát, kidőlt az anatómiai épület egyik fala, kitörtek az ablakok és kisebb tetőkárok is keletkeztek. A II. világháború után az Állatorvosi Osztály ki akart lépni az egyetem kötelekeiből. Véleményük szerint az eddigi együttműködés eredménye az volt, hogy építésre nem kaptak pénzt és felújításra is csak minimálisan. A tanszékleépítésekkel pedig az oktatási-tudományos színvonal csökkent.⁴⁵ A helyreállítási munkák és az intézmény újbóli elindítása idejére, egy évre elhalasztották a kérdés tárgyalását. Ekkor egy évig az intézmény az egyetem kötelekében maradt, de költségvetésileg már a Földművelésügyi Minisztérium alá tartozott.

A 8740/1945 M. E. sz. rendelettel létrejött a Magyar Agrártudományi Egyetem.⁴⁶ Így az intézmény 1945-től Magyar Agrártudományi Egyetem Állatorvostudományi Kara néven működött tovább. A II. világháború után a járóbeteg-forgalom is átalakult. Főként lovak és kutyák érkeztek. Beteg juh, sertés, baromfi, tehén nem érkezett az intézménybe. Ez viszont meghatározta, hogy a hallgatók milyen állatállomány gyógyításából, kezeléséből szereztek gyakorlatot. Tehát ahhoz, hogy többféle állatot ismerhessenek meg, rendezni kellett a tangazdaság helyzetét. Ez azonban nem valósulhatott meg, hiszen a II. világháború után nem volt pénz ilyesmire, a legfontosabb cél az volt, hogy elinduljon a képzés. Ennek keretében többek közt a tetőkárok kijavítására kértek pénzt az Újjáépítési Hivaltól,⁴⁷ majd újabb segílyt az épületek helyreállítására.⁴⁸

⁴² SZIE ÁOTKL 70. a.

⁴³ A helyhiány egy részét a tanszékleépítések oldották meg.

⁴⁴ Ez viszont építkezés. Korábban, 1929-ben már volt röntgenje az intézménynek.

⁴⁵ SZIE ÁOTKL 4. b. 1945. jún. 13.

⁴⁶ CSEREY-SZÁVAI 2002. 5., 29.

⁴⁷ DROBINOHA 1999. 91.

⁴⁸ DROBINOHA 1999. 98.

Ezzel együtt természetesen megfogalmazódtak a campusépítéssel kapcsolatos igények is. Az 1947-es 10 éves terv építést és átépítést egyaránt tartalmazott.⁴⁹ Megvalósítására azonban nem volt pénz. Tervezték a Belgyógyászati Klinika bővítését nagyállatok fogadására alkalmas helyiséggel, a Sebészeti Klinika pedig két nagy- és két kisállatműtőt szeretett volna. A Szülészeti Klinika emeletráépítést akart, ahol elhelyezhető lett volna egy kisállatműtő és a labor. Külön épület adott volna helyet az előadónak, és végül ide tervezték át az előbb említett nagyállatműtőket is. De új előadóteremre lett volna szüksége az anatómiai és a kórbonctani intézetnek is. Továbbá a terv mosoda, állatfertőtlenítő, hullakamra, hullahamvasztó és röntgenállomás építését is tartalmazta, valamint természetesen labor- és szertárbővítésekről is szó volt. A központi fűtés bevezetéséhez kazánház építése lett volna szükséges. 1948-ban a karra szánt pénzösszeg a szükséges tető- és csöcszerére, továbbá a fűtőkorszerűsítés egy részére és festésre volt csak elegendő. Ez alapján elképzelhetjük a campus akkori helyzetét. A nagy előadóterem hiányát úgy orvosolták, hogy 1950-től, kéthetente szerdán és szombaton a Bethlen-moziban tartottak háromszáz fős előadásokat: a marxizmus-leninizmus és a politikai gazdaságtan órákat.⁵⁰

1952-ben az iskola önállóvá vált Állatorvostudományi Főiskola néven. 1952–54-ben kisebb építkezések, átépítések valósultak meg, tanszék- és kórházbővítésre került sor.⁵¹ Nem vált azonban valóra az 1954-es nagyszabású építési és átépítési terv. Kezdetben az állam 1,7 milliót ígért erre, míg a főiskola saját felmérése alapján a legszükségesebb fejlesztésekre kétféle tervet állított össze. Ez magában foglalta egy transzformátorállomás létesítését, a kísérleti állatház bővítését, szövettani gyakorlóléhség és hullakamra építését. A helyhiány mérséklése érdekében a szülészeti épületére újabb emelet építését tervezték. Miután a tervek elkészültek, kiderült, hogy a beruházás csak ígéret marad. Egyedül azt oldotta meg a városvezetés, hogy a campus területén található 14 szolgálati lakás lakóit elköltöztette, így új helyiségekhez jutottak a tanszékek. Ekkor már ezzel együtt is súlyos volt a helyhiány: a főiskolai tanácsülésen 1955-ben vita tört ki. A Parazitológiai Tanszék egy kölcsönadott helyiséget kért vissza a Sebészeti Tanszéktől, mert kísérleti juhokat akart benne tartani. A sebészet úgy tudta, hogy ő nem kölcsönbe kapta a helyiséget, ezért nem

4. kép
Az egykori Erzsébet leányvárház épülete

⁴⁹ CSEREY-SZÁVAI 2002. 68., 1947. febr. 28.

⁵⁰ CSEREY-SZÁVAI 2002. 43.

⁵¹ Például a Kórbonctan Tanszék bővítésére került sor 1953-ban. CSEREY-SZÁVAI 2003. 24.

akarta visszaadni. Egy garázsról volt szó. Mivel a Sebészeti Tanszék ekkoriban – jobb híján – a kötözőben műtött, kérte a Belgyógyászati Tanszéket, hogy adja vissza azt a tantermet, amelyről úgy tudta, hogy a sebészetet illeti meg. Természetesen a Belgyógyászati Tanszék is ragaszkodott a sajátjaként számon tartott teremhez. Így a tanácsülésen vita bontakozott ki, amelyen egy állatorvos-történeti műből is felolvasást tartottak, hogy bizonyítsák: az ott leírtak alapján kié volt ez a terem a múltban. Továbbá beidéztek Pustai István takarítót is, hogy vallomásban mondja el, hogy a 25 éve általa takarított terem melyik tanszék tulajdonának tudja. A vita eldöntésére végül bizottságot állítottak fel.

A politikai helyzetet jól tükrözi, hogy a helyhiány ellenére a Marxizmus-Leninizmus Tanszéknek „önként” adott át helyiséget a Belgyógyászati és az Állattenyésztéstan Tanszék is. 1955-ben a lakók elköltöztetése után az utolsó szolgálati lakást is az oktatás céljaira bocsátották, amelyet szintén a Marxizmus-Leninizmus Tanszék kapott meg. Ebben az időszakban a takarmánynak már nem jutott tárolóhelyiség, a szabad ég alatt tartották. Ez nem volt higiénikus, és nem tudták megoldani az őrzését, így az utcagyerekek játékból beleugráltak.

A helyhiány mérséklésében nagy előrelépést jelentett, hogy 1955-ben a Rottenbiller utca 50. szám alatti volt „Erzsébet leányárvaház” épületét átmenetileg megkapta az intézmény. (4. kép) Ide költöztek azon tanszékek, amelyekkel nem kellett átvinni állatállományt, ha a hozzájuk tartozó laborok mozdíthatók voltak. Továbbá ide költöztették át a campuson kiürített szolgálati lakások lakóit is. 1958-ban átépítés és építés sem valósult meg. Az izotóplabor és a fotólabor nem épült meg, mivel kevés volt a pénz.⁵² Egy izotópszoba kialakítására volt keret, ami viszont nem volt megoldható a campuson. Az izotópszobának csak a gyógyszeratan épülete melletti lapos tetős épületben találtak helyet, ahol egy szolgálati lakást alakítottak volna át. Ám ha az izotópot ide telepítették volna, akkor a földszintről el kellett volna költöztetni a kísérleti állatokat és a Gyógyszeratan Tanszéket, amelyek máshol történő elhelyezésére a campuson belül nem volt lehetőség. 1958-ban egyedül az olvasóterem valósult meg, az is úgy, hogy a dísztermet bocsátották a hallgatók rendelkezésére. Az 1950-es években is jellemző volt a campus külső gyakorlatokkal való „bővítése” vágóhidak, gyárak és üzemek látogatásával.

Az 1960-as építkezés is csak felújítást jelentett: ekkor fejezték be a II. világháború nyomainak eltüntetését. Terv már ekkor készült a Bethlen Gábor utcai oldal 20.000 léghöbméteres beépítésére, de pénz nem állt rendelkezésre. 1962-ben, fennállásának 175. esztendejében a főiskola egyetemi rangra emelkedett. 1964-ben végre sor került a fűtés korszerűsítésére. A helyhiány azonban továbbra is fennállt, emiatt a patkolókovács-műhely a campuson kívül, a Lehel úton jöhetett csak létre 1965-ben.

Jelentős beruházási terv született 1967-ben, amely elődeihez hasonlóan nem valósulhatott meg. Tartalmazta a tanszékek, laborok és klinikák építését és átépítését. A campuson tapasztalható helyhiányt a hallgatók és az állatok sínylették meg. A probléma megoldása során az állatok tűntek fontosabbnak. Számukra megfelelő helyiségeket a Rottenbiller utca 50-ben akartak jelentős építkezésekkel kialakítani, például kísérleti állatházat létrehozni. A Rottenbiller utca 50-et tehát 1967-ben már nem ideiglenesen megkapott épületnek tekintették, hanem a campus kibővítésének. A hallgatók elhelyezését úgy ol-

⁵² CSEREY-SZÁVAI 2003. 96.: az izotóplabor építésének 1957-es terve.

dották volna meg, hogy a tanuló-olvasó helyiséget egy pincében alakították volna ki, mivel a könyvtár is csak 60-80 főt tudott befogadni. Ez a tervzet korszerűsíteni akarta a belgyógyászati és sebészeti kisállatkórházat. Tervezték a campus bővítését kollégiummal is, olyan módon, hogy a campus mellé a Bethlen és Marek utca vagy a Landler Jenő (ma István) és a Bethlen utca találkozásánál található telket sajátították volna ki.

5. kép

Az 1974-re felépült modern négyemeletesek

Bár az 1967-es terv nem valósulhatott meg, egy nagyobb szabású terv jött létre 1968-ban, amely végre a kivitelezésig is eljutott. 1969-ben bontási terv készült hozzá, melynek értelmében megszüntették a régi tornatermet és a kisebb épületeket. Az első szakaszban a Bethlen utcai oldalon egy új tízemeletes épületet ígértek, majd egy hatemeleteset, végül 4 darab, egyenként háromemeletes jött létre. Átépítéssel létrehoztak végre egy röntgenlabort, és felépült a Marek József Kollégium is, amely nem a campus mellett, hanem a Mogyoródi úton kapott helyet. Az intézmény pártolta, hogy Gödöllőn állatkórház jöjjön létre, amely gyakorlati helye lett volna a hallgatóknak, ám végül csak állategészségügyi állomást létesítettek különböző okokból. Ez volt az építkezés első szakasza, amely 1974-ig tartott. (5. kép) A második szakaszban épült meg az aulának, a tornacsarnoknak, az étkezdének és a központi javítóműhelynek helyet adó épület. Ide került 1984-ben a múzeum és a levéltár is. Ezt a második szakaszt 1976-ban fejezték be.

Az építkezés idején sem szünetelt az oktatás. A tanszékek egy része négy szolgálati lakást vett igénybe, ahonnan a lakások főként nyugdíjas lakóit beköltöztették a kollégiumba, ahol szintén működött néhány tanszék, miközben ugyanannyi kollégiumi helyet kellett biztosítani a hallgatóknak, mint korábban. A tornatermet bérelték, a kísérleti állatoknak a campus pincéjében lakó része helyben maradt.

A nagyszabású fejlesztések ellenére továbbra is helyhiány volt, így az Állategészségügyi Kutató Intézet nem kapott építési helyet a campuson 1969-ben. Csak a műszerpark korszerűsítésével tudták az intézetet támogatni. További építkezések helyett erre költött az intézmény.

1981/82-ben és 1984-ben részben megvalósultak az 1977-es és 1979-es tervben felvázoltak.⁵³ A továbbiakban a belső építkezések a jellemzőek: nyolc előadóterem épült, 11 tanszéki labor jött létre a hozzá tartozó korszerű felszereléssel, műszerparkkal együtt. Mivel az elkülönített nyolcmilliót nem további építkezésekre szánták, hamarosan újra jelentkezett a helyhiány, ezért 1986–1996 között központi előadó és új szemináriumi terem építésére volt szükség, hiszen a tanszékek, laborok terjeszkedése ezeknek a helyiségeknek az elvételét jelentette. Természetesen ismét nem volt elég pénz az építkezésre, mivel új telefonközpontot alakítottak ki, és megkezdődött a számítógépesítés is.

A továbbra is fennálló helyhiány miatt a 1990-es évek közepén megszületett a második campus terve: az üllői Dóra-majorba képzelték el a kis- és nagyállatklinika, a pre- és

⁵³ SZIE ÁOTKL 6. e. Tervrajzok (1977–1979).

paraklinika helyét.⁵⁴ Terveztek még központi épületet, éttermet, lovasközpontot és kápolnát is. Végül Üllőn csak a nagyállatklinika és a kapcsolódó központi épület valósult meg Makovecz Imre tervei alapján. (6. kép)

6. kép
Az üllői második campus terve

2000-től az intézmény a Szent István Egyetem Állatorvosi Kara lett. Az Üllőre költöztetett istálló helyén felépült a kisállatklinika 2006-ra, tehát nem folytatódott Üllő második campussá történő bővítése. Véleményem szerint a járóbeteg-forgalom jelentős csökkenésével járt volna, ha a kisállatklinika főleg kutya-macska betegeit nem a belvárosban, hanem Üllőn várja a rendelő. 2010–2011-ben új hallgatói központ és egy nagy előadóterem is épült a campuson.

Az egyetemi karként működő intézmény 1897-ben kialakított angol ízlésű fásított kertje folyamatosan újabb és újabb állatorvos-professzorokat, tudósokat ábrázoló szobrokkal bővül. Összesen 13 szobor állít emléket a nagy elődöknek. Ezek mellett Tolnay Sándor tiszteletére emlékkút található. Az épületek falán további nyolc emléktábla őrzi az elődök emlékét. Az István utcai bejáratnál bronz bikaszobor fogadja az érkezőket. A könyvtár épülete egy Zsolnay kerámia bagolyszoborral is büszkélkedhet. A múzeumban ifjabb Vastagh György gipsz állatszobrai láthatók. Ez a 35 szoborból álló gyűjtemény – a második legnagyobb hazánkban – az állattenyésztési demonstráció céljait szolgálta. Szintén a múzeumban található az 1883-ban készült magyar királyi egyesített középcímer, amely a főiskolai korszakban a főépületet díszítette.

Külön témakört képez a diákok lakhatása és a kollégium helyzete. A legkorábbi időszakban, mint láthattuk, az intézmény a fennmaradásért küzdött, és gyakran a helyhiánnyal is meg kellett birkóznia. Természetesen ilyen nehézségek mellett nem volt lehetősége kollégiumról vagy internátusról gondoskodni a hallgatók számára. Egyedül a Kunewalderház rendelkezett felesleges helyiségekkel, amelyeket az intézmény bérbe adott.⁵⁵ Az iskola

⁵⁴ SZIE ÁOTKL 6. e. Tervrajzok (1990).

⁵⁵ KOTLÁN 1941. 61–62.

nem érezte feladatának a diákok lakhatási helyzetének bármiféle befolyásolását. Legkorábban az Oetl-féle vasgyár lebontása után nyílt mód arra, hogy az itt épülő könyvtár mellett a diákok számára egyéb helyiség is jusson. Ez nem lakóhelyiség volt, hanem ifjúsági társalkodó.⁵⁶ 1900-tól az 1945-ös évig elszórt információink maradtak meg diákok lakhatásáról. Építéstörténeti szempontból azt kell kiemelni, hogy ezek a helyiségek nem egy külön kollégiumnak használt épületben voltak megtalálhatóak. A legkorábbi információ 1908-ból maradt fenn, amikor az Állatorvos-tanhallgatók Menza Egyesülete felvetette, hogy diákotthon létesítésére lenne szükség, ám a későbbi fejleményekről további adat nem található az iratokban. 1945-ig a diákok lakhatásáról megmaradt dokumentumok hiányosak, így itt csak egy példa kerül ismertetésre. Az Állatorvostan-hallgatók Köre jelentette 1921-ben, hogy a Kör által működtetett internátus helyiségének négy ágyát és négy szekrényét a Sebészeti Tanszék elvitte, mivel nem kölcsönzi tovább a Kör számára.⁵⁷ A forrásból nem derült ki, hogy négy- vagy többágyas volt ez az internátus, és hol, melyik épületben helyezkedett el. Ugyancsak a Körről tudjuk meg, hogy 1945-ben megsérült a 34 fős internátusa.⁵⁸ Ennek elhelyezkedéséről szintén nincs információ a forrásokban.

Az önálló kollégiumi épület létrehozásáról a II. világháború után rendelkezünk több információval.⁵⁹ Az 1947-es tízéves fejlesztési koncepció 100 fős internátust tervezett, 2-3, maximum 5 fős szobákkal, egészségügyi és tanulóhelyiségekkel, valamint külön menzával. Kezdetben a campuson, majd annak közelébe tervezték.⁶⁰ Az internátus 1947-ben meg is kezdte működését a megmaradt alapítólevél szerint,⁶¹ de ez nem részletezi a jellemzőit. Az 1958-as kollégiumi helyzetről már maradtak fent iratok. Ekkor az intézmény két diákotthonnal rendelkezett: a VII. kerületi Garai utca 5. szám alatt és a VIII. kerületi Mária utca 20. szám alatt. Az előbbi 142, az utóbbi 235 diák befogadására volt alkalmas.⁶² A helyhiány miatt az Állatorvosi Főiskola 1958. évi tízéves fejlesztési terve új kollégiumot tervezett a Rottenbiller utca 50. szám alatt található épületbe, ahol eddig tanszékek működtek.⁶³ A fejlesztési terv általános célokat fogalmazott meg, de a férőhelyek számáról nem adott meg információt.

A következő években a két diákotthon belső minőségének javítására törekedtek, újabb jelentős építkezések nem voltak. 1959-ben célkitűzés volt a két diákotthon átalakítása, hogy elérje a kollégiumi rangot és színvonalat.⁶⁴ 1962-ben felterjesztették a kollégium-má avatási kérelmet,⁶⁵ majd 1963. április 6-án megtörtént a két intézmény kollégiummá avatása.⁶⁶ Az avatási ünnepség anyagából kiderül, hogy a két kollégium 1950 óta működött, ami fontos információ, mivel 1950-es iratok nem maradtak fent a kollégiumról. A következő nagy változás a jelenleg is működő Marek József Kollégium megépítése volt. Az

⁵⁶ KOTLÁN 1941. 212.

⁵⁷ SZIE ÁOTKL 70. d. 1921. szept. 17.

⁵⁸ SZIE ÁOTKL 70. d. 1945. (további dátum nincs).

⁵⁹ CSEREY-SZÁVAI 2002. számos szövege.

⁶⁰ CSEREY-SZÁVAI 2002. 89., 1947. febr. 28.

⁶¹ CSEREY-SZÁVAI 2002. 90., 1947. jún. 28.

⁶² SZIE ÁOTKL 6. a. 1958. dec. 1.

⁶³ SZIE ÁOTKL 6. a. 1958. dec. 13.

⁶⁴ SZIE ÁOTKL 6. a. 1959. máj. 29.

⁶⁵ SZIE ÁOTKL 6. a. 1962. ápr. 28.

⁶⁶ SZIE ÁOTKL 6. a. 1963. ápr. 6.

első tervek egy 400 férőhelyes épületről szóltak, ami az iskola mellett, az akkori Landler Jenő⁶⁷ és Bethlen Gábor utca sarkán valósult volna meg. Ezt a tervet a helyhiány és anyagi okok miatt elvetették. Majd 1971-től 1973-ig épült meg az új kollégium a Mogyoródi út 59–63. szám alatt. Összesen 320 fő számára tervezték, mégpedig 260 diák és 60 továbbképzésre érkező állatorvos számára. Napjainkig is ez a kollégium működik; számos belső átalakításon és felújításon esett át.

Összefoglalás

A tanulmányhoz az anyaggyűjtés 2010-ben zárult le. 2014 után számos építkezés valósult meg a campuson, amiről így nem esett szó. Ezek kutatása igen érdekesnek ígérkezik, ha ezek az iratok a jövőben bekerülnek a Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum állományába. Számos korábbi, a tanulmányban is megjelenő építkezésekkel és felújításokkal ellentétben ez esetben nemcsak iratok és tervrajzok, hanem fényképek is a kutatók rendelkezésére fognak állni. Jelenleg, 2014-ben újabb építkezéseket és felújításokat tervez az egyetem vezetése, melynek terveihez a Levéltár iratai közt is kutattak. Ha ezek a tervek szerint megvalósulnak, az egész campus területe teljesen megújul.

KÉPJEGYZÉK

1. kép (<http://www.kepkonyvtar.hu/>) [2014.11.10.]
2. kép Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum
3. kép Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum
4. kép Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény
5. kép Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum
6. kép Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum

FORRÁSOK

SZIE ÁOTKL

4. b.

Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum

6. a.

Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi Kar Állatorvosi Osztálya, A Mezőgazdasági és Állatorvosi Kar tanácsülési jegyzőkönyvei (1934–1939)

Állatorvostudományi Főiskola,
Állatorvostudományi Egyetem, Főiskolai,
egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek (1952–1958)

⁶⁷ A mai István utca.

6. e. Állatorvostudományi Főiskola,
Állatorvostudományi Egyetem,
Vegyes iratok: Távlati fejlesztési
tervek (1977–1979, 1985), Tervrajzok.
70. a. Magyar királyi Állatorvosi Főiskola Sebészeti Kli-
nika, ügyeletes hallgatói jegyzőkönyv (1936–1939)
70. d. Állatorvostan-hallgatók ifjúsági egyesületeinek
iratai.

IRODALOM

- BAKONYI–GÁBOR 1987 *Dokumentumok a magyar állatorvosi oktatás törté-
téhez 1786–1816.* Szerk. BAKONYI Ferencné – GÁ-
BOR Iván. Budapest, 1987.
- BAKONYI–GÁBOR–DROBINOHA 1994 *Dokumentumok a magyar állatorvosi oktatás történe-
téhez 1850–1875.* Szerk. BAKONYI Ferencné – GÁ-
BOR Iván – DROBINOHA Angéla. Budapest, 1994.
- CSEREY–SZÁVAI 2002 *Dokumentumok a magyar állatorvosi oktatás történe-
téhez 1946–1952.* Szerk. CSEREY Lászlóné – SZÁ-
BÓNÉ SZÁVAI Judit. Budapest, 2002.
- CSEREY–SZÁVAI 2003 *Dokumentumok a magyar állatorvosi oktatás történe-
téhez 1953–1962.* Szerk. CSEREY Lászlóné – SZÁ-
BÓNÉ SZÁVAI Judit. Budapest, 2003.
- DROBINOHA 1999 *Dokumentumok a magyar állatorvosi oktatás történe-
téhez 1876–1945.* Szerk. DROBINOHA Angéla. Bu-
dapest, 1999.
- HOLLÓ 1987 *200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás 1787–1987.*
Szerk. HOLLÓ Ferenc. Budapest, 1987.
- KOTLÁN 1941 KOTLÁN Sándor: *A magyar állatorvosképzés története
1787–1937.* Budapest, 1941.
- SZMSZ 1900 *Budapesti Magyar királyi Állatorvosi főiskola, szerve-
zeti és működési szabályzata.* Budapest, 1900.
- SZÖGI 1990 *Dokumentumok a magyar állatorvosi oktatás történe-
téhez 1817–1849.* Szerk. SZÖGI László. Budapest,
1990.

The history of the veterinary campus 1787–2000

by Barbara Négyesi

(Summary)

The construction history of the veterinary campus is a very diverse field, which offers several research areas from the beginning to the present day. The Library, Archives and Museum of the Veterinary Faculty of the Szent István University provide a lot of valuable materials. These are partly located in the Colour Photo Gallery of the Library, while a lot of additional information can be found in the Museum as well. The present study aims to overview the construction history from the beginning to the present day. The outlined topic, broken down into time periods, offers further research opportunities. The study does not cover the period from 2000; however, the recent and current constructions have great research potential as well.

(A szöveget Lengvári Ágnes fordította.)

Osváth Zsolt

Másfél évszázada a Gellért-hegy déli lejtőjén.

Az épített örökség intézménytörténeti tudathordozó funkciója a Budapesti Corvinus Egyetem Budai Campusán¹

Bevezető gondolatok

Tanulmányomban a szűkebb értelemben vett Budapesti Corvinus Egyetem (a továbbiakban BCE) Budai Campus, azaz a BCE Budai Arborétum épített öröksége kialakulásának történetét szeretném bemutatni. Szeretnék kitérni ennek a sok tekintetben egyedi tájelemnek² az intézménytörténeti tudat fenntartásában betöltött sajátos szerepére, amely véleményem szerint egy az épített örökséghez való újszerű megközelítést tesz lehetővé, ráirányítva a figyelmet arra a tényre, hogy a BCE Budai Campus, de más felsőoktatási intézmények épített öröksége művészettörténeti, tájépítészeti vagy gazdasági értékén túl intézménytörténeti tudatörző értékkel is bír.

Százötven éve, hogy az első – megnevezése alapján vincelléreket (mai szóhasználat-
tal borászokat) és kertészeket képző –, jogállását tekintve alapfokú szakoktatási intéz-
mény, hivatalos nevén a Vincellér- és Kertészképző Gyakorlati Tanintézet³ megtelepe-
dett a Gellért-hegy oldalában. Az elmúlt másfél évszázadban ez a terület maradt a bu-
dapesti kertészeti, majd a későbbiekben – újabb képzési irányok megjelenésével – előbb
a kertészeti és élelmiszeripari, majd a kertészeti (kertészettudományi), az élelmiszeripari
(élelmiszertudományi) és a tájépítészeti képzés színtere. A képző intézmények neve – az
eltelt százötven év alatt – gyakorlatilag évtizedenként változott.⁴ Az 1860–2010 közti
években összesen tizennégy szak- és felsőoktatási intézménynek volt székhelye a mai BCE
Budai Campus. Változtak – igaz nem ilyen gyakorisággal – a fenntartók is. Természetesen
változott a múltó esztendőik során az itt működő intézmények jogállása is. Ami állandó
maradt, az oktatás központi helyszíne; a Gellért-hegy déli lejtőjén fekvő két háztömbnyi
telekcsoporthoz, a Villányi út, Szüret utca és Somlói út által határolt épület és parkegyüttes,

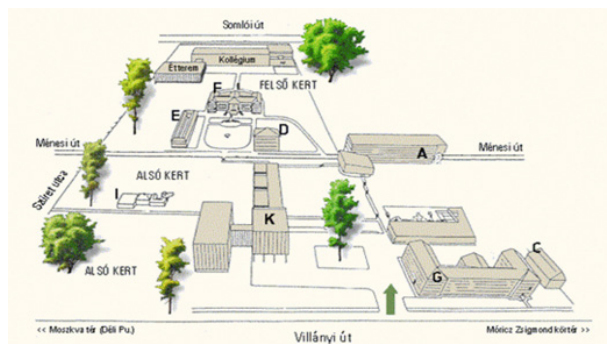
¹ A tanulmány a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár 2010. évi levéltári napi tudományos konferenciáján *A Budapesti Corvinus Egyetem 150 éves Budai Campus*a címen elhangzott előadás szerkesztett, átdolgozott és bővített változata.

² Tájélem: a táj alapvető alkotórészei, illetve azok kapcsolata („tájalkotó elem”), amelyek lehetnek természeti és társadalmi keletkezésűek.

³ A tanintézet 1860 és 1869 közt állt fenn mint az Országos Gazdasági Egyesület kezelésében – állami támogatással – működő alapfokú szakiskola. A Vincellér- és Kertészképző Gyakorlati Tanintézetben az oktatási idő három év volt. Az intézmény igazgatói posztját a hazai kertészeti szakoktatás megteremtője, Entz Ferenc töltötte be.

⁴ Felsorolásukat lásd: ZALAINÉ 2003. 185–186. Ezt a listát az azóta bekövetkezett változásokkal kiegészítve jelen tanulmány könnyebb megértése végett csupán a mellékletben közlöm.

amelyet a Ménesi út oszt ketté.⁵ Ma ez a Budapesti Corvinus Egyetem Budai Campusához tartozó Budai Arborétum.⁶ A Villányi út, Szüret utca által határolt épület és parkegyüttes a Budai Arborétum ún. Alsó Kertje. A Szüret utca és Somlói út által határolt épület és parkegyüttes pedig az ún. Felső Kert, az „ős arborétum”.⁷ A BCE Budai Campusához tartozik a Somlói út 32–40. szám alatti telek és rajta álló épület, (az úgynevezett „L” épület), valamint a Budapest XXIII. kerületében (Soroksár, Péteri-major) lévő, Soroksári telephelyen működő BCE Kertészettudományi Kar Kísérleti Üzem és Tangazdaság, illetve a BCE Kertészettudományi Kar Soroksári Botanikus Kertje is.⁸

1. kép

A BCE Budai Campus épületeket is feltüntető térképe

Az épített örökség fogalmának meghatározása BCE Budai Campusán

Ha az épített örökség fogalmát a BCE Budai Campusra vonatkozóan kívánjuk meghatározni, ehhez véleményem szerint a Campusról készített műemlékvédelmi leírást,⁹ valamint a Csepely-Knorr-Sárospataki szerzőpáros többször hivatkozott tanulmányát kell alapul vennünk. Ezek szerint épített örökségnek tekinthetjük a Campuson található majdnem valamennyi építményt, így mindenek előtt a Budai Arborétumot mint történeti kertet és egyes kivételektől eltekintve az Arborétumban álló¹⁰ épületeket és az építetett elemeket (szobrokat,¹¹ kerítést, emléktáblákat) is. (1 kép)

⁵ Ez a Budai Campus szűkebb értelemben vett meghatározása.

⁶ A Budai Arborétum megnevezés hivatalosan csak a terület védetté nyilvánítása (1975) óta használható. A mai díszkert legkorábban – 1893 ősze és 1894 tavasza között – kiépített részét azonban már elkészülte pillanatától Arborétum névvel illetik.

⁷ A Budai Arborétum (építés)történetéről lásd: SCHMIDT–HÁMORI 2003. 141–164.; CSORDÁS 2004. 63–67.; CSEPELY–KNORR–SÁROSPATAKI 2009. 2–25.

⁸ Ez a Budai Campus tágabb értelemben vett meghatározása.

⁹ A BCE Budai Campus 2005 óta élvez műemléki védeltséget. Ehhez lásd: CSEPELY–KNORR–SÁROSPATAKI 2009. 1., illetve <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=11580> [2011.01.31.]

¹⁰ A Campuson jelenleg 13 épület (A, B, C, D, E, F, G, I, K, M betűvel jelzett épületek, a Kollégium-Menza épülete, az egykori Kísérleti Telep Nagy Blokkjának mai is álló kazánháza, valamint két úgynevezett barakk épület) áll. Ezek közül a B és az M betűvel jelzett, valamint a barakk épület nem áll műemléki védeltség alatt. A Kollégium-Menza épületének egykori Menza szárnya 2010. november 2-től – felújítva és átalakítva – a BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár könyvtári egységének ad otthont.

¹¹ A Budai Arborétumban ma kilenc szobor áll. Ebből nyolc a mai BCE Budai Campuson működő három kar (a Kertészettudományi Kar, az Élelmiszertudományi Kar, valamint a Tájépítészeti Kar) közös elődintézményei valamelyikében tevékenykedett jeles oktatóinak állít emléket. Egy pedig a központi kollégium névadója, Somogyi Imre (1902–1947) író, népművelő, a „Kertmagyarország mozgalom apostolának” emléke előtt

A mai BCE Budai Campus építéstörténetének forrásai

A mai BCE Budai Campus építéstörténetéről mindezidáig sem átfogó tudományos igényű feldolgozás, sem pedig tudományos ismeretterjesztő mű nem látott napvilágot. A BCE Budai Campusán egykor működött szak- és felsőoktatási intézményekben keletkezett iratanyag jelentős része már nagyrészt elpusztult,¹² illetve részben több hazai közlevéltár őrizetében van.¹³ Ezért többször tervbe vették az említett oktatási intézmények történetére vonatkozó és nem helyben (értsd: a jogutód intézményekben) őrzött levéltári forrásanyag tudományos igényű feltárását.¹⁴ Folytak is a jelzett forrásanyag teljes körű feltárását célzó munkálatok, amelyek azonban – anyagi okok és a humán erőforrás hiánya miatt – abbamaradtak. Így csupán részeredmények születhettek.¹⁵

A levéltári forrásanyag tudományos igényű feltárása az elmúlt évtől kezdődően ismét folyik. Jelenleg a Magyar Országos Levéltár K-184 jelzetű fondjában (Földművelésügyi Minisztérium – általános iratok) őrzött iratanyag kutatása zajlik. A korábban említett mindhárom közlevéltár, tehát a BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár, a Magyar Országos Levéltár (MOL) és Budapest Főváros Levéltára (BFL) is őriz a budapesti székhelyű kertészeti szak- és felsőoktatási intézmények építéstörténetére vonatkozó iratanyagot. A BFL-ben található – fentebb említett tanulmányuk témaköréhez kapcsolódó – tervtári iratanyagot Csepely-Knorr Luca és Sárospataki Máté,¹⁶ míg a MOL K-184 jelzetű fondjában őrzött, a m. kir. Kertészeti Tanintézetben 1904–1924 közt zajló építkezésekre vonatkozó iratanyagot magam¹⁷ tártam fel. A budapesti székhelyű kertészeti szak- és felsőoktatás történetének írott és tárgyi forrásanyaga igen hiányosan maradt fenn a BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár állományában. Ugyanakkor a mai Budai Campuson egykor

tiszteleg. Ez utóbbi szobor történetével – tekintve, hogy Somogyi Imre életműve nem kötődik szorosan a kertészeti szakoktatás történetéhez – jelen tanulmányban nem foglalkozom.

¹² A mai BCE Budai Campuson működő intézmények működésének levéltári anyagáról eddig egy kiadott, középszintű segédlettel (repertórium) rendelkezünk. Lásd: KISS–ZSIDI–FÖLDVÁRINÉ 1999. Ebből a kutatási segédletből kiderül, hogy a budapesti székhelyű kertészeti szak- és felsőoktatási intézmények történetének 1945 előtti időszakára vonatkozóan a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Levéltára igen csekély, mindössze 0,5 ifm terjedelmű, regisztratúra jellegű iratanyagot és néhány darab, a korszakra vonatkozó magániratot, valamint igen kis számú fotót őrzött meg. Ez a mennyiség a jogutód BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár állományában sem nőtt számottevően. Ezzel a terjedelmét tekintve szerény, de intézménytörténeti és különösen intézményi építéstörténeti értékét tekintve jelentős gyarapodással a későbbiekben szeretnék részletesebben foglalkozni.

¹³ A Magyar Országos Levéltár és Budapest Főváros Levéltára is őriz a budapesti székhelyű kertészeti szak- és felsőoktatási intézmények történetére vonatkozó, részben ezen intézmények valamelyikében keletkezett, részben az intézmények működéséhez kapcsolódó iratanyagot.

¹⁴ A helyben – azaz a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Levéltárában és a jogutód BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltárban – őrzött iratanyagról eddig két forráskiadvány jelent meg: SZÖGI 1995. és KOCIS–ZSIDI 1996. Ezekben a forráskiadványokban több, az intézmények építéstörténetére vonatkozó forrás is közlésre került. A *Dokumentumok a felsőbb szintű kertészsképzés történetéből II.* című forráskiadvány-kötetben több, a MOL-ban (XIX-K-1-mm), az akkori Gödöllői Agrártudományi Egyetem Levéltárában és az Oral History Archivumban őrzött irat is közlésre került.

¹⁵ Ilyen, a már említett repertórium Földváriné Kocsis Luca által összeállított *Függelékében* közölt címe szerint *A Magyar Országos Levéltárban őrzött, intézményünkre vonatkozó egyes források jegyzéke*. KISS–ZSIDI–FÖLDVÁRINÉ 1999. 162–164.

¹⁶ A Csepely-Knorr–Sárospataki szerzőpáros által feltárt és felhasznált, BFL-ben őrzött tervek megnevezései és pontos levéltári jelzetei hivatkozott tanulmányuk lábjegyzeteiben megtalálhatók.

¹⁷ Az ezekről összeállított iratjegyzéket lásd a tanulmány mellékletében.

működött kertészeti szak- és felsőoktatási intézmények építéstörténetére vonatkozó forrásanyag – az előbbiekhöz viszonyítva – igen jelentős mennyiségben őrződött meg. Sőt, egy a Campuson a közelmúltban végzett irattárrendezés során kis mennyiségű, de intézmény- és építéstörténeti szempontból nagy jelentőségű, az 1930-as években keletkezett, eddig ismeretlen forrásanyag került levéltári őrizetbe.¹⁸ A BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár regisztratóra jellegű intézményi (Magyar Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kar,¹⁹ Kertészeti és Szőlészeti Főiskola,²⁰ Kertészeti Egyetem/ Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem²¹), illetve gyűjteményes (fényképtár, intézmény- és szakmatörténeti vegyes iratok²²) fondjaiban a mai Budai Campus területén emelt valamennyi építményre vonatkozóan található forrásanyag. Korunk meghatározó tájékoztatósi-tájékozódási forrása a világháló. Létezik olyan internetes portál (www.muemlekem.hu), ahol – más építészeti műemlékek mellett – a Budai Campus épületállományára vonatkozó számos adat is olvasható.²³ Hasonló forrással a Budai Arborétumban lévő szobrokról, illetve az „A”²⁴ és a „K”²⁵ épületben található két mozaikról is rendelkezünk. (www.szoborlap.hu)

Építéstörténeti kronológia

A történettudomány egyik legújabb módszertani irányzatának képviselői szerint a kronológia nem csupán történeti segédtudomány, hanem történetírási műfaj is. Nem csupán pusztán időrendi adat- és eseménysor – vallják, – hanem ennél több, a történelmi események részletező ismertetése, az események következményeinek bemutatató elemzése.²⁶ A hivatkozott tanulmány szerzője felhívja a figyelmet arra, hogy a kronológia mint időrendbe csoportosított adatsor módszertani megközelítésben egyaránt beszélhet eseménytényről, *„amely mindig hozzáköthető egy időponthoz, helyhez”* és folyamattényről, amely *„ritkán köthető egy helyhez és időponthoz”*.²⁷

18 Az előkerült forrásanyag a m. kir. Kertészeti Tanintézet teljes épületállományára – tehát nem csak a szűkebb értelemben vett Budai Campusra – vonatkozóan tartalmaz írott és képi dokumentumokat, valamint tervrajzokat egyaránt. Ezek egy részét Csepely-Knorr és Sárospataki tanulmányaikban részben feldolgozták, illetve egyes – főként képi – dokumentumokat közöltek is.

19 BCE EFKL 2. fond.

20 BCE EFKL 3. fond.

21 BCE EFKL 4. fond.

22 BCE EFKL 50. fond.

23 A portálon nemcsak a Budai Campus épületeiről és a Budai Arborétumról készült részletes (intézménytörténeti, építészeti, építőművészeti szempontú) leírás, hanem a Budai Campus épületeinek jelen állagát fényképekkel is illusztráló, úgynevezett *Állapotjelentések* is találhatóak. A legutolsó ilyen jelentés készítésének időpontja: 2010. július 26. A portálon közzétett adatokkal kapcsolatban megjegyzendőnek vélem, hogy építészeti, építőművészeti szempontból alaposak és pontosak. Intézménytörténeti szempontból viszont találhatóak pontatlanságok (pl.: a Budai Campusról és a Budai Arborétumról „Entz Ferenc Kertészeti Tanintézet” név alatt olvashatunk, holott ilyen nevű oktatási intézmény sosem létezett).

24 Az „A” épület aulájában látható mozaikot 1959-ben készítette Paizs László (Szentpéterúr, 1935. december 26. – Budapest, 2009. október 1.) festő, grafikus, szobrász. Kossuth- és Munkácsy-díjas érdemes művész.

25 A „K” épület dísztermében, 1970-ben felavatott mozaik alkotója Hincz Gyula (Budapest, 1904. május 17. – Budapest, 1986. január 26.) ugyancsak Kossuth- és Munkácsy-díjas festő, grafikus, kiváló és érdemes művész.

26 A kronológia mint a történetírás egyik műfajának megújításáról lásd: GLATZ 2010. 24–31.

27 Lásd: GLATZ 2010. 29.

Szemrevételezve a fenti építéstörténeti kronológiát, első ránézésre is látható, hogy megtalálhatók benne mind eseménytények, mind pedig folyamatények. A kronológiára vonatkozó új keletű, műfaji, módszertani meghatározásokkal magam is egyetértve, a következőkben szeretnék a fenti, időrendbe csoportosított eseménytény- és folyamatény-adatsorból levonható néhány következményt részletesebben elemezni. Ennek magától értetődően egyetlen vizsgálati módja lehetséges. Ez a következő: a budapesti székhelyű kertészeti szak- és felsőoktatási intézmények építéstörténetét csak azok intézménytörténetébe ágyazva lehet vizsgálni. Alkalmazva a fenti új keletű kronológiai vizsgálati módszert az alábbi megállapításokat tehetjük:

1./ Az elmúlt másfél évszázadban – ez az eseménytényekből és a folyamatényekből is kitűnik – mindhárom építéstörténeti időszakban zajlott valamilyen építkezés a Gellért-hegy déli lejtőjén, és így – más, campusjellegű felsőoktatási intézményhez hasonlóan – a mai BCE Budai Campus épületállománya, azaz épített öröksége is folyamatosan gyarapodva jött létre. Aki ma jár a Campuson, az láthatja, hogy az épületek és az egyéb épített elemek más-más építészeti stílusirányzat szellemében születtek. Ez a stílusbeli sokszínűség (historizmus,²⁸ szecesszió,²⁹ késői modernizmus³⁰) annak köszönhető, hogy az építkezések – igen nagy szünetekkel megszakítva – hosszú ideig, tulajdonképpen egészen jelenünkig (2010) tartottak. A stílusirányzatoknak ez a „tobzódása” adja a Budai Campus sajátosan egyedi építészettörténeti értékét.

2./ Az eseménytényekből ugyanakkor az is kitűnik, hogy az új intézmény alapítása csak 1892–94-ben járt együtt új épületszárnyak (a mai „F” illetve „D” épületek) megépítésével.

3./ A folyamatényeket figyelve leszögezhető, hogy 1894 és 1949 között – a Kísérleti Telep ún. Nagy Blokkjának megépítésétől eltekintve – az építési munkálatok csak a már meglévő épületek bővítését vagy újjáépítését jelentették. Ebben a bő fél évszázadban új építményként csak díszítő jellegű építészeti alkotások (pl. a szökőkút) születtek. Az ezt követő huszonhárom esztendőben viszont négy új épület is felépült a mai BCE Budai Campus területén. Előbb 1949–1951 közt a mai „A”, majd 1956-ban a „B” épület. Követte ezt 1968 és 1970 közt a mai „K” épület, végül 1969–1972-ben a Kollégium-Menza épületegyüttese. Vajon a Gellért-hegy déli lejtőjén 1894–1949 között működő kertészeti szakoktatási intézmények vezetői, vezetőtestületei nem tartották szükségesnek új épület(ek) felhúzását, vagy az említett szakoktatási intézmények nem rendelkeztek nagy költségigényű építkezésekhez elegendő anyagi forrással? Sem a m. kir. Kertészeti Tanintézet, sem a m. kir. Kertészeti Akadémia, sem pedig a m. kir. Kertészeti és Szőlészeti Főiskola nem kapott – az intézmények folyamatos kérésére sem – a szakfőhatósági jogot gyakorló Földművelésügyi Minisztériumtól anyagi segítséget az építkezéshez. Saját intézményi költségvetésük pedig sosem tett lehetővé olyan költséges beruházást, mint új épület emelése, noha ezt már csak az intézményekbe jelentkező és oda felvételt nyert hallgatók létszámának állandó növekedése is feltétlenül indokoltta tette. Ezután, egészen 2010-ig

²⁸ Az 1859–1860-ban, illetve 1893–1894-ben épített mai „F”, illetve „D” épületek.

²⁹ A mai „G”, illetve „C” épületek, az 1909-ben épült egykori székesfővárosi Erzsébet Leányárvaház, valamint az egykori Kísérleti Telep Nagy Blokkjának mai is álló – a neves építész és kertművész, Rerrich Béla tervezte – kazánháza.

³⁰ Az 1949–1951-ben emelt mai „A” épület és az 1969–1972 közt épült mai „K” épület.

hasonló nagyságrendű építkezés a mai Budai Campuson nem folyt. Ehelyett ismételten az állagmegóvó és kisebb belső átalakító jellegű építési munkák időszaka következett. Ekkor egy újabb „nagyberuházás” keretében megtörtént a Kollégium-Menza épületegyüttes Menza szárnyának könyvtári célokra történő átalakítása.

4./ Tovább elemezve a folyamatényeket, megállapítható, hogy az 1910-es években több alkalommal, valamint 1945–1946-ban is napirendre került az épp működő kertészeti szakoktatási intézménynek (tanintézet, főiskola) a Gellért-hegy déli lejtőjéről más helyszínekre történő átköltöztetése. A rendelkezésre álló forrásokból³¹ kitűnik, hogy az átköltöztetési tervekben egyedül az akkori hivatalos nevén Magyar Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Karnak a hűvösvölgyi Bolyai Honvédműszaki Akadémia egykori telephelyére történő átköltöztetése valósult meg.³² Ez is azonban csak részlegesen, ugyanis a gyakorlati oktatás színhelye továbbra is a régi telephely (a Gellért-hegy déli lejtője) maradt. A székhelycsere ugyanakkor átmeneti jellegű volt, és csak 1946-tól 1953-ig, a karnak a Magyar Agrártudományi Egyetem szervezetéből való kiválásáig tartott. A Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Karnak Kertészeti és Szőlészeti Főiskolává történő átszervezése után az elméleti oktatás is visszakerült a régi-új telephelyre, tehát a Gellért-hegy déli lejtőjére. Figyelemre érdemes adat, hogy 2000-ben a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem három budai székhelyű karának (a mai Budai Campuson működő három egyetemi kar) újonnan alakult Szent István Egyetem szervezetébe történő beolvasztásakor is felmerült az esetleges átköltöztetés ötlete.³³

5./ Szintén a folyamatények mutatnak rá arra, hogy különösen az 1980-as években az épített örökség több szoborral gazdagodott, ami világosan és egyértelműen jelzi az építészeti alkotásoknak az intézménytörténeti tudat kialakítására és fenntartására történő felhasználását. Megjegyzendő, hogy természetesen a korábban állított szobroknak – Entz Ferenc és Mohácsy Mátyás emlékszobrainak – is részben hasonló rendeltetést szántak. A Gellért-hegy déli oldalán otthonra lelő kertészeti szak-, majd felsőoktatási intézmények „honfoglalása” az alábbiakban felvázolt három időrendi szakaszban zajlott:

Az első időszak (1860–1894) a Gellért-hegy déli lejtőjén való megtelepedés kora. Ekkor épül meg az MGE földszintes vincellérháza (a mai „E” épület). Tervezője és kivitelezője Knabe Ignác építőmester.³⁴ 1892–1893-ban a Tanintézet két új épület (egy igazgatósági és egy tanítási) engedélyeztetési kérelmét nyújtotta be a Budapesti Közmunkák Tanácsához. (Ezek a mai „F” és „D” épületek.) Az 1893-as év építéstörténeti szempontból

31 BCE EFKL 1/a. Az 1910-es évekbeli átköltözési tervekhez rendelkezésre álló források a Magyar királyi Kertészeti Tanintézet tanártestületi üléseinek jegyzőkönyvei, 1908–1920. BUCHTA–HORN–SCHILBERSZKY–SZÁSZ 1919. 21., 23., 24. Az 1945–1946-os átköltözési tervekkel kapcsolatos forrásokat közli KOCIS–ZSIDI 1996. 30–35., 40., 43., 45–46.

32 Ehhez lásd: KOCIS–ZSIDI 1996. 45–46.

33 A kutatási korlátozások miatt – az iratok keletkezésétől még nem telt el 15 év – a kérdés jelenleg csak másodlagos (könyvészeti és sajtó) források alapján vizsgálható. Könyvészeti forrásként lásd: ZALAINÉ 2003. 91., 93. Sajtóforrásként lásd: ÖKOTÁJ 2002. 47–75.

34 Knabe nevéhez két szakrális és építőművészeti szempontból is jelentős építészeti alkotás tervezése fűződik. Az egyik az egykor Budán, a vár alatt, az Öntőház utcában 1866-ban felavatott, mára az utcával együtt megsemmisült zsinagóga. A másik az 1868–1872 között romantikus stílusban épült ma is álló, bár nem eredeti rendeltetése szerint használt szentesi zsinagóga. A Vincellérképezde hallgatói 1860. április 1-jén költöztek át az általa épített vincellérháza.

két további fontos eseménye az 1860-ban épített vincellérház átalakítása és Råde Károly (Karl August Råde)³⁵ tanintézeti főkertésszé történő kinevezése.

Az építéstörténet második korszakát az 1894 és 1945 közt eltelt bő fél évszázad adja. Erre az időre esik az első, teljesen állami fenntartású kertészeti szakoktatási intézmény, a m. kir. Kertészeti Tanintézet (1894/95.–1938/39. tanév), továbbá a m. kir. Kertészeti Akadémia (1939/40.–1942/43. tanév), illetve a m. kir. Kertészeti és Szőlészeti Főiskola (1943/44.–1944/45. tanév) működése. Az időszak meghatározó építéstörténeti évszámai 1893 ősze – 1894 tavasza: a tanintézeti Díszter (a mai Felső-kert), valamint a Kísérleti Telep (későbbi nevén Budai Kísérleti Tér, a mai Alsó-kert) tervezése és építése ekkor történik. A munkálatok irányítója Råde Károly főkertész volt. 1894 elejére esett a két új tanintézeti (az igazgatósági és a tanítási) épület felépülése (mai „F” és „D” épületek). Ebben az időszakban merült fel először a kertészeti szakoktatás Gellért-hegyről történő elköltöztetésének lehetősége is. 1910 szeptemberében és 1912. április–májusában több helyszín is szóba került a m. kir. Kertészeti Tanintézet új telephelyeként (Budapest/Kőbánya/Ligettelki dűlő, Rákospalota, Vácrátót, Cinkota, Pomáz). Azonban egyik tervezett helyszín sem volt minden tekintetben megfelelő, és az átköltöztetés pénzügyi fedezete is hiányzott. Ezekre tekintettel 1913 elején kormánydöntés született; a Kertészeti Tanintézet a Gellért-hegyen marad, de újjáépítik. Az újjáépítési tervek elkészítésére Rerrich Béla tanintézeti rendes tanár³⁶ kapott megbízást. Az előkészítő munkálatok a következő év elejére be is fejeződtek. A kivitelezést azonban a világháború meggátolta. A háborús években (1916–1917) csak a tanépület tatarozása és részbeni átalakítása történhetett meg. 1919 februárjában, illetve májusában újból felmerült a Kertészeti Tanintézet átköltöztetésnek lehetősége a Gellért-hegyről. A kertészeti szakoktatás új helyszínéként a Nagytétény Nádorkert és a Gödöllői Királyi Kastély vetődött fel. Azonban az átköltöztetés a korábbiakhoz hasonlóan csak terv maradt. Ebben az évben a tanítási épület leégett, de már 1920-ban állt az új Rerrich Béla tervezte tanépület. Ugyanebben az esztendőben állt neki Rerrich a Tanintézet Alsó-kertjében lévő Kísérleti Telep Nagy Blokkjának megtervezéséhez, amely a tervek szerint növényházakból, magszobából, munkateremből, irodából, kazánházból, a hozzákapcsolódó összekötőházból és hat oldalházból álló épületegyüttesből állt volna. A megvalósításra háromévnyi tervezőmunkát követően 1923 és 1926 közt került sor. A második világháború idején, 1944. április 3-án Budapestet ért bombatámadás súlyos károkat okozott az ekkor már főiskolai rangú intézmény épületeiben. A Kísérleti Telep, a Kis Blokk; szinte az összes épület használhatatlanná vált vagy megsemmisült.

A harmadik építéstörténeti korszak 1945-től napjainkig tart. Ebben az időszakban zárult le a Budai Campus ma ismert tájképi együttesének kialakulása. 1945. március végén a Szent Imre herceg úti Erzsébet Leányárvaház (épült: 1909) épületeit átadták a m. kir. Kertészeti és Szőlészeti Főiskola részére (ezek ma a Budai Campus „C” és „G” épületei). 1945 novemberében viták zajlottak az intézménynek az óbudai kiscelli kastélyba történő

³⁵ Råde Károly (Karl August Råde) (Bautzen [Szászország], 1864. március 11. – Budapest, 1946. február 20.) kertész, kerttervező. A m. kir. Kertészeti Tanintézet főkertésze, gyakorlati vezetője és rendes tanára (1894–1913), Budapest székesfőváros kertészeti igazgatója (1913–1930).

³⁶ Rerrich Béla (Budapest, 1881. július 25. – Budapest, 1932. február 23.) műépítész, kerttervező. A m. kir. Kertészeti Tanintézet rendes tanára (1908-tól), igazgatója (1919–1923). A szegedi Dóm téri egyetemi épületek tervezője.

áthelyezéséről. Az előző korszak ilyen jellegű terveihez hasonlóan ezek a viták sem hoztak változást. Ebben az évben kezdődött meg és 1949-ben fejeződött be a fentebb említett bombatámadásban megsemmisült Kísérleti Telep újjáépítése. Szintén ekkor indult meg az arborétumban keletkezett háborús károk megszüntetése is. Azt, hogy mekkora károk érték a Budai Arborétumot, jelzi, hogy a helyreállítási munkálatok záró éve 1964 volt. (1945-ben vette kezdetét az 1920-ban Rerrich által tervezett tanépület átépítése.) Az épület ekkor nyerte el mai alakját. Az 1946/47. tanév elején a Magyar Agrártudományi Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kar (m. kir. Kertészeti és Szőlészeti Főiskola utódintézménye) átköltözött a hűvösvölgyi Bólyai Honvédműszaki Akadémia egykori telephelyére. A gyakorlati oktatás színhelye továbbra is a régi telephely (a Gellért-hegy déli lejtője) maradt. 1949–1951 között új épület épült az Alsó-kertben (a mai „A” épület). Ez lett a kert első oktatási épülete. 1962-ben a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola soroksári tangazdaságában 70 hektáros botanikus kertet létesítettek (ma: Budapesti Corvinus Egyetem Kísérleti Üzem és Tangazdaság Soroksári Botanikus Kert). 1967. október 13-án a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium, valamint a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola vezetői aláírták a Főiskola úgynevezett rekonstrukciós építkezésének okmányát. Az okmány a Főiskola épületállományának két lépcsőben megvalósuló bővítését tartalmazta. 1. lépcső: új központi épület megépítése, 2. lépcső: új kollégium-menza, valamint tornacsarnok építése. 1968. május 27-én tették le ünnepélyes keretek között az új központi épület alapkövét, 1970-ben már állt is az épület (a mai „K” épület). Építését megelőzte a Budai Kísérleti Telep lebontása. Az 1970-es években bővítették a Gellért-hegyen emelt első épületet („E” épület). Megjegyzendő, hogy stílusában a bővítés nem igazán illeszkedik az épület már meglévő műemlék jellegű szárnyához, így a bővített épület építészeti szempontból nem alkot egységes képet. 1975. március 5-én Budapest Főváros Tanácsa az akkori Kertészeti Egyetem Alsó- és Felső-kertjét természetvédelmi területté nyilvánította. A kertek összefoglaló, hivatalos neve ekkor lett Budai Arborétum. 2005. április 5-én megjelent a 14/2005. (IV.5) sz. NKÖM rendelet a Budapesti Corvinus Egyetem Budai Campus műemlékké nyilvánításáról. 2009–2010-ben a kollégiumi épületegyüttesben lévő menza épületszárny könyvtárrá alakítása építészeti és könyvtártechnikai szempontból is figyelemre méltó volt; a tájba kitűnően illeszkedő épületegyüttessel gyarapodott a Campus.

Az épített örökség és az intézménytörténeti tudat viszonya a Budai Campuson

Egy épület mint az intézménytörténeti tudat hordozója

A kertészeti szak- és szakmaoktatás történetével való tudatos foglalkozás, a történeti emlékek gyűjtésének és megőrzésének gondolata először 1929-ben vetődött fel. Ekkor tett kísérletet a későbbi neves oktató, intézményvezető, -szervező és pomológus Mahács Mátyás³⁷ egy Kertészeti Múzeum felállítására.³⁸ A megvalósításra azonban – feltehetően

³⁷ Mohácsy (1930-ig Mahács) Mátyás (Békéscsaba, 1881. március 12. – Budapest, 1970. április 6.) kertész, egyetemi tanár, a mezőgazdasági tudományok doktora (1957). A m. kir. Kertészeti Tanintézet (1928–1939), majd a m. kir. Kertészeti Akadémia (1939–1943) igazgatója. A m. kir. Kertészeti és Szőlészeti Főiskola dékánja (1943–1945), a Magyar Agrártudományi Egyetem rektora (1948–1949).

³⁸ Az erre vonatkozó forrást közli: Szögi 1995. 47–48.

anyagi okok miatt – nem kerülhetett sor. A Magyar Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kara 1949-ben – felelevenítve Mohácsy (Mahács) Mátyás 1929-es ötletét – tervbe vette egy Kertészeti Múzeum és Okmánytár létesítését is.³⁹ Ez azonban ismételtelen csak terv maradt, ahogy egy Kertészeti Múzeum és Levéltár létrehozása⁴⁰ is. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola az 1963-as jubileumi év⁴¹ keretében emlékezett meg az Entz Ferenc által igazgatott Budai Vincellér- és Kertészképző Gyakorlati Tanintézetben száz éve végzett első hallgatókról. Az ünnepségsorozatot áthatotta, mintegy központi gondolatként, az intézmény évszázados történeti múltjának, a főiskola történeti (azonosság-) tudatának meghatározása, a történeti múltra való emlékezés fontosságának hangsúlyossá tétele. Ennek jegyében történt meg Entz Ferenc⁴² mint „a hazai kertészeti szakoktatás megteremtője” emlékezetének „kanonizálása” (szoborállítás,⁴³ alkalmi bélyeg kibocsátásának kezdeményezése, Entz Ferenc nevét viselő emlékérem alapítása).⁴⁴ Ekkor indult meg a hazai kertészeti szakoktatás írott és tárgyi emlékeinek tervszerű és tudatos felkutatása, gyűjtése. A munka eredményeként létrejöhett a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Központi Könyvtárának Archivum nevet viselő egyetemtörténeti különgyűjteménye. Befejeződött a kertben (elsősorban a Felső-kertben) és a benne álló épületekben keletkezett világháborús károk felszámolása is. Ugyancsak ekkor született meg két, az épített örökség és intézménytörténeti tudat viszonyát alapjaiban érintő döntés. Ezen döntések⁴⁵ következtében vált az épített örökség, pontosabban annak egy igen jellegzetes darabja az intézménytörténeti tudat megőrzésének egyik hangsúlyos elemévé.

Első döntésként a jubileumi év eseményeinek meghívóira, illetve a főiskolát bemutató, négy nyelven megjelent jubileumi kiadvány borítólapjára⁴⁶ az egykori m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatósági épületének (a mai „F” épület) homlokzati képét ábrázoló grafika került. (2. kép)

Ekkor vált az épület képe a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola és valamennyi későbbi utódintézménye jelképévé, történetiségét hangsúlyozó szimbólumává. Olyannyira, hogy a köztudatban is a tanintézeti igazgatósági épület képe vált a Gellért-hegy déli lejtőjén ezt követően működő két önálló kertészeti (és élelmiszeripari) felsőoktatási intézmény – a Kertészeti Egyetem (1968–1987), illetőleg a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem (1987–1999) jelképévé.⁴⁷ Annak ellenére, hogy előbb a Kertészeti Egyetem, majd a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem 1978–1992 között használt – Szügyi Edit tervezte –,

³⁹ Az erre vonatkozó forrásokat közli: KOCIS–ZSIDI 1996. 78–79.

⁴⁰ BCE EFKL 1. d. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Szervezeti Szabályzata, 16.

⁴¹ BCE EFKL 3/d. 4–5. d. Az ünnepi év megrendezésével kapcsolatos írott források.

⁴² Entz Ferenc (Sümeg, 1805. december 6. – Promontor-Budafok, 1877. május 9.) orvos, kertész, az MTA levelező tagja (1858). Nevéhez fűződik az önálló magyar kertészeti szakoktatás megalapozása, a modern kertészeti ismeretek terjesztése, a hazai kertészeti szaknyelv kimunkálása.

⁴³ BCE EFKL 3/d. 4. d. A szoboravató ünnepséget 1963. szeptember 3-án tartották. Az Entz Ferenc-emlékszobor alkotója Lajos József (Újpest, 1936. július 5. –) szobrászművész.

⁴⁴ BCE EFKL 3/d. 4. d. Beszámoló a Főiskola jubileumi ünnepségeiről, 1963. október 3.

⁴⁵ A döntések meghozatalát a főiskola jubileumi bizottsága javasolta, és a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Tanácsa hagyta jóvá.

⁴⁶ KOZMA 1963. (A kötet a magyarokon kívül angol, francia és orosz nyelven is megjelent.)

⁴⁷ Ennek igazolására csupán egyetlen példát hoznék: CSORDÁS 2004. 64. Az „F” épülettel szemközti bejárat előtt készült fénykép felirata a következő: „A régi főépület valaha a Kertészeti Egyetem jelképe volt.”

2. kép

A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatósági épülete (a mai „F” épület) átadásakor (1894)

3. kép

Az „F” épület napjainkban (2014)

ugyancsak széles körben ismert emblémáján nem az „F” épület ábrázolása szerepelt. Az igazgatósági épület fényképe – a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola központi épületének fotójával egyetemben – illusztrációként az említett kiadványban is megjelent. A két fénykép egy kiadványban való szerepeltetése véleményem szerint – kimondatlanul is – a kertészeti szakoktatás meglévő történeti folytonosságára kívánja ráirányítani a figyelmet, mint ahogy maga az 1963-as jubileumi év megszervezése is ezt szándékozott kidomborítani.

A másik döntés ugyancsak szorosan kapcsolódott a m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatósági épületéhez, és szintén összefüggésben állt az 1963-as jubileumi év ünnepi eseményeivel, egyúttal szervesen kötődött az iskolalapító Entz Ferenc emléke előtti tisztelgéshez. Ennek, mint előbb már említettem, részét alkotta egy a nevét viselő emlékérem alapítása. Az emlékérem⁴⁸ egyik oldalán Entz Ferenc arcképe, a másikon a m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatósági épületének képe látható.⁴⁹ (3. kép)⁵⁰

Az egykori tanintézet igazgatósági épületének ez a fentebb említett jelképi szerepe az 1990-es években tovább erősödött. Az ekkor készült tájékoztató kiadványok borítóján ezúttal az épület fényképi ábrázolása jelenik meg.⁵¹ Ennek a jelképi szerepnek mintegy csúcspontja, amikor az egykori tanintézeti igazgatósági épület képe a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem hivatalos logója lett. Szintén változatlan maradt az „F” épületnek a történeti folytonosság (múlt és jelen/jelen és múlt) megjelenítésében betöltött – az évszázados múltat megtestesítő – szerepe is.⁵² Felvetődhet a kérdés: miért éppen az egykori m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatósági épületét ruházta fel az intézményi és intézményen kívüli közgondolkodás ilyen jelképi tartalommal? Erre vonatkozó forrásadatokkal nem rendelkezünk. Feltételezhetően szerepet játszott ebben az épület mint tájelen (tájalkotóelem)⁵³ tájképi potenciálja,⁵⁴ a kedvező földrajzi elhelyezkedése és az ebből eredő

⁴⁸ Alkotója az 1945-ös ötpengős és számos forintérme tervezője: Iván István (Szombathely, 1905. június 23. – Budapest, 1967. december 25.) ötvös- és éremművész. <http://hu.wikipedia.org/wiki> [2011.01.31.]

⁴⁹ BCE EFKL 155. 2. d. Az emlékérem leírását az Entz Ferenc Emlékelem Alapítólevele tartalmazza.

⁵⁰ A jelképpé vált grafika alapjául szolgáló fénykép ugyanebben a beállításban mutatja az épületet.

⁵¹ Az 1990-es évek elején az egyetem saját kiadásában három ilyen színes illusztrált tájékoztató kiadványt is megjelentetett.

⁵² A jelent – az említett kiadványok borítóján – ugyancsak egy épület, a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem központi szerveinek székhelyeként működő „K” épület jelenítette meg.

⁵³ Lásd: 2. sz. lábjegyzet

⁵⁴ Tájkép: a látóhatár kiterjedéséig vizuálisan érzékelhető élő és élettelen tájalkotó elemek formákkal és

„fotogenitása”.⁵⁵ Véleményem szerint az sem elhanyagolható szempont az épület jelképességét vizsgálva, hogy a Budai Campus „F” épülete arra az állami fenntartású, önálló szakoktatási intézményre is emlékeztet, amelyik a leendő kertészek számára hazánkban elsőként adott felsőfokú szakmai képzést.⁵⁶ Meglepő az az „F” épület jelképességével összefüggő tény, hogy az épület ábrázolása felkerült az Entz Ferenc Emlékéremre. Arra, hogy ez miért és hogyan történt – források hiányában – nem adható magyarázat.

De miért is meglepő Entz és az „F” épület közös szerepeltetése? A válasz a budapesti székhelyű kertészeti szakoktatás történetében rejlik. Azért meglepő, mert Entz Ferenc és az egykori kertészeti tanintézet igazgatósági épülete nem hozható egymással közvetlen kapcsolatba. Ugyanis, amikor 1894-ben a m. kir. Kertészeti Tanintézet megnyílt – ez az időpont, amint az építéstörténeti kronológiából is látható, egybeesett az igazgatósági épület átadásának évével –, Entz Ferenc⁵⁷ már tizenhét esztendeje halott volt. Entz maga 1860. április 2-án költözött át a Sas-hegy aljából a Gellért-hegy déli lejtőjére. Őt követték – két hónap múlva, 1860. június 2-án – az általa igazgatott Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézet diákjai, és ekkor vette kezdetét a kertészképzés azon a területen, amelyen ma a Budai Campus található. Az épület – az építéstörténeti kronológiából ez is látható –, ahol 1860. június 2-án a Budai Vincellér- és Kertészképző Gyakorlati Tanintézet megkezdte működését, a mai „E” épület volt. Ebben tanított és lakott Entz Ferenc egészen 1876-ban történt nyugdíjba vonulásáig. Így szerintem az emlékérmén Entz és az „E” épület együttes szerepeltetése lett volna történetileg helytálló. Megjegyzem, a fentebb előadott intézménytörténeti tények már a jubileumi év előkészítése idején is ismertek voltak. Véleményem szerint az illetékes döntéshozókat a korábbiakban ismertetett esztétikai érvek indíthatták arra, hogy az Entz Ferenc Emlékéremre Entz arcképe és az „F” épület kerüljön, ne pedig a kevésbé jellegzetes és kevésbé fotogén „E” épület.

Az egyes építmények intézménytörténeti tudathordozó szerepe

Az építmények csoportjába tartozó művészeti alkotások (szobrok, emléktáblák) intézménytörténeti tudathordozó, tudatfenntartó szerepe vitathatatlan. A szobrok, emléktáblák, amint az közismert, történeti tény, már az ókortól kezdődően kiemelkedő szerepet tölthettek be a neves személyiségek emlékeinek megőrzésében.

színekkel jellemzett együttese. Tájképi potenciál: a tájnak pszichológiai és esztétikai hatások révén érvényesülő teljesítőképessége, amely közvetett módszerekkel mérhető.

⁵⁵ A fentieket mintegy összefoglalja a www.muemlekem.hu [2014.11.13.] internetes portálon az „F” épületről olvasható leírás: <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=11850> [2011.01.31.]

⁵⁶ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az 1894–1939 közt fennálló m. kir. Kertészeti Tanintézet bár a maga idejében a legmagasabb szintű kertészeti szakképzést (felsőfokú szakmai képzés) adó intézmény volt Magyarországon, de nem tekinthető jog szerint felsőoktatási intézménynek. Mégpedig azért nem, mivel a m. kir. Kertészeti Tanintézetbe történő felvétel nem volt érettségizéshez kötve.

⁵⁷ Entz Ferenc 1877. május 9-én hunyt el.

A mai BCE Budai Campus területén az első szobrot⁵⁸ – Mayer Ede⁵⁹ alkotását, Bereczki Máté⁶⁰ emlékének tisztelegve – 1897. április 17-én avatták fel.⁶¹ (4–5. kép) Bereczki a tudományos alapokon nyugvó gyümölcsstermesztés és -nemesítés megteremtője, kiemelkedő színvonalú tudományos ismeretterjesztő munkák megalkotója volt. Bereczki Máté Entz Ferenc kortársaként, vele szoros tudományos kapcsolatot tartva a 19. századi magyar kertészeti termesztés és az ekkor születő magyar kertészeti tudomány máig ható munkásságát magáénak tudható alakja.

4. kép
Bereczki Máté mellszobra, az elsőként felállított szobor a Budai Arborétumban (1930-as évek)

5. kép
Bereczki Máté mellszobra (2014)

Ezt követően szoborállításra a mai Budai Campuson csak majd hét évtized múlva, egészen pontosan hatvanhat évvel később került sor. Ekkor – amint azt fentebb már említettem – a jubileumi év rendezvényeinek egyikeként, 1963. szeptember 3-án állították fel az Alsó-kertben Entz Ferenc mellszobrát. Az ötletet, hogy a Budai Arborétum kertjeiben (Felső-kert, Alsó-kert) egy magyar kertészettörténeti és kertészeti szakoktatás-történeti szoborparkot (magyar kertészeti szoborpanteont) alakítsanak ki, a Kertészeti Egyetem Kertészettörténeti Bizottsága⁶² (a továbbiakban: Bizottság) vetette fel. A Bizottság egy

⁵⁸ A Budai Campus szobrainak történetéhez lásd FÖLDVÁRINÉ-ILLÉSI 2001. 329–334., valamint a már említett www.szoborlap.hu [2014.11.13.] internetes portálnak a *Kertészeti egyetem szobrai* című könyvtárát.

⁵⁹ Mayer Ede (Bécs, 1857. – Budapest, 1908. március 10.) akadémista szemléletű szobrászművész. A kor neves szobrászainak (Huszár Adolf, Stróbl Alajos) segédje.

⁶⁰ Bereczki Máté (Romhány, 1824. szeptember 22. – Kunágota, 1895. december 9.) jogász, gyümölcsstermesztő, fajtanemesítő. Az európai színvonalú magyar pomológia tudomány megteremtője. Hagyatékát a BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár őzi (lásd: BCE EFKL 153.). Levelezését lásd: CSOMA–OROSZ 1995. Életművéről lásd: KELEMEN 1935; SURÁNYI 2010. (BCE EFKL 153. 3. d.)

⁶¹ A szoboravatóról lásd: EMLÉKFÜZET 1898.

⁶² BCE EFKL 166. 6. d. A Kertészettörténeti Bizottság működésére vonatkozó iratok. A Bizottság 1972.

1974. február 8-án kelt jegyzőkönyv tanúsága szerint egyik fő feladatának tekintette, hogy egy ilyen jellegű szoborgyűjtemény létesítésében a Főiskola vezetésének tanácsadó szerve legyen.⁶³ Megjegyzendő, hogy már a Bizottság létrejöttét megelőzően az 1963-as jubileumi év megrendezésének is egyik vezérgondolataként jelent meg. A jubileumi év eseményeit szervező bizottság vezetője, dr. Kozma Pál tanszékvezető egyetemi tanár⁶⁴ (a Kertészeti (és Élelmiszeripari) Egyetem Egyetemtörténeti Bizottságának későbbi elnöke) 1962. december 6-án jelentést készített *Beszámoló a 100 éves a kertészeti szakoktatás jubileumi ünnepek rendezéséről* címmel, amelyben kiemelte, hogy fontossá kell váljon „a kertészeti szakoktatás és termesztés kiemelkedő személyiségei emlékének felelevenítése és megítéslése”.⁶⁵

Dr. Dimény Imre egyetemi tanár, a Kertészeti Egyetem rektora kérésére a Bizottság 1975. december 4-én kelt javaslatai közt szerepelt, hogy „a tervezett szobor-pantheon részére” 1976 és 1980 közt kikerüljön szobor.⁶⁶ A Bizottság évente egy-egy szobor felállítását javasolta.⁶⁷ Már csak terjedelmi korlátok miatt is – mivel önálló tanulmány témája lehetne – nem vélem a jelen munka tárgyába tartozónak a tervezett magyar kertészeti szobor panteon történetének részletes elemzését. A következőkben csak a megvalósult szobrok intézménytörténeti tudathordozó szerepét szeretném vizsgálni.

A Budai Arborétum Felső-kertjében kialakuló szoborpark második darabja a már említett Mohácsy mellszobor lett, amelyet végülis 1977-ben állítottak fel.⁶⁸ Mohácsy Mátyás tanár, intézményvezető, -fejlesztő közel kilenc évtizedet átívelő életútja már önmagában „történeti léptékű”. A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatójaként (1930–1939) Mohácsy nevéhez fűződik az a nagy körültekintés, kitartás, diplomáciai készség és erőt igénylő hosszadalmas munka, amelyeknek eredményeként – a m. kir. Kertészeti Tanintézet akadémiai rangra emelésével – az 1939/40. tanévben megszületett a magyarországi önálló kertészeti felsőoktatás. Előbb a m. kir. Kertészeti Akadémia igazgatójaként (1939–1943), majd az akadémia átszervezése nyomán a m. kir. Kertészeti és Szőlészeti Főiskola kinevezett dékánjaként (1943–1945) irányította az első önálló kertészeti felsőoktatási intézményeket. A Magyar Agrártudományi Egyetem rektoraként (1948–1949), az első önálló agráregyetem vezetőjeként fejtett ki emlékeztetre méltó munkásságot. Mindemellett magas, tudományos színvonalú, gyümölcstermesztői, -nemesítői, nemzetközi és hazai tekintetben egyaránt sokszorosan elismert kutatói pályát mondhatott magáénak, és egyike volt a hazai nagyüze-

szeptember 29-én alakult. 1984-től mint a Kertészeti (és Élelmiszeripari) Egyetem Egyetemtörténeti Bizottsága működött tovább 1993-ig. Ezt követően bár hivatalosan nem oszlott fel, de működése elenyészett. Elnöki posztját dr. Porbocskai Endre (1972–1984) és dr. Kozma Pál (1984–) professzorok töltötték be.

⁶³ BCE EFKL 166. 6. d. A Kertészettörténeti Bizottság működésére vonatkozó iratok, 1974. év.

⁶⁴ Kozma Pál (Gyulaháza, 1920. július 11. – Budapest, 2004. február 14.) kertészmérnök, ampelológus, szőlőnemesítő, a mezőgazdasági tudomány doktora. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola és jogutódai tanszékvezető egyetemi tanára (1959–1990). A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola, illetve a Kertészeti Egyetem rektora (1965–1971). A Kertészeti Egyetem általános és tudományos rektorhelyettese (1977–1983). A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem professor emeritusa (1996-tól) és honoris causa doktora (1998). Az MTA tagja (l. 1967, r. 1973).

⁶⁵ BCE EFKL 3/a. 3. d.

⁶⁶ BCE EFKL 166. 6. d. A Kertészettörténeti Bizottság működésére vonatkozó iratok, 1975. év.

⁶⁷ A javaslat megemlíti, hogy a javaslatlételt keltekor Mohácsy Mátyás szobra már „öntés alatt van”.

⁶⁸ A szobor alkotója Jovanovics György (Budapest, 1939. április 3. –) szobrász, Kossuth-díjas (1990) kiváló művész (1997). Életrajzi adatokat lásd bővebben: www.artportal.hu [2011.01.31.]

mi kertészet megteremtőinek.⁶⁹ A magyar kertészeti szoborpark – a felállítások időrendjét tekintve – következő darabja, a panteon talán legkülönlegesebb szobra: a Lippay János- emlékszobor.⁷⁰ Az emlékszobor talapzatán olvasható felirat megjelöli, miért van helye a magyar kertészeti panteonban Lippay Jánosnak.⁷¹ Ő – amint olvasható – „*a magyar nyelvű kertészeti szakirodalom megalkotója*.” Emellett a magyarországi tudományos igényű kertészeti ismertetés és a magyar kertészeti szaknyelv megteremtője.⁷² A hazai kertészeti szakoktatást létrehozó Entz Ferenc mind a tudományos igényű kertészeti ismertetést, mind a magyar kertészeti szaknyelvet megújító munkájában Lippay folytatójának vallotta magát, így Lippay Jánosra mint Entz Ferenc előképére tekinthetnek az utódok.

6. kép

Seregi József Lippay János emlékszobra, a Budai Arborétum legérdekesebb szobrászművészeti alkotása

A szobor említett különlegessége abban rejlik, hogy Lippayról nem maradt fenn egyetlen ábrázolás sem. Így az alkotóművész, Seregi József – meghallgatva a Kertészettörténeti Bizottság tagjainak véleményét – a legkézenfekvőbb, de ennek ellenére izgalmas és szellemes képzettársítással nem Lippay „alakbeli”, hanem igen gazdag jelképi tartalmat hordozó szellemi portréját öntötte szoborba. A műalkotás ugyanis Lippay János máig ható főművét, a *Posoni Kert*et ábrázolja, nyitott könyvként megjelenítve. A szobor talapzatára pedig a mű három könyvének⁷³ jelképes ábrázolását helyezte el a szobrászművész. (6. kép)

⁶⁹ Ebbeli működésének állít emléket az Alsó-kertben álló sztélé, a Budai Arborétum egyetlen emlékköve. A Mohácsy-sztélé felállításának körülményeire vonatkozó forrás eddig nem ismert.

⁷⁰ Alkotója Seregi József (Budaörs, 1939. december 10. –) szobrászművész. Életrajzi adatokat lásd bővebben: www.artportal.hu [2011.01.31.]

⁷¹ Lippay János (Pozsony, 1606. november 1. – Trencsén, 1666. június 2.) jezsuita szerzetes, az első magyar nyelvű kertészeti szakkönyv – a *Posoni Kert* (Nagyszombat–Bécs 1664, 1667) – szerzője. 1961-től az ő nevét viseli a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán és jogutód intézményeiben két évente rendszeresen megtartott tudományos ülésszak (1961–1987: Lippay János Tudományos Ülésszak, 1989–2001: Lippay János–Vas Károly Tudományos Ülésszak, 2003-tól: Lippay János–Vas Károly–Ormos Imre Tudományos Ülésszak).

⁷² Lippay János munkásságának értékeléséről lásd többek közt: STIRLING 2008. A műben a szerző harminckét helyen utal Lippayra.

⁷³ A *Posoni Kert* három könyvének címei: *Virágos kert* (Nagyszombat, 1664.), *Veteményes kert* (Bécs, 1664.) és *Gyümölcsös kert* (Nagyszombat, 1667.)

Lippay szobrának 1982-ben megtörtént leleplezése után a következő arborétumbeli szoboravatóra 1984-ben került sor. Ekkor – egészen pontosan 1984. szeptember 19-én⁷⁴ – avatták fel születése századik évfordulóján „az utolsó magyar kertész polihisztor” Magyar Gyula⁷⁵ szobrát.⁷⁶ Az avatóbeszédet Probocskai Endre mondta.⁷⁷ Újabb két esztendő elmúltával – 1986. május 15-én – avatták a Budai Arborétum ötödik szobrát, Pató Róza⁷⁸ szobrászművész Győry Istvánról⁷⁹ készített műalkotását.⁸⁰ Ezúttal is évfordulóhoz – Győry István születése százhuszonötödik évfordulójához – kötődve került sor a szoborállításra. Győry mellszobra a kari, nevezetesen a Tartósítóiipari Kar⁸¹ történeti (ön)tudatra ébredésének egyik első jelképe.⁸² Mivel Győry a m. kir. Kertészeti Tanintézetben elsőként vezette be *A gyümölcs- és zöldségértékesítés és feldolgozás* című tantárgyak oktatását, valamint oktatott borászatot is, így a Kertészeti Egyetem Tartósítóiipari Kara saját történeti előképét látta és akarta láttatni Győry István személyében. A karnak Győry személyéhez való kötődése egyértelműen jelezte, hogy a maga gyökereit Győry szoboravatásának idején már majd egy évszázada – 92 éve – alapított m. kir. Kertészeti Tanintézetig vezette vissza.⁸³ Azaz ahhoz a szakoktatási intézményhez, amelyet, mint láttuk, a másik kar, a Termesztési Kar is elődintézményének tekintett. Ezt az „egy közös őstől” való eredeztetést, tehát a két kar egybetartozását is jelképezte Győry István szobra. A következő – szám szerint a hatodik – szobor felállítására ismételten a Budai Arborétum Felső-kertjében 1989. november

⁷⁴ BCE EFKL 166. 6. d. A Kertészettörténeti Bizottság működésére vonatkozó iratok, 1984. év. A szoboravatóról lásd: A Történeti Bizottság 1984. október 9-i ülésének jegyzőkönyve.

⁷⁵ Magyar Gyula (Budapest, 1884. április 24. – Budapest, 1945. április 29.) kertész, növénynevelő, kertészeti szakigazgatói vezető. A m. kir. Kertészeti Tanintézet rendes tanára (1924–1945), országos kertészeti felügyelő (1942–1945), m. kir. gazdasági tanácsos (1932). Hagyatékát a BCE Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár őrzi (BCE EFKL 162.)

⁷⁶ Magyar Gyula szobrának alkotója: Paál István (Nagyszénás, 1935. június 26. –) szobrászművész. Életrajzi adatokat lásd: www.artportal.hu/lexikon/muveszek/paal_istvan [2011.01. 31.]

⁷⁷ BCE EFKL 162. 1. d. A Magyar Gyula centenáriumi ünnepségekről.

⁷⁸ Pató Róza (Törökszentmiklós, 1934. október 2. –) éremművész, szobrász. Életrajzi adatokat lásd: www.artportal.hu/lexikon/muveszek/paro_roza [2011.01.31.]

⁷⁹ BCE EFKL 50/o. 2. d. Győry István (Debrecen, 1861. július 15. – Alsógöd, 1954. január 17.) gyógyszerész, a hazai kertészeti technológia megteremtője, a kémia tudományok kandidátusa (1953). A m. kir. Kertészeti Tanintézet rendes tanára (1894–1913). A m. kir. Földművelésügyi Minisztérium XI/2. Kertészeti Ügyosztály vezetője, miniszteri tanácsos (1913–1920). A bromatometria vagy másként a Győry-módszer néven ismert térfogatossá elemzési, mérési eljárás világszerte elismert felfedezője.

⁸⁰ BCE EFKL 4/c. 80. d. R. 26/1986. iktsz. (Tsz. 147.)

⁸¹ A Kertészeti Egyetemen a Minisztertanács 1030/1972. számú rendeletével hozták létre a karokra tagolt szervezeti rendszert. Az addigi három szakot (Termesztési, Kertépítészeti, Tartósítóiipari) két egyetemi karrá, Termesztési Karrá és Tartósítóiipari Karrá szervezték át. A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem létrejöttével (1986-ban) a két kar neve Kertészeti Kar, illetve Élelmiszeripari Kar lett. A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem harmadik karaként alakult meg 1992. szeptember 1-jén a Tájépítészeti, -védelmi és -fejlesztési Kar. A karok a Szent István Egyetem 2000. évi megalapításától kezdődően használják jelenlegi nevüket (Kertészettudományi Kar, Élelmiszertudományi Kar, Tájépítészeti Kar).

⁸² A Tartósítóiipari Kar történeti (ön)tudatra ébredésének első jele – ez ugyancsak Győry István személyéhez kötődik – az 1982-ben alapított, és a tartósítóiipari mérnökképzés érdekében kifejtett kiemelkedő munkáért odaítélt Győry István Emlékérem volt.

⁸³ Ezt tovább erősítette a kar, amikor a szakoktatás 150. évfordulójára megjelent kötetnek az Élelmiszertudományi Kar történetét bemutató fejezetéhez illusztrációként Győry István szobrának fényképét választotta. Lásd: ZALAINÉ 2003. 117.

3-án került sor. Szintén egy évforduló – Vas Károly⁸⁴ születésének hetvenedik évfordulója – szolgáltatta az alkalmat.⁸⁵ Ha Győry István személye és emlékezete az 1980-as években a mai Élelmiszertudományi (akkori nevén Élelmiszeripari) Kar történeti múltját jelképezte, akkor Vas Károly személye és emlékezete a kar – történetivé váló – közelmúltját jelentette, továbbá ekkortól nevezték át a kétévente megrendezett Lippay János Tudományos Ülésszakot Lippay János–Vas Károly Tudományos Ülésszakká. Vas emlékezete így már a közös kertészeti és élelmiszeripari egyetemi történeti múlt részévé vált, amelyben a hangsúly a 'közös' szón van.

Az eddigi utolsó szoboravatót a Felső-kertben Ormos Imre⁸⁶ születése századik évfordulóján, 2003. május 27-én tartották.⁸⁷ Az Ormos-mellszobor⁸⁸ Győry István szobrához hasonló jelképi tartalommal bír. Ormos Imrét ugyanis a Tájépítészeti Kar iskolateremtő és szakalapító professzorának, azaz történeti elődjének tekinti.⁸⁹ Mégpedig azért, mert Ormos Imre elévülhetetlen érdemeket szerzett a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán 1963/64. tanévtől indult önálló kertépítészeti szak létrehozásában.⁹⁰ Ugyanakkor Ormos előbb dékánként, majd főiskolai igazgatóként a felsőfokú kertészeti szakoktatás történetébe is beírta nevét. Ezáltal Ormos amellet, hogy a Tájépítészeti Kar történeti (önazonosság-) tudatának megtestesítője, egyúttal „összintézményi” történeti tudathordozó is. A szoborállítás jelképes üzenete az, hogy a Tájépítészeti Kar – hasonlóan a Budai Campuson működő másik két karhoz – egy a már említett két kar által is elődnek vallott „közös ősré”,

⁸⁴ BCE EFKL 50/o. 5. d. Vas Károly (Mosonmagyaróvár, 1919. augusztus 20. – Budapest, 1981. november 22.) vegyészmérnök, mikrobiológus. A Hús- és Hútdőipari Kutatóintézet mikrobiológiai osztályának vezetője (1948–1959). A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Élelmiszeripari technológiai és Mikrobiológiai tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára (1959–1967). A Kertészeti Egyetem címzetes egyetemi tanára (1968–1981). A Központi Élelmiszeripari Kutatóintézet igazgatója (1967–1972, 1978–1981). Bécsben az ENSZ-hez tartozó Nemzetközi Atomenergia Szervezet Élelmiszertartósítási Osztályának vezetője (1964–1966 és 1972–1978). Fő kutatási területe az élelmiszerek tartósítása, az élelmiszerek romlásához vezető enzimikus és mikrobiológiai folyamatok vizsgálata. Magyarországon az elsők között alkalmazta a biometriát és a sugárzásos tartósítási eljárásokat. Számos külföldi és hazai szakmai testületben töltött be vezető tisztséget, az *Acta Alimentaria* alapítója. A Kertészeti Egyetem tiszteletbeli doktora (1979). Az MTA tagja (levelező 1964).

⁸⁵ Vas Károly mellszobrát – Győry István emlékszobrához hasonlóan – Pató Róza érem- és szobrászművész alkotta. Életrajzi adatokat lásd: www.artportal.hu/lexikon/muveszek/pato_roza [2011.01.31.]

⁸⁶ Ormos Imre (Budapest, 1903. május 27. – Budapest, 1979. február 26.) okleveles kertész, okleveles kertésztanár, kerttervező. A m. kir. Kertészeti Tanintézetben szerzett műkertési (1926), majd kertésztanári diplomát (1939). Oklevelének megszerzése után az Ungváry László Faiskolai Rt.-nél kerttervező, majd üzletvezető. Bécsben a Helenium kertépítő cég munkatársa (1929–1932). A M. Kir. Kertészeti Tanintézet kerttervezési előadója (1932–1939), a m. kir. Kertészeti Akadémia (1939–1943), majd a m. kir. Kertészeti és Szőlészeti Főiskola tanára (1943/44.). A Pázmány Péter Tudományegyetemen bölcsészettudományi (esztétika, művészettörténet) doktorátust szerzett. A Magyar Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kar egyetemi nyilvános rendkívüli tanára (1946/47.), majd egyetemi nyilvános rendes tanára (1947–1953). A kar dékánja (1948/49.). Nyugdíjba vonulásáig a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola és a jogutód, Kertészeti Egyetem Kertépítészeti Tanszékének vezetője (1953–1969). A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola igazgatója (1954–1960). Munkásságának az épület és a kert szerves egységének kialakítása volt a célja. A mezőgazdasági tudományok doktora (1960), Kertészeti Egyetem tiszteletbeli doktora (1970). Kossuth-díjas (1962).

⁸⁷ Ormos Imre munkásságáról és születése centenáriumáról (benne a szoboravatóról is) lásd: CSEMEZ 2003.

⁸⁸ Alkotója: Csíkszentmihályi Róbert (Budapest, 1940. január 5. –) éremművész, szobrász. Érdemes művész (1988), a Magyar Köztársaság kiváló művésze (2001). Életrajzi adatokat lásd: www.artportal.hu/lexikon/muveszek/csikszentmihalyi_robert [2011.01.31.]

⁸⁹ CSEMEZ 2008. 20.

⁹⁰ JÁMBOR 2003. 134–137.

nevezetesen jelen esetben a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolára, illetve épp Ormos személyén keresztül a m. kir. Kertészeti Tanintézetre vezeti vissza eredetét. Emellett az iskola-rendszerű, budapesti székhelyű kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti szakoktatás megszületésének százötvenedik évfordulója kiadott emlékkötet címe (*150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában 1853–2003*)⁹¹ is az említett három szakoktatási- és tudományterület másfél évszázados közös történeti múltja melletti kiállást jelképezi.

Összegzés

A Budapesti Corvinus Egyetem Budai Campusának (Budai Arborétum) épített öröksége – hasonlóan más campusrendszerű felsőoktatási intézmények épített örökségéhez – nem egyszerre, egy időben alakult ki, hanem egy igen hosszú (esetünkben százöt éves) építés, építkezés eredményeként jött létre. Ez igaz mind az épületekre, mind a szobrokra. A Campus épületeinek történeti tudatmegjelenítő szerepe maga is egy folyamat eredménye. Ahhoz ugyanis, hogy egy épület ilyen szerephez jusson, szükséges, hogy előbb múltja legyen. A mai Budapesti Corvinus Egyetem Budai Campusa elődintézményeinek történetében a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola jubileumi éve (1963) jelentette az épületek történeti tudatörző szerepének nyitányát. Ekkor a mai Campus legkorábbi épületei – az „E” és az „F” épületek – már majdnem száz évre visszatekintő múlttal rendelkeztek. Így alkalmassá váltak ennek az (intézmény)történeti tudatfenntartó, jelképhordozó szerepére. Azóta eltelt majdnem ötven év, és így a Budai Campus szinte minden épülete már az előbb említett két épülethez hasonló szereppel bír.⁹² A szobrok már avatásuk pillanatától betöltik ezt a szerepet. Hiszen mind a szoborpark (magyar kertészeti panteon) létesítésének, mind az egyes szobrok felállításának ez volt a vezérelve. A 2005. április 5-i műemlékké nyilvánításától ez a történeti tudatfenntartó szerepkör – legalábbis de iure – még meghatározóbbá, még hangsúlyosabbá vált, illetve azzá kell, hogy váljon. De ez már a jövő történelme...

⁹¹ Fejes Ágnes grafikusművész Entz Ferenc arcképe (külső borító előlap), illetve az általa igazgatott Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézet bizonyítványáról készített fotó (külső borító hátlap) mellett a Budai Arborétum szobrairól (belső borító előlap), valamint a Budai Arborétumban álló épületekről (belső borító hátlap) készült fényképeket használta fel. Véleményem szerint ez a képi megjelenítés az épített örökség történeti tudatörző, -fenntartó szerepének legkiválóbb bizonyítéka.

⁹² Alátámasztja ezt az állítást a Kertészettudományi Kar jubileumi okleveles (gyémánt, vas, rubin, arany) mérnökei tiszteletére először 2006-ban, majd 2008-tól 2010-ig évente kiadott kiadványai, az intézet *Jubileumi Évkönyvei*, amelyeknek külső borítóján történeti múltat jelképező illusztráció gyanánt az „A” és az „F” épület jelennek meg, valamint a Budai Kísérleti Tér. A belső borítón pedig – 2008-tól, hasonló jelképi utalásként, Entz Ferenc iratai és az aktuális ünnepi kari tanácsülés fényképfelvételei mellett – az iskolaalapító 1963-ban felavatott emléksobrának fotója szerepel.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 184 jelzetű fondjában (Földművelésügyi Minisztérium – Általános iratok) a m. kir. Kertészeti Tanintézetben 1904–1924 közt zajló építkezésekre vonatkozó iratanyag jegyzéke

Az irat levéltári jelzete	Az irat tárgya
MOL-K-184-427-1904-50	A budaörsi „Erzsébet” gyümölcstelep, budapesti kertészeti tanintézet és kertészlakok építése
MOL-K-184-2172-1919-50-30 734	A budapesti kertészeti tanintézet előadói kárának felterjesztése az intézetnek Gödöllőre való áthelyezése tárgyában
MOL-K-184-2175-1919-50-32491	A kertészeti tanintézet igazgatóságának előterjesztése a lazaristák rendházában leendő regnálás tárgyában
MOL-K-184-2173-1919-50-31433	A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése betegszoba berendezésére 2200 K kiutalása tárgyában
MOL-K-184-2175-1919-50-32491	A Tanintézet technológiai üzeme kibővítésének ügye
MOL-K-184-2175-1919-50-32680	A Tanintézet tanépülete 1919. aug. 27-én történt leégése tárgyában lefolytatott igazgatói vizsgálat jegyzőkönyvének felterjesztése (<i>tanintézeti ikt. sz.: 2744/1919.</i>)
MOL-K-184-2175-1919-50-32678	A Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése a Tanintézet feldolgozóüzeme hely kibővítése tárgyában (<i>tanintézeti ikt. sz.: 2752/1919.</i>)
MOL-K-184-2175-1919-50-33008	A tanintézeti intézői lakás balkonja építésének engedélyezésére vonatkozó rendelet hatályon kívül helyezése
MOL-K-184-2176-1919-50-33942	A Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése a Tanintézet tanépületének újjáépítése tárgyában (<i>tanintézeti ikt. sz.: 3556/1919</i>)

MOL-K-184-2176-1919-50-33942	A Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése a lebontott katonai barakkokból 6 db 10 m hosszú barakknak a Tanintézet telepeinek való átengedése tárgyában (<i>tanintézeti ikt. sz.:</i> 3736/1919)
MOL-K-184-2562-1923-50-78190	A m. kir. kertészeti tanintézet felterjesztése a technikai műhely átalakításának költség elszámolásáról
MOL-K-184-2692-1924-50-86309	Az FM. GMH. bemutatja Storbe Kálmán építőmester számláját a kertészeti tanintézet új bejárókapu pilléreinek végzett átalakítási és javítási munkáiról
MOL-K-184-2692-1924-50-86741	A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése a növényházak építkezése tárgyában
MOL-K-184-2692-1924-50-85500	A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése a növényházak építésénél fennmaradt keménytéglák értékesítése tárgyában
MOL-K-184-2692-1924-50-85081	A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése az új növényházak tervezési és az építés művezetési munkálataival kapcsolatos költségek – 1.200.000 K – fedezése tárgyában
MOL-K-184-2692-1923-50-79502	A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése Rerrich Béla m. kir. kertészeti igazgató részére 1.200.000 K tiszteletdíj kiutalása tárgyában a növényházak tervezéséért és az építés művezetői feladataiért)
MOL-K-184-2692-1923-50-78854	A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése a növényházak építésével kapcsolatban szükséges betonpalló költségei tárgyában (Rerrich Béla m. kir. kertészeti igazgató jelentése alapján)
MOL-K-184-2692-1923-50-78683	A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése az új növényházak többlet-költségének engedélyezése tárgyában
MOL-K-184-2692-1923-50-78973	A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatóságának felterjesztése 4 kereseti kimutatást a növényházak építésével kapcsolatban

MOL-K-184-2692-1923-50-78100	A kertészeti tanintézet növényházai változtatásából kifolyó anyagértékek fedezése tárgyában
MOL-K-184-2692-1923-50-76841	Intézkedés Rerrich Béla m. kir. kertészeti igazgató helyettesítése iránt, a kir. kertészeti tanintézet virágházai építésénél
MOL-K-184-2692-1923-50-78242	Storbe Kálmán építőmester, a kertészeti tanintézet új növényházai kivitelezésével megbízott építész az építkezés határidejének kitolását kéri
MOL-K-184-2692-1923-50-77804	A m. kir. Kertészeti Tanintézet igazgatósága felterjeszti Storbe Kálmán építőmester II. sz. kereseti kimutatását
MOL-K-184-2696-1924-50-85102	A Budapesti Állami Kertészeti Tanintézet építkezése

2. melléklet

A budapesti székhelyű kertészeti szak- és felsőoktatási intézmények jegyzéke⁹³

1.	Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézet (1853–1860)
2.	Budai Vincellér- és Kertészképző Gyakorlati Tanintézet (1860–1864)
3.	OMGE Vincellér-, Kertész- és Pincemestereket Képző Tanintézet (1864–1869)
4.	OMGE Budai Vincellérek és Pincemestereket Képző Tanintézet (1869–1880)
5.	Magyar Királyi Állami Vincellér Képezde (1881–1894)
6.	Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet (1894–1939)
7.	Magyar Királyi Kertészeti Akadémia (1939–1943)
8.	Magyar Királyi Kertészeti és Szőlészeti Főiskola (1943–1945)
9.	MAE Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kar (1945–1953)
10.	Kertészeti és Szőlészeti Főiskola (1953–1968)
11.	Kertészeti Egyetem (1968–1987)
12.	Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem (1987–1999)
13.	SZIE Budai Területi Tanács Koordinációs Tanács (2000–2003)

⁹³ A zárójelben az oktatási intézmények fennállásának ideje van feltüntetve.

	Oktatási egységei: Kertészettudományi Kar
	Élelmiszertudományi Kar
	Tájépítészeti, -védelmi és -fejlesztési Kar
14.	BKÁE Egyetem Természettudományi Területi Koordinációs Tanács (2003–2004)
	Oktatási egységei: Kertészettudományi Kar
	Élelmiszertudományi Kar
	Tájépítészeti, -védelmi és -fejlesztési Kar
15.	Budapesti Corvinus Egyetem
15./a.	Természettudományi Területi Koordinációs Tanács (2004–2005)
	Oktatási egységei: Kertészettudományi Kar
	Élelmiszertudományi Kar
	Tájépítészeti, -védelmi és -fejlesztési Kar (2004-től Tájépítészeti Kar)
15./b.	Agrártudományi Centrum (2005-től)
	Oktatási egységei: Kertészettudományi Kar
	Élelmiszertudományi Kar
	Tájépítészeti Kar (2006 nyaráig)
15./c.	Budai Campus Koordinációs Tanács (2006-től)
	Oktatási egységei: Kertészettudományi Kar
	Élelmiszertudományi Kar
	Tájépítészeti Kar (2006 nyaráig)

KÉPJEGYZÉK

1. kép (<http://kerteszettudomany.uni-corvinus.hu>) [2014.11.14.]
2. kép Budapesti Corvinus Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár Fényképgyűjtemény
3. kép Budapesti Corvinus Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár Fényképgyűjtemény
4. kép Budapesti Corvinus Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár Fényképgyűjtemény
5. kép Budapesti Corvinus Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár Fényképgyűjtemény
6. kép (<http://www.szoborlap.hu>) [2014.11.14.]

RÖVIDÍTÉSEK

BKÁE	Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem
MAE	Magyar Agrártudományi Egyetem
OMGE	Országos Magyar Gazdasági Egyesület
SZIE	Szent István Egyetem

FORRÁSOK

BCE EFKL	Budapesti Corvinus Egyetem Entz Ferenc Könyv- tár és Levéltár, Budapest
1/a.	1946 előtti jogelőd intézmények, Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet tanártestületi üléseinek jegy- zőkönyvei 1908–1920.
2.	Magyar Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kar.
3.	Kertészeti és Szőlészeti Főiskola.
3/a.	Főiskolai tanácsülési jegyzőkönyvek.
3/d.	Nem iktatott iratok.
4.	Kertészeti Egyetem/ Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem.
4/c.	A Rectori Hivatal iktatott iratai.
50.	Vegyes iratok.
50/b.	Szabályzatok.
50/o.	Kisebbségi gyűjtemények A–Z.
153	Bereczki Máté iratai.
155.	Entz Ferenc iratai.
162.	Magyar Gyula iratai.
166.	Porbocskai Endre iratai. A Kertészettörténeti Bizottság működésére vonatkozó iratok.

IRODALOM

- BUCHTA–HORN–SCHILBERSZKY–SZÁSZ 1919 *A Budapesti Állami Kertészeti Tanintézet Évkönyve működésének első huszonöt évéből 1894–1919.* Szerk. BUCHTA Győző–HORN János–SCHILBERSZKY Károly–SZÁSZ Nándor. Budapest, 1919.
- CSEMEZ 2003 *Száz éve született Ormos Imre.* Szerk. CSEMEZ Attila. Budapest, 2003.
- CSEMEZ 2008 *15 éves a Tájépítészeti Kar.* Szerk. CSEMEZ Attila. Budapest, 2008.
- CSEPELY–KNORR–SÁROSPATAKI 2009 CSEPELY–KNORR Luca – SÁROSPATAKI Máté: A „Gellérthegyi Paradicsom”– A Budai Arborétum Felső kertjének építéstörténete a II. világháborúig. *4D Tájépítészeti és kertművészeti folyóirat.* (2009):14. 2–25.
- CSOMA–OROSZ 1995 *Bereczki Máté levelei.* Szerk. CSOMA Zsigmond – OROSZ Sándor. Közread. SZABÓ Pál. Budapest, 1995.
- CSORDÁS 2004 CSORDÁS Lajos: Budapesti Corvinus Egyetem Villányi úti campus. In: *Campus Budapest – Univerzitás a város szövetében.* Szerk. BÚZA Péter. Budapest, 2004. 63–67.
- EMLÉKFÜZET 1898 *Emlékfüzet néhai Bereczki Máté hazánk kiváló pomologus mellszobrának leleplezési ünnepsége alkalmából.* Budapest, 1898.
- FÖLDVÁRINÉ–ILLÉSI 2001 FÖLDVÁRINÉ KOCSIS Luca – ILLÉSI Éva: Magyarország és a nagyvilág a Budai arborétum emlékeinek tükrében. In: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből.* Szerk. VÁMOS Éva – VÁMOSNÉ VIGYÁZÓ Lilly. Budapest, 2001. 329–334.
- GLATZ 2010 GLATZ Ferenc: Digitális történelmi kronológia. A digitális szerkesztés lehetőségei. *História* 32. (2010):8. 24–31.
- JÁMBOR 2003 JÁMBOR Imre: A Kerttervezési Tanszék és a kertépítészeti szak létesítése. In: *150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában 1853–2003.* Szerk. biz. eln. ZALAINÉ KOVÁCS Éva. Budapest, 2003. 134–137.
- KELEMEN 1935 KELEMEN Ferenc: *Bereczki Máté 1824–1895. A legnagyobb magyar gyümölcsész élete és tevékenysége.* Makó, [1935.]

- KISS–ZSIDI–FÖLDVÁRINÉ 1999 Kiss Márton – ZSIDI Vilmos – FÖLDVÁRINÉ KOCSIS Luca: *A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Levéltára (1697) 1876–1980*. Budapest, 1999.
- KOCSIS–ZSIDI 1996 *Főiskolától az egyetemig. Dokumentumok a felsőbb szintű kertészképzés történetéből II.* Szerk. KOCSIS Luca – ZSIDI Vilmos. Budapest, 1996.
- KOZMA 1963 *Kertészeti és Szőlészeti Főiskola*. Összeáll. KOZMA Pál. Budapest, 1963.
- ÖKOTÁJ 2002 A Kertészeti Egyetem elárulása és megmentése. *Ökotáj* (2002): 29–30. 47–75.
- STIRLING 2008 STIRLING János: *Magyar reneszánsz kertek a XVI–XVII. században*. Budapest, 2008.
- SURÁNYI 2010 SURÁNYI Dezső: *Bereczki Máté a magyar pomológia apostola*. [Kézirat.] 2010.
- SCHMIDT–HÁMORI 2003 SCHMIDT Gábor – HÁMORI Zoltán: A Budai Arborétum története. In: *150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában 1853–2003*. Szerk. biz. eln. ZALAINÉ KOVÁCS Éva. Budapest, 2003. 141–164.
- SZÖGI 1995 *100 éve nyílt meg a Budapesti Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet. Dokumentumok a felsőbb szintű kertészképzés történetéből I. 1894–1944*. Szerk. SZÖGI László. Budapest, 1995.

**150 years on the southern slopes of Gellért Hill.
The built heritage of the Buda campus of the Corvinus
University as a means of maintaining institutional-historical identity**

by Zsolt Osváth

(Summary)

The built heritage of the Buda campus of the Corvinus University of Budapest (Buda Arboretum) – similar to other built heritage sites of other campus-based universities – was created over a long period of time. In the past 150 years there have always been construction works carried out on the southern slopes of Gellért Hill in various architectural styles, but between 1894 and 1949 – with one exception – only extensions or renovations of the existing buildings were carried out. The study examines the special role this unique landmark has played in maintaining institutional-historical identity, which the author believes allows a new approach to the built heritage. He also highlights the fact that the built heritages of the Buda campus of the Budapest Corvinus University and of other institutes of higher education function as a means of preserving institutional-historical identity beyond their art-historical and economic value.

(A szöveget Lengvári Ágnes fordította.)

Szeberényi Gábor

Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése.¹

Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején

(I. közlemény)

A modern tudósok pályaképét bemutató sommás elbeszéléseknek olykor jellemzője, hogy egy sajátos, a karriertörténetre és az életmű egészére fókuszáló életrajzírói sémát követnek, mely a részletek vonatkozásában alapvetően „prozopográfiai” jellegű tényekre szorítkozik. Ezek a – nem ritkán középkori gyökerű – „eleve jelentésteli” tudósi élettörténeti mozzanatok a 19. század folyamán lezajlott szaktudományi professzionalizációs folyamatok keretében nyerték el visszavonhatatlanul szilárd, „egyetemes” és ekként összemérhető formájukat. E „naiv” tudósi biográfiák² tényei két forrásra támaszkodnak. Egyfelől a 19. század folyamán rögzült, törvényileg garantált és államilag előírt tudományos fokozatok és grádusok rendszerére, másfelől pedig azokra a tudomány mint hivatás művelését lehetővé tevő akadémiai pozíciókra és intézményi státusokra, melyeket a szaktudomány belső presztízsszempontjai, illetve egyéb, a tudósi egzisztencia fenntartásában kulcsszerepet játszó, a valós és szimbolikus tőkeképzés részét képező tényezők differenciálnak. Ezeknek a „tudományos élettörténeti fordulópontoknak” a sorában kétségtelenül előkelő hely illeti meg az egyetemi professzori kinevezés elnyerését (netán épp ellenkezőleg – mintegy „negatív” prozopográfiai adatként –, annak hiányát), annál is inkább, mivel Magyarországon a két világháború közötti korszakra „a tudáselit meghatározó csoportját” már minden további nélkül az egyetemi tanárok alkották.³

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges budapesti kutatásokat a Pécsi Tudományegyetem Alapítvány 2013. évi pályázata támogatta.

² Elsősorban azon életrajzi jellegű megközelítésekre vonatkozik ez, melyeket egyfajta „intézményi patriotizmusba” ágyazott öncélúság jellemez. Ez alatt azt a szemléletmódot értem, amikor egy tudós biográfiájának megalkotását valójában nem az élettörténet rekonstruálásnak szándéka uralja, hanem az intézményi vagy tudósi csoportemlékezet megképzésének egyébként méltányolható, de alapvetően szelektív és érthető okokból teljesen eltérő irányú szempontjai. Lawrence Stone ezt – némileg eltérő fókusszal – úgy fogalmazta meg, hogy a hagyományos (prozopográfiai ihletettségű) biográfiai megközelítést az életrajzi adatok iránti egyfajta „szenvetély” jellemzi, ami gyakran „*lokális vagy intézményi büszkeségből és ragaszkodásból fakad, és abban a vágyban ölt testet, hogy egy testület, társulat, szakma vagy szekta valaha élt tagjait dokumentálják*”. STONE 1971. 49. A biográfusi gyakorlat vonatkozásában ugyanakkor ez rokonítható a Giovanni Levi által „modálisnak” nevezett életrajzírói módszerrel is, mely esetben „*az egyéni életutak csak a tipikus viselkedésformák vagy státuszok illusztrálására szolgálnak*”, mivel „*valójában nem egy személy, hanem inkább egy olyan egyén életrajzáról van szó, aki egy csoport minden jellemzőjét magába sűrítve hordozza*.” LEVI 2000. 86.

³ A tudáselit fogalmára, illetve az egyetemi tanárok pozíciójára: KOVÁCS I.–KENDE 2006 [2011]. 99–101., illetve GYÁNI 2004. 282. A (tudósi) élettörténeti adatok valóban prozopográfiai módszerrel történő feldolgozásának lehetőségeire: KOVÁCS I. 2009 [2011].

Holub József (1885–1962) történész 1923 őszén nyilvános rendkívüli tanári állást kapott a Pécsen kapuit éppen csak megnyitó Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem (ETE) Magyar Történeti Tanszékén,⁴ ahol mintegy fél évre rá elnyerte nyilvános rendes tanári kinevezését is.⁵ Mivel innentől 1952-es nyugdíjazásáig folyamatosan az egyetem tanára volt (1938 őszétől a jogi karon), így nem meglepő, hogy az 1923/24-es év a Holub József emlékeztetőt ápoló hálás utókor számára semmilyen különösebb magyarázatot nem igénylő kulcsmomentumnak tetszett, mely mintegy magától értetődő módon fejezte ki, hogy a mindaddig az Országos Széchényi Könyvtárban működő, harmincas évei végén járó (tehát még fiatal⁶) történész számára a pécsi professzori katedra elnyerése az egyébként töretlen ívű karrier révjét, a „felkészülési évek” végét jelentette, és ekként szinte evidens módon csúcsosodott ki a pécsi történeti katedra elnyerésében.⁷ Ezen „életrajzi ihletettségű” elbeszélésekben tehát – az említett sémának megfelelően – az 1923/24. évben rejlő „prozopográfiai tény” kimondatlanul is az „előtte volt” és az „utána történt” közötti olyan narratív átvivő mozzanat szerepét játssza, mely a karriertörténetként felfogott biográfiai vázban egyszerre tűnik önmagát értelmező (magyarázatra nem szoruló) vízválasztónak, ugyanakkor egyben a tudósi pályaképtől „elvár(ha)t(ó)” ív szükségszerű velejárójának is.

Azt persze nem kívánom vitatni, hogy a pécsi tanári állás elvállalása igen fontos mozzanata volt Holub József élettörténetének. Már csak azért sem, mert a *nem biografikus*, hanem valóban prozopográfiai adatgyűjtésen alapuló történeti szociológiai vizsgálatok pontosan mutatnak rá arra, hogy a magyarországi tudáselit által betöltött pozíciók többségét – Kovács I. Gábor kutatásai alapján 57%-át – a két világháború között az egyetemi tanárok birtokolták. Kovács I. Gábor tanulmánya a professzori kinevezésben rejlő azon általános paramétereket is megadja, melyek *valamennyi* egyetemi tanári életrajz esetében megfelelő zsinórmértékül szolgálhatnak: „*A professzori kar (...) a magyar középosztály része volt. A kiválasztódás módja, procedúrája, a királyi, illetve kormányzói kinevezés, a pozícióval járó intellektuális tekintély és általános presztízis, a biztonságot adó, stabilan magas jövedelem, az egyetemek jogállásán is nyugvó területi és individuális autonómia, a sajátos habitus és a különleges kapcsolatháló erőteljes karakterjegyekkel különböztette meg, határolta körül a középosztálynak ezt a szegmensét.*”⁸ Az alábbiakban – levéltári és egyéb forrásokra alapoz-

⁴ PTE EL VIII. 101. b. 125. d. ETE Rektori Hivatalának 1923/24. tanévi iktatókönyve, 367. sz. (1923. okt. 24.) A VKM 122.745/923. (okt. 22.) alapján Dr. Holub József Pázmány Péter tudományegyetemi magántanár, Magyar Nemzeti Múzeumi igazgatóórnek a magyar történeti tanszékre ny. rk. tanárrá kinevezése tb. leirat. (Itt szeretném megköszönni Polyák Petrának, hogy a PTE Egyetemi Levéltárban való kutatásban segítségemre volt. – Sz. G.)

⁵ Az ETE Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának tanácsa 1924. január 28-án, Thienemann Tivadar protokán referátuma alapján járult hozzá Holub nyilvános rendes tanári kinevezésének kezdeményezéséhez, melyet az Egyetemi Tanács két nappal későbbi határozatával terjesztettek fel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. PTE EL VIII. 101. a. Az Egyetemi Tanács IV. rendes ülésének jegyzőkönyve, 1924. jan. 30., 18. pont. A kinevezésre 1924. május 10-én került sor. PTE EL VIII. 101. b. 10. d. 312/1924–25.

⁶ A karriertörténetben szerepet játszó „fiatalság” kérdéskörére még visszatérünk.

⁷ Érthető okokból ez elsősorban az élettörténet ábrázolását a tudományos életmű/tevékenység pendentjaként kezelő (és egyébként Holub esetében szinte kizárólagosan rendelkezésre álló) egyetemi „emlékezeti irodalomra” jellemző: CSIZMADIA 1967. 118–125.; BENEDEK 1986; SZITA 1986; KAJTÁR 1986; BENKE 1998; KAJTÁR 2001; DELACASSE 2006; PERES 2008. 126–131.

⁸ KOVÁCS I.–KENDE 2006 [2011]. 101.

va – mégis amellet kívánok érvelni, hogy egy *konkrét* eset, ti. Holub József professzori karrierjének Pécsen történő megkezdése nem ítéhető meg kellő alapossággal sem a tudósi karriertörténetek működésétől „elvárt” sematikus ív mentén, sem a tudományos életmű és tevékenység *későbbi* ismert fejleményeinek tükrében. Azaz, magának az élettörténetnek ezen kiemelkedő „prozopografikus ténye” – minden személyes jelentősége dacára – korántsem magától értetődő, és ekként értelmezésre szorul. A kulcsszerepűnek tekintett karriertörténeti tények ti. biográfiai szempontból éppúgy szorosan az élettörténeti *folymat* saját rekonstruálható lehetőség-feltételei között vizsgálándók, mint más életesemények, mégpedig alapvetően a mögöttes döntésekben szerepet játszó konkrét (forrásosan megragadható) mozzanatok feltérképezése révén. Ezzel az *utóbb* vízvázalatzónak bizonyuló biográfiai tények olyan kontextusba helyezhetőek, mely alkalmasint nem beszél sem „önmagáért”, sem saját (később már ismert, azaz immár történeti) „közeljövőjéről”, sőt, megeshet, hogy az „intézményi patriotizmus” igényeit sem elégíti ki maradéktalanul. Cserébe viszont egyszerre világíthat rá az élettörténetek rekonstrukciójakor gyakorta színre lépő „racionalizáló” életrajzírói séma módszertani és szemléleti korlátaira,⁹ magának a biográfia egykor *élt* „főszereplőjének” konkrét (horribile dictu: valós) élethelyzetére, és végső soron a prozopográfiai alapokon feltérképezett paraméterek működésének „tesztelésére” is módot ad. A jelen tanulmány ennek jegyében Holub József, másfelől – első látásra kevésbé kézenfekvő okból, de az előbbivel szoros összefüggésben (mintegy az életrajz részeként) – Tagányi Károly országos levéltárnok könyvhagyatékának Pécsre kerülése körülményeit tárja fel. A két, egymástól függetlennek gondolható, magában álló és eltérő „műfajú” (élettörténeti, illetve könyvtártörténeti) tény kapcsolatának egyidejű feltárása ugyanis olyan perspektívát nyithat, mely egy életrajzi és intézménytörténeti kontextuson túlmutató, általánosabb összefüggésrendszer: a *vidéki egyetemi (történész)professzori lét 1920-as évekbeli lehetőség-feltételeinek* megértéséhez vihet közelebb.

Egy fővárosi történész lehetőségei és az Erzsébet Tudományegyetem vonzereje 1923-ban

Amennyiben valamiféle reális képet szeretnénk kapni arról, hogy egy 38 éves, már korántsem pályakezdő fővárosi történész számára miféle lehetőségekkel is kecsegtetett a pécsi professzoratúra vállalása 1923-ban, elöljáróban érdemes néhány mondatban egybevetnünk Holub József mint tudós helyzetét és addigi pályáivét az Erzsébet Tudományegyetem korabeli állapotával.

Ha a relációt röviden akarnánk jellemezni, akkor leginkább az „egyensúlytalanság” kifejezéssel illethetjük. A mérleg egyik serpenyőjében tudniillik egy új, viszont születése óta (lassan már évtizede) „permanens alapításban lévő” *vidéki egyetem* áll, mely az első világháború, majd az azt követő események kényszer szülte megoldásai miatt ráadásul meg-megújuló „gyermekbetegségekkel” küzdött.¹⁰ Mi több, az ETE működése Pécsen

⁹ „Ezek a sémák (...) egy teljesen racionális embert konstruálnak, aki nem ismeri a kételet, nem bizonytalankodik vagy tehetetlenkedik. A legtöbb életrajz teljesen másként festene, ha nem kizárólag a nyereség maximalizálására törekvő szelektív racionalitást és cselekvést tételeznénk fel.” LEVI 2000. 90.

¹⁰ Az egyetem alapítására, kiépülésének elhúzóására, illetve pozsonyi és budapesti időszakára legújabban: LENGVÁRI 2014.

hangsúlyozottan ideiglenes jelleggel (ráadásul nem csekély politikai ellenszélben¹¹) 1923-ban egy olyan városban kezdődött meg, ahol nemhogy a modern (történet)tudósi működéshez elengedhetetlen feltételek nem voltak adottak, de magának az intézményi létnek az infrastruktúrális minimumát is jószerivel a semmiből kellett megteremteni.¹² Ezzel szemben a képzeletbeli mérleg másik oldalán egy fiatal, ambiciózus *fővárosi történészt* találunk,¹³ aki épp 1923-ban ért pályájának azon pontjára, ahonnan egy immár kiteljesedő szaktudósi karrier elindíthatónak látszott.

Előljáróban lényeges hangsúlyoznunk, hogy az 1903-ban letett érettségi vizsga után Szekszárdról¹⁴ Budapestre kerülő Holub József *két évtizedes fővárosi tevékenységének* számos, primer forrásokon keresztül vizsgálható összefüggésének feltárása még várat magára. A szükségképpen töredékes, jobbára szekunder információk azonban még így is sok olyan mozzanatot megvilágítanak, mely alapján a fiatal történettudós szakmai pozíciója és élethelyezete – a fő vonásokat tekintve – mégis viszonylag pontosan körvonalazható ebben az időszakban.

Az 1885-ös születésű, római katolikus középosztályi családból származó¹⁵ Holub József a magyar történettudomány azon „negyedik nemzedékéhez” tartozott, melynek szakmai szocializációját a századfordulón már egy minden vonatkozásában professzionális történészekből álló közeg formálhatta mind a Budapesti Tudományegyetemen, mind az – ebben a vonatkozásban nehezen túlbecsülhető jelentőségű – Eötvös Collegiumban.¹⁶

11 A pécsi létesítésnek – számos támogató mellett – egyaránt voltak országos és helyi ellenzői is. Rozs 2003. 43–44.

12 Az infrastruktúra hiányát és a városba települő oktatókat fogadó körülményeket plasztikusan tárja elénk [Halasy-]Nagy József 1924. október 5-i, leköszönő rektorként tartott beszéde: „Nagy és nehéz feladat előtt állottunk, mikor az elmúlt év őszén megjelentünk ebben a városban. Az egyetem működésének előmunkálatai megtörténtek ugyan már az előző év folyamán, azonban meg kell vallanunk, hogy mindezek oly lassan, olyan vonatottan haladtak, mintha az építetők maguk sem bíztak volna benne rendületlen hittel, hogy (...) a pécsi egyetem (...) csakugyan valósággá válik. Az akadályok hegyóriásként meredtek elénk, ellenségeink száma légió volt, míg barátainkat újjajainkon össze tudtuk számlálni. (...) [M]ikor az egyetem kormányzatát átvéve a **mult év** [ti. 1923 – Sz. G.] **szeptemberének első napjaiban Pécsre érkeztem, mindent a kezdet kezdetén találtam. A központi épületben vakolatlan falak, festetlen termek meredtek elém, az egyetemi hivatalok szervezetenül és alig néhány emberrel tapogatózva és sok-sok nehézséggel küzködve kezdték meg működésüket. A lakáshiány miatt minden működőképesség megbénultnak látszott...**” (Kiemelés tőlem – Sz. G.) NAGY 1933. 5–6. Az egyetem pécsi megtelepedésének folyamataira és nehézségeire: BENKE 2000. 109–122.; ROZS 2003. 37–43.; LENGVÁRI 2004. 83–85.; POHÁNKA–LENGVÁRI 2011. 54–58.

13 A Holub József életére, illetve munkásságának különböző szeleteire vonatkozó irodalom: SZABÓ 1940. 388–396.; KOMJÁTHY 1962; CSIZMADIA 1967. 118–125.; VARDY 1976. 143–144., 194.; BENEDEK 1986; SZITA 1986; KAJTÁR 1986; ÁDÁM 1986. 23–28. (Holub József műveinek jegyzéke); BENKE 1998; KAJTÁR 2001; DELACASSE 2006; BILKEI 2006; LENGVÁRI 2006; NAGY–SZABÓ 2006; PERES 2008. 126–131.; SZEBERÉNYI 2014. passim. A történész életrajzáának megírása egyelőre várat magára.

14 Holub József családi hátterére, szekszárdi gyermekéveire és Wosinszky Mór szárnyai alatt már középiskolásként megkezdett korai történetírói munkásságára: NAGY–SZABÓ 2006. 160–163.

15 A történész édesapja, Holub János (Lipótújvár, 1853 – Szekszárd, 1931) a besztercebányai és a lőcsei főgimnáziumban, majd a Budapesti Tudományegyetemen végezte tanulmányait. Néhány éves fővárosi nevelősködést követően az alsókubini (Árva vármegye) polgári iskola matematikatanára lett, ahonnan 1885-ben helyezték át a szekszárdi polgári fiúiskolába, mely intézménynek 1908 és 1920 között igazgatója is volt. NAGY–SZABÓ 2006. 160–161.

16 Holub Collegiumban eltöltött éveinek történetét önálló kutatásnak kell tisztáznia. Mindazonáltal a vele egy évfolyamhoz tartozó, magyar–francia szakos, 1909-től a Nyugatban több collegiumi vonatkozású írást is publikáló, a „nagy nemzedékkel” *Királyhágó* című önéletrajzi regényében bőségesen foglalkozó írónak, Laczkó Gézának az „emlékei” közt Holub József is felbukkan „a *rendes Golumba Józsi*” alakjában. LACZKÓ

Ez a közeg generációjának nem pusztán a történelmi működés megkezdése tekintetében nyújtott biztos képzettségi alapokat és szakmai „hátszínét”, de egyben a tudományos és közéleti kapcsolati háló alapjait is szinte készen szolgáltatta. Ettől korántsem független, hogy Holub nemzedékének tagjai aktív működésüket az 1900-as évek elejére egy már kiépült és mind határozottabb kontúrokkal rendelkező történettudományi intézményi – egzisztenciális tekintetben is jövőképet sugalló – háttér¹⁷ megléte mellett kezdhették meg. Holub József ennek az – utóbb generációs élményként ható¹⁸ – pályakezdési időszaknak (azaz az utolsó békeévek, illetve a háború és a forradalmak korának), kortársaihoz, egyben kollégáihoz és barátaihoz (mint Hóman Bálint, Szekfű Gyula vagy Eckhart Ferenc) hasonlóan, *aktív* szereplője volt.¹⁹

1938 [1971]. 347. Laczkónak az Eötvös Collegium negyedszázados jubileumára, 1920-ban született írásának „névsorolvasása” szintén megemlíti Holubot: „*A kollégium nevelte (...) Szekfű Gyulát, akinek tudományos eredményeiről a kegyelet nyilatkozhatik ugyan elítélően, de készségéről, tudományos becsületességéről, s szellemes okfejtő módszeréről elfogulatlan ember csak elismeréssel szólhat, Szabó Dezsőt, a Magyar Írók Szövetségének elnökét, Kodály Zoltánt, az új magyar zenének Bartók mellett legkiválóbb képviselőjét, a tehetséges író, de szerencsétlen bolond Balázs Bélát, a platonista Szilasi Vilmost, Holub Józsefet, a művelődéstörténészt, Zolnai Bélát, a kritikust, Eckhardt Sándort [sic!], a bécsi levéltárost, Gerevich Tibort, a műtörténészt (...), s még egypár nagyot és számtalan derekat, akik bocsássák meg, hogy nevük e pillanatban nem jut fáradt eszembe: új szempontú tudósokat, új csapást vágó művészeket, új szabású pedagógusokat, mestereket és lelkes segédeket (...)*”. (Kiemelés tőlem – Sz. G.) LACZKÓ 1920. 818. (Az 1920-ra már erősen igazgatás- és jogtörténeti vonalon mozgó historikus esetében a „művelődéstörténész” minősítés érdekesnek hat, ám Laczkó soraiban alighanem Holub még Eötvös-kollégistaként kifejtett Istvánffy-kutatásainak emléke köszön vissza.) A *Királyhágóban* „Golumba József” Szekfűhöz, Kodályhoz, Szabó Dezsőhöz vagy Kuncz Aladárhoz képest kevésbé középponti figura; egy kissé gigerli, de „rendes” úri gyerek benyomását kelti. LACZKÓ 1938 [1971]. 410–411., 422. Egyetlen általam ismert hivatalos collegiumi „szereplése” mindazonáltal egy Bartoniek Géza igazgató által jegyzett fegyelmi határozatban bukkan fel 1905-ben, mely szerint Bauer Herbert [Balázs Béla], Laczkó Géza, Szabó Miklós, Holub és mások „*engedély nélkül eltávoztak a collegiumból és (...) az éjszaka nagyobb részét a házán kívül töltötték*”. A rendreutasítást a renitens hallgatók tudomásul vették. DOK. EC 15. sz.

¹⁷ Ennek a szakmai közegnek egyik fókuszpontja a Budapesti Tudományegyetemen a századforduló időszakában Marczali Henrik és Fejérfpataky László (az Eötvös Collegiumban pedig Mika Sándor) körül, míg a másik, a bécsi udvari levéltárakban működő Thallóczy Lajos és Károlyi Árpád környezetében alakult ki. GLATZ 1980. 102–112.; PAKSA 2011. 24–25.; WAKTOR 2004.; vö. ROMSICS 2011. 108–125. Ezek mellett a szakmai hivatalos és társadalmi „ernyőszervezetek” (elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága, illetve a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság), valamint a forrásörző intézmények (mindenekelőtt az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum) sok szálon „egymásba folyó” szakmai kapcsolathálójának jelentőségét kell kiemelni. Holub József e tágabb „tudásszociológiai közegben” elfoglalt pozíciójának néhány részletére az 1910–1920-as években: SEBERÉNYI 2014. 460–463.

¹⁸ Ez a „generációs élmény” persze nem kis mértékben az Eötvös Collegiumban töltött évekhez kötődött: LACZKÓ 1920; LACZKÓ 1938 [1971]. 308.; LACZKÓ 1978; SZEKFI [1948]. Lásd még THIENEMANN 2010. 31–32.

¹⁹ Erről azonban a historiográfiai emlékezet hajlamos megfeledkezni azzal, hogy Holub működésének szinte kizárólag pécsi időszakát veszi tekintetbe, és az életmű egészére történő retrospekció jegyében gyakorlatilag minden (életrajzi, illetve szakmai) kontextusából kiragadja azt. Ebben, illetve általában véve a két világháború közötti „vidéki contra fővárosi történész-intelligencia” vonatkozásában is jellemzőnek tekinthetők – és forrásértékek bírnak mind a kései recepció, mind a kortárs emlékezet tekintetében – a Szekfű-tanítvány Kosáry Domokos visszaemlékezéséről tanulmányának leplezetlenül pejoratív sorai, melyek Holubot minden további nélkül az úgymond, „vidéki történészek” között könyvelik el (noha fontos mozzanat, hogy a felsoroltak közül egyedül *nála* valamelyes pozitív felhanggal!): „*Voltak ott is [ti. a vidéki egyetemeken – Sz. G.] igen jelentős emberek, kezdeményezések, legfeljebb a jelenségek arányait kell óvatosabban kezelniünk. (...) Pécsen Holub József Szekfű híve, barátja volt. Szegeden Erdélyi László, Tóth László, Főgel József szakmai tekintélye aligha érte el a pesti Hajnal Istvánét vagy Domanovszkyét. Debrecenben sem Szabó Dezsőé, nem is szólva Rugonfalvi Kis Istvánról (...), aki már akkoriban is anakronizmusnak tűnt, ha szakmailag egyáltalán hallatta szavát. Szabó István csak*

Holub József 1909 januárjától 1923 őszéig megszakítás nélkül a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának (OSZK) munkatársaként dolgozott.²⁰ Maga az intézmény a könyvtár igazgatójának – a korszak egyik vezető történészének, egyben a fiatal historikus egyetemi professzorának és „mesterének” –, Fejérpataky Lászlónak²¹ a tudományos intencióit követve az egyik központja volt annak a közgyűjteményi szférának és intézményrendszernek (Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Levéltár, Egyetemi Könyvtár, a bécsi Hofkammerarchív, illetve a Haus-, Hof- und Staatsarchiv), ahol a modern történettudósi működéshez ekkorra már vitán felül nélkülözhetetlen levéltári és könyvészeti forrásokat őrizték, kezelték és tudományos kutatás tárgyává tették. Fejérpataky 1911-ben credo-ként fogalmazta meg, hogy a Széchényi Könyvtarat „nemcsak könyvtárnak, hanem tudományos jellegű nagy nemzeti intézménynek” tekinti, „melynek fő célja a nemzeti tudományt minden eszközzel, a lehető legliberálisabb szellemben terjeszteni”, és ennél fogva törekedett arra, hogy „a könyvtár hivatali személyzete elsőrangú tudományos egyénekből alakuljon, kik a nemzeti tudomány egy-egy ágának kiváló képviselői”.²² Ennek szellemében találjuk a könyvtár munkatársai között Áldásy Antalt (egy időben Holub közvetlen felettesét), Gerevich Tibort, Jakubovich Emilt, Bajza Józsefet, Melich Jánost vagy Bartoniek Emmát.²³ Korántsem meglepő hát, hogy az OSZK és a – korszakban a tudományos kutatás műhelyeiként számon tartott, a 19. század végétől pedig a fizetési ranglétrán való előrelépés lehetősége révén fokozatosan javuló egzisztenciát is biztosító²⁴ – vezető közgyűjtemények „hivatalnokainak” zöme (köztük Holub is) a létező összes lehetséges módon „szervült” a történettudomány „szociológiai közegébe”.

Az utóbbi összefüggést azért érdemes külön is hangsúlyoznunk, mert alapvetően tévesek és anakronisztikusak azok a beállítások, melyek a korszak professzionális történészei számára az egyetlen lehetséges szakmai érvényesülési módnak és adekvát karrier-lehetőségnek – kimondva-kimondatlanul – a századelőn még egyébként is rendkívül szűk „kínálati piaccal” bíró „akadémiai szférát” (ti. egyetemi katedrát, a még éppen csak kialakulóban

1943-ban került Debrecenbe. Vagy talán Kolozsvárt idézzem [a szélsőjobboldali – Sz. G.] Baráth Tiborral?” KOSÁRY 1987. 337. (Kiemelés tőlem – Sz. G.) Noha a „szakmai tekintély” és a „szakmai színvonal” korántsem azonos kategóriák, az 1930-as évek közepétől már aktív történettudós Kosáry itt – meglehetősen „pesties” hangnemben, noha a bekezdés egészét tekintve nem minden tárgyi alap nélkül – kétségtelenül az utóbbiról beszél. A főváros contra vidék problémára még visszatérünk.

20 PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati és minősítési táblázat (Holub József).

21 Fejérpataky László (1857–1923) budapesti, bécsi, berlini, párizsi tanulmányok után, 1893-tól az Akadémia rendes tagjaként, 1895-től pedig a Budapesti Tudományegyetemen az oklevél- és címtan nemzetközi hírvé professzora lett. Mindemellett 1882-től élete végéig a Magyar Nemzeti Múzeum kötelékében – elsősorban annak levéltári osztályán, majd a Széchényi Könyvtár élén – töltött be mind magasabb posztokat, miközben a korszak valamennyi jelentős szakmai szervezetében (MTA Történettudományi Bizottsága, MTA II. Osztálya, Magyar Történelmi Társulat, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság) vezető szerepet játszott. ROMSICS 2011. 577–578. Az ifjabb medievista nemzedék tagjai közül – Holub mellett – közeli tanítványa volt többek között Szentpétery Imre és Hóman Bálint is. Maga Holub, édesanyjához írt 1923. május 8-i levelében nevezi a néhány héttel korábban elhunyt Fejérpatakyt „megboldogult mester”-ének (akiről a *Levéltári Közlemények* hasábjain is megemlékezett). Holub József levele édesanyjának, 1923. máj. 8. Idézi: NAGY-SZABÓ 2006. 169.; ill. HOLUB 1923.

22 Idézi: SOMKUTI 2002. 101.

23 SOMKUTI 2002. 102., 106–107.; vö. MKSz 1910. 114–121.

24 A levéltári és könyvtári szféra munkatársainak bérezését és juttatásait az 1893. évi IV. tc. *Az állami tisztviselők, altisztek és szolgálk illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemléséről* szabályozta.

lévő intézeti kutatói posztokat) állítják be. Jól illusztrálja ezt az idősebb generáció egyik legjelentősebb történettudósának, a Holubra (és számos kortársára) igen nagy hatást gyakorló, teljes négy évtizedes szakmai tevékenységét az Országos Levéltár munkatársaként kifejtő Tagányi Károlynak (1858–1924) a pozíciójára vonatkozó egyik újabb értékelés: „*Tagányi Károly (...) életének egyik legnagyobb, feloldhatatlannak bizonyuló [!] konfliktusa a történetírói-tudományos és a levéltárnoki-hivatali munka összeegyeztetése. Tagányi esetében a 19. század utolsó évtizedeiben kikristályosodó értelmiségi-tudományos mező ugyan megfelelő háttérrel nyújtott egy szabályos levéltárnoki karrier kibontakoztatásához, a hivatali kötöttségektől mentes történetírói lét – intézményi háttér híján [!] – azonban elérhetetlennek tűnt az ambíciózus ifjú számára. Ez a frusztráció [!] is hozzájárulhatott ahhoz*” – az idézett szöveg beállítására szerint –, hogy az országos levéltárnok meglehetősen éles tollú vitapartnernek bizonyult egész életében.²⁵ Tagányira, utóbb Pécsre kerülő könyvtára kapcsán még visszatérünk, itt azonban kifejezetten Holub József és az ifjabb nemzedékhez tartozó történészek előtt álló egyik lehetséges „jövőkép” szempontjából érdemes aláhúznunk néhány, a fenti interpretációnak ellentmondó tény. Egyrészt Tagányi generációjában Thallóczy Lajos,²⁶ Károlyi Árpád²⁷ vagy Csánki Dezső²⁸ karrierje, illetve historikusi tevékenysége a legkevésbé sem volt „hivatali kötöttségektől mentes”, mint ahogy Fejérpataky László is 1882–1893 között a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárnoka volt (mi több, hivatali teendőivel professzori kinevezése után sem hagyott fel!),²⁹ Holub nemzedékéből pedig a pályakezdő Eckhart Ferenc a bécsi Hofkammerarchiv,³⁰ Szekfű Gyula az Országos Levéltár, majd a Haus-, Hof-, und Staatsarchiv,³¹ Hóman Bálint pedig a budapesti Egyetemi Könyvtár³² munkatársa volt, és a világháború vége előtti időszak jelentős történészi tevékenységet kifejtő „hivatálnokainak” sora bátran folytatható volna.³³ Másfelől a korszak bármely történészének az „értelmiségi-tudományos mezőben” a 20. század elején elfoglalt pozícióját több tényezővel is jellemezhetjük,³⁴ ám pusztán az anyagi és a presztízsszemponatok is meglehetősen sokatmondóak. Tagányi Károlynál maradva, a hivatali rendbe kezdetben kétségtelenül nehezen betörő³⁵ történettudós 1900-ban (ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjaként) elnyert országos levéltárnoki kinevezésével – az 1893. évi IV. tc. szerint – a VII. fizetési osztályba, azaz a miniszteri titkárokkal azonos státuszba került.³⁶ Hivatalánál fogva ugyanakkor éppúgy a „nagyságos” megszólítás dukált neki, miként a korszak egyetemi tanárainak is.³⁷ Az 1918

25 BOGNÁR 2010. 201. (Kiemelések tőlem – Sz. G.)

26 SZILÁGYI 2007. 49–54.; GLATZ 2010.

27 BITTNER 1933; SZEKFŰ 1933; SZILÁGYI 2007. 43–48.

28 SASHEGYI 1982.

29 ROMSICS 2011. 577–578.

30 MEZEY 2000. 408–409.

31 FAZEKAS 2011; RESS 2011.

32 SZÖGI 2011.

33 A történészek számára a háborút követően rendelkezésre álló „álláskínálati piac” helyzetére még röviden visszatérünk.

34 Tagányi Károly és Holub József a 20. század elején elfoglalt pozíciójának néhány elemére újabban: SZEBERÉNYI 2014. 453–464.

35 BOGNÁR 2010. 209–210.; SZEBERÉNYI 2014. 454. (6. jz.)

36 SASHEGYI 1976. 239.

37 KÖVÉR 1999. 15–17.

előtti történetírói lét intézményi hátterét tehát kifejezetten jelenthette, és elérhető módon jelentette is a forrásörző tudományos közgyűjtemények nyújtotta – a fiatalok számára a ranglétra alján persze eleinte szerény – hivatalnoki egzisztencia lehetősége.

Holub József 1923-ig végigjárta a hivatali számlálásra addig elérhető valamennyi fokát,³⁸ miközben a bölcsészkar elvégzése után (a kirobbanó háború, illetve történeti kutatásai miatt elhúzódozó) jogi tanulmányokba fogott.³⁹ A szakmai szervezetek közül elsősorban a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság működésében vett részt, úgyis mint a társaság folyóiratának, a *Turul*nak a társszerkesztője.⁴⁰ Mindeközben aktív és mind jelentősebb visszhangot keltő, szűkebb medievisztikai szakterületének tárgykörébe tartozó publikációs tevékenységet fejt ki,⁴¹ illetve „*Zala vármegye megbízásából dolgozik a vármegye történeti monografiján*”.⁴²

Mind erősebb szakmai beágyazottságának az 1910-es évek közepétől számos jele van. Az, hogy Holub József neve 1914 tavaszán felbukkan a korszak egyik legnagyobb port kavart, Szekfű Gyula körül kialakult vitája kapcsán, midőn az egykori Eötvös-kollégistatárs és barát Rákóczi-kötetét érő politikai és sajtótámadásokban a szerző mellett nyilvánosan kiálló „szakmai aláírók” csoportjához csatlakozott,⁴³ még magyarázható azzal (a személyes/baráti szálakon túl), hogy a történettudomány krémje szinte egyöntetűleg Szekfű pártját fogta.⁴⁴ A háború időszakában a magyar történészársadalom egészét megmozgató egyik legjelentősebb történelmi társulati kezdeményezés résztvevői közti aktív szereplése azonban már a szakmai beágyazottság konkrét jele. Az 1917-ben a Magyar Történelmi Társulat elnökségét átvevő Klebelsberg Kuno által kezdeményezett nagyszabású, Magyarországon „újabb kori” története forrásainak feltárására irányuló vállalkozás (*Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris*)⁴⁵ előkészítő munkálataiban Holub mint „a közigazgatási szer-

38 1909 januárjától könyvtári gyakornok, 1912 januárjától múzeumi segédőr (IX. fizetési osztály), 1918 januárjában múzeumőri címet és jelleget kap, majd 1918 augusztusában múzeumőrré lép elő (VIII. fizetési osztály), mígnem 1919 februárjában a népköztársaság közoktatásügyi minisztere múzeumi igazgatóőrré nevezi ki (VII. fizetési osztály). Holub az OSZK kötelékét 1923 őszén végül az Országos Magyar Gyűjteményegyetem VI. fizetési osztályába sorolt igazgató-őreként hagyja el. PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati és minősítési táblázat (Holub József).

39 Vö. SZITA 1986. 9–10. Holub József a Budapesti Tudományegyetem történelem–latin szakos bölcsészhallgatójaként 1908. október 27-én szerzett középiskolai tanári oklevelet. Bölcsészdoktori diplomáját 1909. december 20-án keltezték. Az 1910-ben megkezdett, Budapesten, majd Debrecenben folytatott jogi és államtudományi tanulmányokat 1918. június 6-án kelt jogi végbizonyítvány zárta, államtudományi doktori oklevelét 1920. december 22-én állították ki. PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati és minősítési táblázat (Holub József).

40 Holub 1912-ben lett (Hómannal és Szentpéteryvel együtt) a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság igazgatóválasztmányának tagja, majd 1914-től – a háború végéig titkári teendőket is ellátó – jegyzője. Eközben Áldásy Antal mellett (1924-ig) a *Turul* társszerkesztői posztját is betöltötte. SZEBERÉNYI 2014. 460–461. A „kapcsolati töképeződés” aligha lényegtelen mellékszál, hogy 1910-től Fejérpataky László állt a Társaság élén. SZLOVIKNÉ 1983. 55.

41 ÁDÁM 1986. 23–24.; vö. SZEBERÉNYI 2014. 463–464.

42 MKSz 1911. 116.; MKSz 1912. 211.; MKSz 1913. 207.; MKSz 1915. 145.; vö. SZEBERÉNYI 2014. 464–465.

43 Holub József a *Világban*, az *Ujságban* és a *Budapesti Hírlapban* 1914. április 29-én közzétett, Szekfű mellett felszólaló kiáltvány (*A művelt magyar olvasóközönséghez!*) aláíróinak sorában szerepel. DÉNES 1976. 100. (132. jz.)

44 DÉNES 1976. 99–101.

45 A *Fontes* jelentőségére: VARDY 1976. 55–58.; ERŐS 2009. 49.; ROMSICS 2011. 251–252.

vek és a területi viszonyok történetével foglalkozó” szakbizottság tagja vett részt,⁴⁶ amire első-sorban az idő szerinti (de a háború után is még évekig/évtizedekig folytatott), Zala megye történetével kapcsolatos említett kutatásai predesztináltak.⁴⁷ Az előkészítő munkálatokban való részvétel mellett azonban Holub szerzői szereppel is számolhatott a végül csupán 1921-től, a háború és a forradalmak keltette vihar elcsitulása után meginduló sorozatban. Erről tanúskodnak azok az 1920. áprilisi társulati beszámolók, melyek – a Klebelsberg hollandiai pénzszerző akciójának eredményeként előálló forrás terhére – meghatározott téma kidolgozását már konkrét szerzőkhöz (Károlyi Árpád, Angyal Dávid, Domanovszky Sándor, Szabó Dezső stb.) köthették. A „vállalat” ezen eredeti – utóbb azonban jelentős eltérésekkel megvalósuló – koncepciója szerint a választmány a tizennégy szerző egyikeként, a sorozat hatodik kötetének elkészítésére Holub Józsefet kérte fel *A megyei közigazgatás fejlődése a török hódoltság után* címmel.⁴⁸

Az időközben családot alapító⁴⁹ fiatal történész – a vele egyívású szakmabeliek jelentős részéhez hasonlóan⁵⁰ – nem vett részt a háborúban, így ebben az időszakban nem pusztán hivatali karrierje és publikációs/kutatási tevékenysége volt töretlen, de egyben (hivatali teendőivel is összefüggő) külföldi tapasztalatszerzésre és kapcsolatépítésre is módja nyílt. Holub – aki egyetemi minősítési lapja szerint a latin mellett „*elég jól*” írt és olvasott németül, franciául, olaszul, és valamelyest szűkebb pátriájának nyelvén, „tótul” (szlovákul) is beszélt – már középiskolás és egyetemi évei alatt is többször járt külföldi tanulmányúton.⁵¹ Hivatali működése megkezdése után 1912 áprilisában Párizsban, majd 1913-ban múzeumi tanulmányúton Felső-Olaszországban járt. A háború idején, Fejérpatakyval közösen tanulmányozták Németországban a „Háborús Gyűjtemények”-et 1915 nyarán,⁵² 1915–1918 között pedig „*számos bécsi tanulmányút*”-on vett részt. 1921 tavaszán és 1921/22 fordulóján a Magyar Történelmi Társulat megbízásából kutatott párizsi és brüsszeli levél- és könyvtárakban.⁵³

A forradalmak idején alighanem kevésbé exponálta magát – noha 1919 elején a népköztársasági kormányzat léptette elő VII. fizetési osztályba sorolt múzeumi igazgatóőr-ré⁵⁴ –, a Tanácsköztársaság alatt kifejtett tevékenységét pedig (a levéltári direktóriumnak

⁴⁶ SZÁZADOK 1917. 416.

⁴⁷ Erre legújabbban: SZEBERÉNYI 2014. 463–466.

⁴⁸ SZÁZADOK 1919–1920. 309. (*Gróf Klebelsberg Kunó hollandi actiója a magyar történetírás érdekében* cím alatti beszámoló.) A Holubra osztott munka – a tervezetben szereplő néhány másik kötethez hasonlóan – ebben a formában soha nem készült el, melynek okát további kutatásoknak kell tisztáznuk.

⁴⁹ Holub József 1914. június 7-én vette feleségül a szekszárdi Bodnár Máriát, annak a Bodnár Istvánnak a leányát, aki az általa szerkesztett „*Tolnavármegye és a közérdek*” c. lapban Holub első írásait közölte. ÁDÁM 1986. 23.; NAGY–SZABÓ 2006. 164. A házaspárnak két gyermeke született. PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati táblázat (Holub József). A család Pécsre költözését megelőző utolsó lakhelye Budapesten, a VIII. kerületi Mátyás tér 6. szám alatt volt. ETE TANREND 1924/25. I. 24.

⁵⁰ Lásd erre a frontot megjárt Thienemann Tivadar visszaemlékezését az „*otthoni fölmentettek attitűdjé*”-ről: „*Gerevich Tibor (...) azt mondta – 'Hát neked nincsen semmi protekciód, hogy a frontra mentél?*” THIENEMANN 2010. 28.

⁵¹ 1902 tavaszán Rómában, 1905 nyarán Genfben „*szünidei tanfolyamon*” járt, 1907 őszén pedig a Rajnavidéki levéltárakat tanulmányozta. PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati és minősítési táblázat (Holub József).

⁵² Vö. MKSz 1916. 2–3.; ill. MKSz 1923. 278.

⁵³ PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati és minősítési táblázat (Holub József); KAJTÁR 1986. 15.

⁵⁴ MKSz 1919. 139.

a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára Országos Levéltárba történő beolvasztását célzó kísérleteit sikerült tudományos alapon „kivédenie”⁵⁵ az ellenforradalmi kurzus kiépülésének utóbb igazolási eljárásokkal terhes légkörében feltétlenül érdemként könyvelhették el.

Holub felbukkan a háború következményeinek szakpolitikai (közgyűjteményi) kérdéseit megvitató és kezelő grémiumok legmagasabb szinten aktív munkatársainak holdudvarában is. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával összefüggően az egykori közös államterület utódállamok közti levéltári–múzeumi–könyvtári vagyonának – nem pusztán hatalmi-politikai, de ideológiai, illetve történettudományi és gyűjteményszervezési szempontból is – rendkívül kényes megosztási folyamatában számos prominens történettudós levéltári, múzeumi és könyvtári szakember vett részt (Károlyi Árpád, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Eckhart Ferenc, Gerevich Tibor, Szekfű Gyula, Csánki Dezső stb.).⁵⁶ Holub Józsefet 1919 augusztusa végén Fejérpataky László javaslatára vonta be a bécsi közös és udvari gyűjtemények felosztását előkészítő miniszteri bizottság a testület munkájába mint bizottsági előadót.⁵⁷ A hosszú évekig elhúzódó folyamatban a magyar fél részéről a szakmai tárgyalásokat lefolytató albizottságok 1922 júliusában álltak fel levéltári (Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc), múzeumi (Gerevich Tibor), valamint a speciális katonai-levéltári vonalon. Ezek sora 1923 januárjában egy könyvtári albizottsággal egészült ki, melynek élére az OSZK frissen kinevezett új igazgatója – Holub egyetemi barátja – Hóman Bálint került, két további tagja pedig Jakubovich Emil mellett Holub József lett.⁵⁸

Mindezen szakmai szerepvállalások⁵⁹ és a kutatótevékenység gyümölcsei a háborút és a forradalmakat követő néhány évben értek be, midőn Holub sorra nyerte el azokat a társadalmi és szakmai szervezeti tagságokat, illetve akadémiai pozíciókat (Szent István Akadémia rendes tagja;⁶⁰ magántanári habilitáció;⁶¹ MTA levelező tagja⁶²), melyek az 1923-as év tavaszára egy kiteljesedő szakmai karrier csúcsa felé mutattak.

Klebelsberg kultuszminiszter felterjesztésére Holub Józsefet a kormányzó 1923. február 6-án az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karának VI. fizetési osztályába sorolt igazgatóóráévé nevezte ki,⁶³ ami nem pusztán szakmai, de egyben

⁵⁵ „A levéltári direktórium (...) a kéziratokra is szemet vetett s hol annak történeti anyagát, hol meg egész készletét be akarta kebelezní az Orsz. Levéltárba. Azonban dr. HOLUB József igazgatóór kimutatván e tervek tudománytalanságát és a közre nézve káros voltát, ezt az akciót is sikerült leszerelni.” GULYÁS 1920–1921. 24.

⁵⁶ A kérdésre részletesen: RESS 2008.

⁵⁷ MLÖ 44. sz., 46. sz., 50. sz., 53. sz., 55. sz., 56. sz.; vö. RESS 2011. 96.

⁵⁸ MLÖ 101. sz.

⁵⁹ Ezek sora folyamatosan bővült: 1920-ban az Apponyi-féle Magyar Külügyi Társaság, 1923-ban a párizsi Société d'Histoire du Droit tagja lett. PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati és minősítési táblázat (Holub József).

⁶⁰ Holub József 1920. február 27-én lett a Szent István Akadémia rendes tagja *A halálesetre szóló ajándékozás régi jogunkban* c. székfoglalójával. NAGY–SZABÓ 2006. 167.; KAJTÁR 2001. 121.

⁶¹ A „Diplomatica” tárgykörből történt habilitáció alapján a Budapesti kir. Magyar Tudományegyetem 1920. július 19-én 1354/1919–20. sz. alatt állította ki a Holubot magántanárrá képesítő oklevelét. PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati és minősítési táblázat (Holub József). Vö. SZENTPÉTERY 1935. 683.; NAGY–SZABÓ 2006. 167.

⁶² Az MTA 1923. május 11-én választotta levelező tagjai sorába. Székfoglalóját *Végrendeleti jogunk kialakulása* címmel 1925. március 16-án tartotta. HOLUB 1927. 232.; SZABÓ 1940. 389.

⁶³ MKSz 1923. 157.

anyagi megbecsülést is jelentett a lánya születésével nemrégiben⁶⁴ kétgyermekes családapává váló tudósnek. Az 1923. év tavaszán 38. életévét betöltő historikus szakmai élete is igen pezsgőnek bizonyult. Áprilisban nem csupán részt vett a történettudomány legjelentősebb nemzetközi szimpóziumán, a Brüsszelben megrendezett V. nemzetközi történetészkongresszuson,⁶⁵ de – mint arról hivatali főnöke, az OSZK élére közös mentoruk, Fejérpataky László javaslatára⁶⁶ 1922 decemberében kinevezett Hóman Bálint beszámolt – igen fontos szakmai ügyben is eljárta, midőn „[t]árgyalásokat kezdeményezett a louvaini [leuveni] egyetemi könyvtárral (...) az újonnan felfedezett Ó-magyar Mária siralom cseréje tárgyában”.⁶⁷ A május elején az MTA levelező tagjai közé aspiráló történész sűrű tavasza mégis a jövőre vonatkozó dilemmákkal volt terhes.

Rendkívül beszédes – és szűkebb témánkhoz is immár szorosan kötődő – Holub Józsefnek a családi iratok közt fennmaradt,⁶⁸ néhány nappal akadémiai levelező taggá választása előtt, édesanyjához írt levele:

„Jó újságról adhatok hírt megint: ma [ti. 1923. május 8-án – Sz. G.] volt az Akadémiában az osztályok döntése, hogy kiket ajánlanak megválasztásra a pénteki teljes ülésnek, s én is bejutottam. Hárman voltunk két helyre, s ily körülmények közt, minden jóakarát ellenére is, biztos nem lehetett a dolog. Sorshúzás dönti el ily esetben, hogy mily sorrendben szavaznak, s megeshet az is, hogy ha az első kettő bejön, a 3.-ra már nem is szavaznak. Véletlenül ily rossz helyre jutottam én is, s csak annak köszönhettem megválasztásomat, hogy a 2. számú jelölt, Kérészy professzor] a pécsi egy[etem] jogtört[énet] tanára, aki már tavaly egyszer megbukott, nem volt egyáltalában erős jelölt, és sok jó emberem csak azért is ellene szavazott (amit különben nem tettek volna meg), hogy én ki ne essem. Igaz, hogy pénteken dől el végleg az ügy, de nem valószínű, hogy ott az osztály ajánlatát megváltoztassák. **A legnagyobb kitiűntetés, ami tudományos pályán az embert érheti, s csak azt szeretném, hogy most már nyugodtan dolgozhassam is s méltónak bizonyíthassam magam erre az előlegezett bizalomra. Nem szerénykedem, de szegény megboldogult mesterem [ti. az 1923. március 6-án elhunyt Fejérpataky László – Sz. G.] jóindulata mellett annak köszönhetem főképp, hogy egyedül foglalkozom régi jogunk történetével. Erre akar biztatás lenni ez is. (...) Ép ezért, bár nagyon hívnak és biztatnak, húzódozom a pécsi egyetem azon óhajától, hogy menjek el a most megüresedett magyar történeti tanszékre, mert ez ugyancsak eltérítene megint eddigi terveimtől. Szegedre szívesebben elmennék a jogtörténeti tanszékre, de ép ma hallottam olyan híreket, hogy az még nem biztos. Itt volna még egy harmadik eset: a Könyvtári Igazgatóság, ha Bálint lenne a főigazgató...**”⁶⁹

⁶⁴ Holub József fia, József – aki utóbb apjához hasonlóan, de már a pécsi ETE-n folytatott jogi tanulmányokat – 1915. március 28-án született. Leánya, Veronika – néhány évtizeddel később a pécsi egyetemi könyvtár munkatársa – 1922. november 3-án látta meg a napvilágot. PTE EL VIII. 101. e. 141. köt. Szolgálati és minősítési táblázat (Holub József).

⁶⁵ A neves belga medievista, Henri Pirenne nyitóelőadásával kezdődő kongresszusról Holub a *Levéltári Közleményekben* számolt be részletesen: HOLUB 1924.

⁶⁶ DEBRECZENI-DROPPÁN 2011. 82–83.

⁶⁷ MKSz 1924. 113–114.

⁶⁸ A család által őrzött levelezés anyagát – számos levél részletének bőséges közlésével – Nagy Janka Teodóra és Szabó Géza tanulmánya ismerteti. NAGY-SZABÓ 2006. 167–179.

⁶⁹ Holub József levele édesanyjának, 1923. máj. 8. Idézi: NAGY-SZABÓ 2006. 168–169. (Kiemelések tőlem – Sz. G.)

Az élettörténet további alakulásának szempontjából sorsdöntőnek bizonyuló „útke-resztesződés” és a levélben említett választási lehetőségek több ponton is kérdéseket támasztanak, miközben a szöveg Holub tudósi identitásának alakulása szempontjából is érdekes adalékokkal szolgál. Mindezek megvizsgálása előtt azonban a beszámoló egy (látszólagos) ténybeli tévedésének okát kell felfednünk, mely visszavezet az Erzsébet Tudományegyetem korabeli állapotára. Az 1923 májusában még Budapesten működő „pécsi egyetem”⁷⁰ magyar történeti tanszéke ekkor tudniillik korántsem volt üresedésben.

(A tanulmány folytatása a *Per Aspera ad Astra* 2015/2. számában olvasható.)

FORRÁSOK

DOK. EC	Dokumentumok az Eötvös József Collegium történetéből. In: <i>Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből, 1895–1995.</i> Szerk. és a dokumentumokat válogatta: Kósa László. Budapest, 1995. 155–231.
ETE TANREND 1924/25. I.	<i>A M. kir. Erzsébet-Tudományegyetem tanrendje az 1924/25. tanév első felére.</i> Pécs, 1924.
MKSz	<i>Magyar Könyvszemle. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Közlönye.</i> Budapest.
MLÖ	<i>A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926).</i> Szerk. Ress Imre. Budapest, 2008.
PTE EL	Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Pécs
VIII. 101. a.	Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatal, A Pécsi Egyetem Tanácsának ülésjegyzőkönyvei.
VIII. 101. b.	Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatal iktatott iratai.
VIII. 101. e.	Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatal nem iktatott iratai.
SZÁZADOK	<i>Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye.</i> Budapest.

⁷⁰ Az ETE – együttműködésben a szintén menekülni kényszerült kolozsvári egyetemmel – 1920 februárjától kezdte meg hivatalos működését a fővárosban, azonban legkésőbb az 1921. évi XXV. törvénycikk 1921. júniusi hatályba lépésétől kezdve tudható volt, hogy a kormányzati szándékok szerint az intézmény „ideiglenesen” Pécsre nyert majd elhelyezést. Vö. LENGVÁRI 2014. 20.

IRODALOM

- ÁDÁM 1986 *Dr. Holub József és Dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága.* Szerk. ÁDÁM Antal. (Studia iuridica auctoritate universitatis Pécs publicata, 109.) Pécs, 1986.
- BENEDEK 1986 BENEDEK Ferenc: Holub József, a professor. In: *Dr. Holub József és Dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága.* Szerk. ÁDÁM Antal. (Studia iuridica auctoritate universitatis Pécs publicata, 109.) Pécs, 1986. 19–21.
- BENKE 1998 BENKE József: Holub József. In: BENKE József: *Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai.* Pécs, 1998. 88–90.
- BENKE 2000 BENKE József: *Egyetemünk története.* Pécs, 2000.
- BILKEI 2006 ÖRINÉ BILKEI Irén: Holub József zalai munkássága. In: *Történészek és jogtörténészek Holub Józsefről.* Szerk. SZEKERES Róbert. (A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai, 9. Új sorozat, 6.) Pécs, 2006. 13–18.
- BITTNER 1933 BITTNER Lajos: Károlyi Árpád, a levéltárnok. *Levéltári Közlemények* 11. (1933): 3–4. 173–207.
- BOGNÁR 2010 BOGNÁR Szabina: „Mivé lesz a styl?” Tagányi Károly történetírói pályakezdése. In: *„Alattad a föld, fölötted az ég...”* Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk. BALOGH Margit. Budapest, 2010. 201–224.
- CSIZMADIA 1967 CSIZMADIA Andor: A jogtörténeti oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között. Kérészy Zoltán és Holub József munkássága. In: *Jubileumi Tanulmányok 2.* Szerk. PAP Tibor. Pécs, 1967. 107–128.
- DEBRECZENI-DROPPÁN 2011 DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum élén (1923–1932). In: *Történeti ártértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2011. 82–93.

- DELACASSE 2006 KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Holub, a jogtörténész. In: *Történészek és jogtörténészek Holub Józsefről*. Szerk. SZEKERES Róbert. (A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai, 9. Új sorozat, 6.) Pécs, 2006. 6–12.
- DÉNES 1976 DÉNES Iván Zoltán: *A „realitás illúziója”. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Budapest, 1976.
- ERŐS 2009 ERŐS Vilmos: A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban. *Valóság* 52. (2009):2. 49–68.
- FAZEKAS 2011 FAZEKAS István: Szekfű Gyula és a Haus-, Hof- und Staatsarchiv és levéltárosai az I. világháború előestéjén. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. UJVÁRY Gábor. A szerk. munkatársa: NAGY József Zsigmond. Budapest, 2011. 58–75.
- GLATZ 1980 GLATZ Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról*. Budapest, 1980.
- GLATZ 2010 GLATZ Ferenc: Lajos Thallóczy – Historiker der Habsburgermonarchie. In: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien-Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft*. Hrsg. JUZBAŠIĆ, Dževad – RESS, Imre. Sarajevo–Budapest, 2010. 19–29.
- GULYÁS 1920–1921 GULYÁS Pál: Kommunista könyvtárpolitika. *Magyar Könyvszemle* 28. (1920–1921):1–4. 1–84.
- GYÁNI 2004 GYÁNI Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: KÖVÉR György – GYÁNI Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2004. 187–389.

- HOLUB 1923 HOLUB József: Fejérpataky László. *Levéltári Közlemények* 1. (1923):1. 223–225.
- HOLUB 1924 HOLUB József: A brüsszeli ötödik történelmi kongresszusról. *Levéltári Közlemények* 2. (1924):1. 108–126.
- HOLUB 1927 *Végrendeleti jogunk kialakulása*. Kivonat HOLUB József lev. tagnak a II. osztály 1925. márc. 16-iki ülésén bemutatott székfoglaló értekezéséből. In: *Akadémiai Értesítő*, XXXVII. köt. 435. füzet (1926. október–december). Budapest, 1927. 232–240.
- KAJTÁR 1986 KAJTÁR István: Holub József, a történész. In: *Dr. Holub József és Dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága*. Szerk. ÁDÁM Antal. (Studia iuridica auctoritate universitatis Pécs publicata, 109.) Pécs, 1986. 15–18.
- KAJTÁR 2001 KAJTÁR István: Holub József (1885–1962). In: *Magyar Jogtudósok 2.* Szerk. HAMZA Gábor. Budapest, 2001. 119–128.
- KOMJÁTHY 1962 KOMJÁTHY Miklós: Holub József, 1885–1962. *Levéltári Közlemények* 33. (1962):2. 304–305.
- KOSÁRY 1987 KOSÁRY Domokos: A magyar történetírás a két világháború között. In: KOSÁRY Domokos: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, 1987. 321–355.
- KOVÁCS I. 2009 [2011] KOVÁCS I. Gábor: A prozopográfiai módszerek lehetőségei a társadalmi nagycsoportok történeti kutatásában. In: KOVÁCS I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok*. Budapest, 2011. 199–208.

- KOVÁCS I. – KENDE 2006 [2011] KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor: A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon. In: KOVÁCS I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok*. Budapest, 2011. 99–198.
- KÖVÉR 1999 KÖVÉR György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. *Századvég* 4. (1999):14. 3–21.
- LACZKÓ 1920 LACZKÓ Géza: Az Eötvös-Collegium, középiskolai tanárjelöltek állami internátusa. *Nyugat* 13. (1920):2. 817–818.
- LACZKÓ 1938 [1971] LACZKÓ Géza: *Királyhágó*. Budapest, 1971. (Első kiadása: 1938)
- LACZKÓ 1978 LACZKÓ Géza: Csillag u. 2. (1903–1907). *Valóság* 21. (1978):11. 24–40.
- LENGVÁRI 2004 LENGVÁRI István: A város és az „árva leány” – Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem. *Limes* 17. (2004):4. 83–92.
- LENGVÁRI 2006 LENGVÁRI István: Holub József mint egyetemi vezető (1929–30, 1943–44, 1944–45.) In: *Történészek és jogtörténészek Holub Józsefről*. Szerk. SZEKERES Róbert. (A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai, 9. Új sorozat, 6.) Pécs, 2006. 19–24.
- LENGVÁRI 2014 LENGVÁRI István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera ad Astra* 1. (2014):1. 15–25. (<http://per-aspera.pte.hu/archivum/1-szam-1.html>) [2014.07.30.]
- LEVI 2000 LEVI, Giovanni: Az életrajz használatáról. (Ford. CZOCH Gábor) *Korall* 1. (2000):2. 81–92.

- MEZEY 2000 MEZEY Barna: Utószó. In: ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk., a jegyzeteket készítette, az utószót írta és a bibliográfiát összeállította: MEZEY Barna. Budapest, 2000. 407–437.
- NAGY 1933 Dr. NAGY József 1923/1924. tanévi rectornak megnyitó-, beszámoló- és beiktató beszéde. In: *A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1924/25. tanévi irataiból. Az 1924–25. tanévre megválasztott egyetemi hatóságnak beiktatása és a tanév megnyitása alkalmából 1924. évi október hó 5-én tartott ünnepélyes egyetemi közgyűlés*. Pécs, 1933. 5–12.
- NAGY – SZABÓ 2006 NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Géza: Ecsetvonások Holub József tudományos portréjához. In: *Tolna megyei levéltári füzetek, 11.* Szerk. DOBOS Gyula. Szekszárd, 2006. 159–183.
- PAKSA 2011 PAKSA Rudolf: Szekfű Gyula alma matere. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. UJVÁRY Gábor. A szerk. munkatársa NAGY József Zsigmond. Budapest, 2011. 14–27.
- PERES 2008 PERES Zsuzsanna: Kérészy Zoltán és Holub József. In: *Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008). Antológia*. Szerk. KAJTÁR István. Pécs, 2008. 123–134.
- POHÁNKA – LENGVÁRI 2011 POHÁNKA Éva – LENGVÁRI István: A pozsonyi, majd pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem. In: FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, 2011. 49–83.
- RESS 2008 RESS Imre: A badeni levéltári egyezmény létrejötte. A levéltári jogvita történelmi gyökerei – a nemzeti levéltárak és a Monarchia levéltári öröksége. In: *A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926)*. Szerk. RESS Imre. Budapest, 2008. xxi–lxiv.

- RESS 2011
RESS Imre: Szekfű Gyula, a levéltárnok 1918–1919-ben. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. UJVÁRY Gábor. A szerk. munkatársa: NAGY József Zsigmond. Budapest, 2011. 76–97.
- ROMSICS 2011
ROMSICS Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011.
- ROZS 2003
ROZS András: Pécs, a befogadó város. In: *A város és egyeteme. Előadások az Erzsébet Tudományegyetem első pécsi tanévnyitójának 80. évfordulója alkalmából*. Szerk. NAGY Ferencné – VONYÓ József. Pécs, 2003. 35–48.
- SASHEGYI 1976
SASHEGYI Oszkár: Az Országos Levéltár személyzete, 1874–1903. *Levéltári Közlemények* 47. (1976):2. 217–245.
- SASHEGYI 1982
SASHEGYI Oszkár: Csánki Dezső. Egy tudós életpályája a polgári kori Magyarországon. *Békési Élet* 17. (1982):4. 427–437.
- SOMKUTI 2002
SOMKUTI Gabriella: *Az Országos Széchényi Könyvtár története, 1802–1918*. Budapest, 2002.
- STONE 1971
STONE, Lawrence: Prosopography. *Daedalus* 17. (1971):1. 46–79.
- SZABÓ 1940
SZABÓ Pál: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs, 1940.
- SZEBERÉNYI 2014
SZEBERÉNYI Gábor: A levéltárnok és „tanítványa”. Historiográfiai háttérrel Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez. In: *Pedagógia – Oktatás – Könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes születésnapjára*. Szerk. CSÓKA-JAKSA Helga – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva – SZEBERÉNYI Gábor. Pécs, 2014. 455–474.

- SZEKFŰ 1933 SZEKFŰ Gyula: Károlyi Árpád, a történetíró. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. 1933. október 7.* Budapest, 1933. 5–27.
- SZEKFŰ [1948] SZEKFŰ Gyula: *Visszaemlékezés a pályakezdésre*, 1948. In: SZEKFŰ Gyula. Vál., sajtó alá rendezte, a bevezetést írta DÉNES Iván Zoltán. Budapest, 2001. 167–175.
- SZENTPÉTERY 1935 SZENTPÉTERY Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935.* (A Királyi Magyar Pázmány Péter-tudományegyetem története. IV. kötet.) Budapest, 1935.
- SZILÁGYI 2007 SZILÁGYI Ágnes Judit: *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban. 27 történetészportré.* Budapest, 2007.
- SZITA 1986 SZITA János: Holub József, a jogtörténész. In: *Dr. Holub József és Dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága.* Szerk. ÁDÁM Antal. (Studia iuridica auctoritate universitatis Pécs publicata, 109.) Pécs, 1986. 9–14.
- SZLOVIKNÉ 1983 SZLOVIKNÉ Berényi Márta: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság története. 1. rész: 1883–1921. *Levéltári Szemle* 33. (1983): 1–3. 51–84.
- SZÖGI 2011 SZÖGI László: Hóman Bálint az Egyetemi Könyvtárban. In: *Történeti ártértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2011. 77–81.
- THIENEMANN 2010 THIENEMANN Tivadar: *Az utókor címére. Thienemann Tivadar hátrahagyott életrajzi feljegyzései.* Sajtó alá rendezte KONCZ Lajos. [Pécs, 2010]
- VARDY 1976 VARDY, Steven Bela: *Modern Hungarian Historiography.* (East European Monographs, 17.) New York–Guildford, 1976.

WAKTOR 2004

WAKTOR Andrea: „Kegyelmes Büzérnagy! ... Én ábrándozom a bécsi szép napokról”. Thallóczy Lajos és köre Bécsben. *Budapesti Negyed* 12. (2004):4. (46.) 435–456. (http://bfl.archivportal.hu/id-888-waktor_andrea_quot_kegyelmes.html) [2014.11.01.]

József Holub and the relocation of the Tagányi Library to Pécs.

**The existential opportunity-conditions of a small town
history professor at the end of the 1920's**

(Part 1)

by Gábor Szeberényi

(Summary)

The position of university professors, who formed a defining group of the intellectual elite between the two world wars, has been the subject of sociological and prosopographical studies. From a biographical point of view, discussions on the subject are mainly limited to the genre of „university memorial literature.” Present study examines historian József Holub's (1885-1962) appointment as a university teacher and the beginning of his career in Pécs. By reconstructing the actual biographical situation using archival and other sources, the study aims to demonstrate that this significant „prosopographical fact” cannot be judged comprehensively either along the lines of the established schemes of scientific career histories, nor by the later developments of scholarly works and achievements. Furthermore, the study attempts to highlight the methodological and attitudinal limits of the „rationalising” biographical scheme often present at the reconstruction of biographies, and also aims to contribute to the testing of parameters mapped out based on prosopographical/sociological aspects. By achieving the above, it intends to advance the exploration of a more general context using biographical tools: understanding the existential opportunity-conditions of a small town history professor in the 1920's.

The first part of the study discusses József Holub's work in Budapest, the development of his professional position and relations until spring 1923.

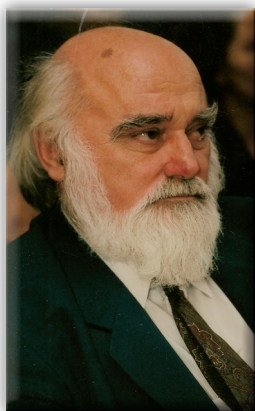
(A szöveget Lengvári Ágnes fordította.)

VISSZAPILLANTÓ

Riport Tóth Józseffel (1940–2013)

Fotó: Mánfai György

Tudna mondani pár szót a családjáról, szüleiről? Hol és hogyan telt gyermekkorá?

Édesapám szakmája cipész volt. Gyári munkásként dolgozott, nem kisiparosként. Az egyik nagybátyám viszont kis műhellyel rendelkező igazi suszter volt. Ez óriási hatással volt rám, és főleg az, amiket mesélt. Apámat Tóth Józsefnek hívták, 1970-ben halt meg, 1900-ban született Sárszentmihályon, Fejér megyében. Érdekes sorsa volt. Édesanyám, Aradszki Mária erdélyi, partiumi származású volt, aki cseléd lány volt a környéken. Majd felkerült Pestre, ahol szintén cseléd lányként helyezkedett el. Budapesten találkozott apámmal. Együtt költöztek le Ceglédre. Apám egy cipőgyárba került, anyám háztartásbeli volt. Akkor még egykeresős modell volt.

Én 1940-ben születtem, már a ceglédi évek alatt. Két testvérem, egy nővérem és egy öcsém született még a családba, ők egyszerű munkás emberek lettek. Nővérem gyári munkás; öcsém pedig mezőgazdasági alkalmazott volt.

Családomban édesapám volt a maga 6 osztályával a legiskolázottabb. Anyámnak csak 5 jutott. Magyarán egy olyan család voltunk, amely a maga becsületes módján él, de a Biblián – amit elég ritkán forgattunk – és a kalendáriumon kívül sok könyv nem volt a házban.

Cegléden éltünk, elemi iskolámat ott végeztem. Egészen az ötödik osztályig jártam Cegléden iskolába. Ez egy evangélikus iskola volt, holott református voltam, de ez az iskola volt a legközelebb. Az ötödik osztályt még ott jártam, de akkor már állami iskolaként működött. Ekkor ért az első siker, ötödikes korunkban a felső tagozat földrajzi versenyét vezetésemmel nyerte meg az osztály.

Úgy tudom, hogy nem ez volt az első „nagy találkozás” a földrajztudománnyal, hanem már egészen kisgyermek korában megszerette a földrajzt. Tudna erről mesélni?

Mikor az oroszok bejöttek, 4 és fél éves voltam, beszállásoltak egy alacsonyabb rangú parancsnokságot annak a háznak a főházába, ahol mi laktunk. Hogy helyet csináljanak, kidobtak minden könyvet, így a *Pallas Lexikon* köteteit is. Én elvettem a *Simor-kódex–Tearózsa* kötetet. Abból tanultam meg két év alatt olvasni. Kilogikáztam a betűket, csodálatos játszma volt. Közben kiolvastam az elejétől végéig az egész lexikonkötetet. Ami furcsa helyzet volt, S-től T-ig 19. század végi szinten művelt lettem. Nem értettem sok mindent persze, de művelt lettem a száz évvel azelőtti szinten. Érdekes játék volt. Később is elkísért engem. Tulajdonképpen onnan indult sok minden, hiszen ez volt az első találkozásom

a földrajzzal. Például amikor Leningrádban jártam, arra gondoltam, hogy az a város Szentpétervár néven benne volt a kötetben. Szentpétervár térképe máig megvan a fejemben, le tudnám rajzolni. Szerém vármegyét is le tudom rajzolni, pedig ma már nincs is ilyen megye. Onnantól kezdve mindig a térképeket kerestem a környezetemben, s amit megtaláltam, összegyűjtöttem. Nem volt olyan ismerős, aki meg tudta volna mondani, hogy mekkora Ausztrália területe. Az én fantáziámban megnőtt, azt hittem, hogy az a legnagyobb földrész. Amikor megtudtam, hogy a legkisebb, óriásit csalódtam abban a kontinensben. Ez az a kontinens, ahová a legkésőbb utaztam el, azóta persze többször is jártam ott. De még mindig olyan játékkontinensnek érzem, mert akkor úgy rögzült bennem.

A ceglédi évek után merre vezetett a család útja?

Apám baloldali szociáldemokrata volt. Amikor a pártegyesülés megtörtént, akkor ő betegállományban volt, és ezért nem fizette a tagdíjat az SZDP-nek. Amikor egyesült a két párt 1948-ban, akkor kizárták a pártból erre hivatkozva. Az öreg, aki röpcédulázott annak idején, ezt képtelen volt feldolgozni, megsértődött. A gyárból is kirakták két-három hónap múlva. Lehetetlenné tették.

A családuk elköltözött Ambrózfalvára, amely egy kis falu Mezőhegyes és Tótkomlós között. Ambrózfalván a szüleim a termelőszövetkezetben kezdtek el dolgozni. Ami két dolgot jelentett. Egyrészt éppen akkor jött az a nagyon rossz év, amikor éheztek Magyarországon, mi is. Városból mentünk le, tehát nem volt semmink. A parasztoknak volt mindig tartalékuk, később már nekünk is.

A másik következmény az volt, hogy bekerültem egy olyan iskolába, amelyik részben osztott volt, tehát a 6-7-8. osztályt egy tanító tanította. Nos, én a városi tudásommal oda kerültem, gyakorlatilag azokat már tudtam, amiket ott tanítottak volna nekem. Ráadásul ott tanultam meg egyszerre két helyre figyelni, ami egyébként óriási előny. A hatodik osztályos anyag éles volt, de figyeltem mindig a másik kettőre is. 7-8. osztályban nekem már nem kellett tanulnom.

Közben kiolvastam a falu könyvtárát. Ami nem volt egy nagy könyvtár; két nagy szekrényből állott összesen. Magyar klasszikusok is voltak. Ami sokat jelentett, én kiolvastam Mikszáthot, Móriczot, Jókait, Gárdonyit. A tanító annyit tudott, amennyit tudott. Mondjuk, kémiából a víz és a sósav képletét. Én ezzel a tudással kerültem be később a gimnáziumba.

A tanító azt mondta anyámnak, hogy a gyerek jóeszű, tanuljon tovább. Anyámban volt egy óriási hajtóerő, akaraterő, inkább, mint apámban, aki megsértődött és elkezdett inni. Évente két napot berúgott, utána visszajött, és becsületesen dolgozott. Ennyi szabadsága volt. Cipészként próbált szervezni ktsz-t, de mindig blokkolták, neki nem volt szabad a régi bűne miatt. Még rám is hatott, szerettem volna a Rákóczi Ferenc Katonai Szakközépiskolába bekerülni, mert ingyenes volt. Oda akartam menni, hogy ne legyek terhére a családnak. Nem vettek fel. Mondvacsinált indokkal, egyiptomi szembetegséget írtak a papíromra, ami szerencsére soha nem volt. Egyébként megnéztem egy lexikonban, és ez egy vakulással járó komoly betegség.

Hol végezte el a középiskolát?

Anyám azt mondta, hogyha már gimnázium, akkor legyen a legjobb. Beíratott a szegedi Radnóti Miklós Gimnáziumba. Ami az ország első tíz legjobb középiskolájában mindenképpen benne volt.

Képzelve el a meglepetésemet, amikor találkoztam azzal a ténnyel, hogy a kémia világa mennyire más. Földrajzból én nagyon sok mindent tudtam már akkor, mert az érdekelt. De amikor kiderült, hogy van kénsav is, meg más egyebek is, akkor nagyon nehéz volt. Félévkor már négyes voltam kémiából. Oroszból is négyesem volt, mivel soha nem tanultam előtte orosz. A tanító szlovákul tudott, azt tanította. Ott kerültem először olyan helyzetbe, hogy a lécs nagyon magas volt. És ott reagáltam először úgy, ahogy később sokszor még, hogy azért is megcsinálom. És megcsináltam, és láttam, hogy a sok tudás, amit hordozott a másik 30 gyerek, az legyőzhető akarattal.

Olyan hülyeségeket is csináltam, hogy bementem a Somogyi könyvtárba, és Feuerbachot kezdtem olvasni. Nem volt, aki irányított volna. De haladtam, az osztály egyik legjobbja lettem. Matematikából sosem; ötösöm volt, de volt legalább öt, aki jobb volt nálam. Földrajzból viszont én voltam a földrajztudós. Nyertem sok versenyt. És ha egyszer megnéztem egy térképet, arra vissza tudtam emlékezni. Melbourne térképe ma is előttem van, és Santiago de Chile is, szóval ahol jártam. Már ekkor is vonzott az utazás, csak még nem lehetett utazni. Első utamat 1961-ben tettem meg, tehát 21 éves koromban.

De addig még volt más. 1956 szeptemberében engem választottak meg a Radnóti gimnázium DISz-titkárává. Ami azt jelentette, hogy a diákok közt vezető lettem. Egy hónap múlva jött az október, akkor ellenforradalomnak nevezték. Az igazgatónk úgy próbált érdemeket szerezni, hogy a diákok egyikére, másikára próbálta a felelősséget rákenni. A titkár – azaz én – voltam az, akinek meg kellett volna szervezni, visszatartani a diákokat a forradalmi eseményekben való részvételtől. Bűnbak lettem. Nem vettek fel egyetemre utána. Pedig kitűnő voltam, a legjobbak között az osztályban. Egy évet kellett várni, hogy mindenkit felvegyenek tőlünk. Végül csak egyetlen osztálytársunk maradt az osztályban, akinek nem lett felsőfokú végzettsége, maszek ötvös lett. Az első találkozónkon ő fizette a számlát.

Hogyan sikerült bejutni végül az egyetemre?

Pótfelvételin felvettek a szegedi egyetemre, és akkor onnét végre a földrajznak élhettem. De mellette kellett biológiát is tanulni. Csak ez a szakpár volt, akkor nem indult Szegeden történelem–földrajz szak. Én eltűrttem mellette a biológiát is, ezt tanultam, amazt meg tudtam. Egy négyesem volt földrajzból, egy adjunktus vizsgáztatott Japán gazdaságföldrajzából. Én akkor kétszer annyit tudtam Japánról, mint ő, de mégis olyat kérdezett, amit nem tudtam. Ez negyedikben volt, utána már én két-három év múlva speciálkollégiumot tartottam Japánról az egyetemen.

Kik voltak a meghatározó professzorok egyetemi éve alatt? Milyen volt az egyetemi évfolyama?

Középiskolában is volt már egy Schultzer Vilmos nevű geográfus tanárom. Nagyon slapos ember volt, nem szokványosan tanított, de nagy tudású volt. Az alap dolgokat én tudtam már, azzal nem tudott megfogni, de a tanítási stílusa és néhány egyedi meglátása fontos volt számomra.

Később, gimnazista koromban illegálisan szöktem be Prinz Gyula előadásaira. Prinz Gyula ennek az egyetemnek [pécsi Erzsébet Tudományegyetem] rektora is volt, én a második geográfus rektor vagyok. Prinz úgy tartotta az óráit, hogy közben pipázott. Olyan speckolt tartott, aminek az volt a címe, hogy a *Föld képe*. Én negyedikes középiskolás voltam, amikor bejártam az óráira. Mire egyetemista lettem, az öreg már elment nyugdíjba, úgyhogy akkor nem találkoztunk már. Mégis ő volt az egyik meghatározó egyéniség tanulmányaim során.

További meghatározó tanárok közül az egyik, Krajkó Gyula. Tőle társadalomföldrajzot, gazdaságföldrajzot hallgattam. Tartottam a diáktársaimnak egy előadást New Yorkról, soha nem jártam ott. Ő bejött és meghallgatta az előadásomat. Azt mondta nekem, hogy „*ott figyeltem fel rád, hogy egyéni meglátásaid vannak*”. Mire én végeztem, ő tanszékvezető lett, meghívott a tanszékére oktatni. Érdekes, hogy egy abszolút baloldali család tagjaként a legtöbb bírálatot a Szovjetunióról tőle kaptam. Azt mondták akkor, hogy persze neki szabad. Ő is kapott érte, de merte. A tartást mutatta meg. Szakérettségis volt, hiányzott neki a gimnázium, néha suk-sükölt az elején, de abszolút becsületes és meditatív ember volt. Spekulált, hogy Hruscsov miért csinálta ezt, azt stb., rengeteget tanultam tőle.

A másik, Korpás Emil, aki igazából – visszanézve a magyar geográfia történetét – csak a második vonalba tartozott. Nem volt igazi nagy tudóseyéniség. Amit tőle tanultam, az a szép beszédre való törekvés. Ő adta elő nekünk például Ausztrália földrajzát: amikor kinn voltam, még eszembe jutott, mit mondott róla.

A harmadik, Jakucs László professzor. Ő díszdoktora is lett a pécsi egyetemnek az én kezdeményezésemre. Később ő és Krajkó professzor is atyai barátom lett. Rendkívül sokat tanultam tőlük és munkatársaim is voltak.

Közép-Európa legkisebb tanársegédje is a munkatársam volt, mindössze 149 cm magas. Együtt jártunk terepre. Tóth Imrének hívták. Tőle meg azt tanultam, hogy hogyan lehet minden apró baromságot megtanulni. Nem igaz, hogy miket tudott! Amikor Szatmárcsekére mentünk, tudta, hogy a kocsmánál balra kell kanyarodni, hogy a temetőhöz kiérjünk. Ezek tök felesleges tudások, de imponáló.

Az egyetemi évfolyamunk fele értelmiségi volt, fele pedig ilyen szalajtott proligyerek, mint én. Harmadévben vettük át mi a hatalmat, és onnantól lett jó az évfolyam, mert mi nem éltünk azzal vissza. Addigra értük nagyjából kulturáltságban utol őket. A végén már OTDK-versenyen is nyertem. Érdekes, hogy egy most az ELTE-n lévő egyetemi tanárral nyertük meg.

Hol helyezkedett el az egyetem után?

Miután végeztem, benn maradtam a tanszéken, és elindultam a számlálétrán felfelé. Mivel én voltam a legfiatalabb, minden órát megkaptam, ami másnak nem kellett. De ez nagyon hasznos volt később. Gyorsan haladtam, lévén, hogy született geográfus voltam. Ekkor jött az első szakmai kihívás. Létrehozott a [Magyar Tudományos] Akadémia Békéscsabán egy Alföld-kutatócsoportot. És kerestek főnököt. Volt a szakmában néhány olyan jelölt, aki Pestről lejárt volna, de ez csak második vonalba tartozó emberekből állt. Volt ott egy értelmes párttitkár, aki nem melleleg szakmabéli volt, Becsei József, későbbi szegedi professzortársam. Ő engem választott. Dinamizmust, friss erőt, lendületet szeretett

volna. Igaza volt, aki odament volna helyettem, az nyugalmazott egyetemi tanár, azóta sem futotta ki magát. Ott eltöltöttem tíz évet, és megcsináltam azt a csoportot. A legtermékenyebb korszakom is volt.

Úgy válogattam a munkatársakat, hogy jártam az egyetemeken, kollégáktól kérdeztem, ki lenne alkalmas. Volt beépített emberünk is, de volt franciás, volt Moszkvában végzett, volt angolos, volt olyan, aki egy nyelvet sem tudott. Az is remek dolog volt, hogy ott voltam először főnök, ott volt először titkárnőm, ott tanultam ki milyen a vezetés felelőssége. Elrendeltem a szabad szombatot. A főnökké válásban ez a lépcső nagyon fontos volt. Tudtam, hogy mi a dolgom, és én szabtam meg a tennivalókat, ha egyetértenek velem azok, akikkel együtt dolgozom, akkor legyőzhetetlenek vagyunk. Ott sok mindent csináltunk. Legnagyobb dobásunk, a közép-békési centrumok koordinált fejlesztése megalapozott kutatásának irányítása volt. Van Debrecen, van Szeged és Pécs, Miskolc, Győr. Hiányzik onnan egy láncszem, amit Nagyvárad és Arad töltött be korábban. A határok mentén három város egymáshoz közel van: Békéscsaba, Gyula, Békés és két kisváros, Sarkad és Mezőberény. Ezek együtt akkorák, mint Debrecen vagy Szeged. Lehet-e ezeket úgy fejleszteni, hogy ugyanazt a funkciót betöltsék?

Csodálatos dolgokat csináltunk. Nem volt szabad például a migrációt kutatni. Nekem az volt a fontos, hogy tudjam, hogy az emberek hogy mozognak. Nem név szerint érdekeltek az emberek, hanem, hogy hova megy, hány éves, milyen foglalkozású? Nem fértünk hozzá, csak úgy, hogy egy rendőr kapta az adatot bentről, és a másik üveglablakon át nekünk adta tovább. Nem volt szabad, de ideadták. Fizettünk valamennyit a rendőrnek, és el volt intézve.

Közben az oktatással sem hagyott fel, hol és milyen tárgyakat tanított?

Békéscsabáról is átjártam oktatni Szegedre gazdaságföldrajzot. Kellett az oktatás. A suszterszéket úgy használom, hogy oktatás, kutatás és vezetés. Az én tehetségem, ahogy megítélem, háromosztatú. Több-kevesebb sikerrel mind a hármat kipróbáltam. Otthon, Csabán pedig katedrát úgy csináltam magamnak, hogy a marxista-leninista esti egyetem szakosítóján tanítottam. Két év után egy tárgyat ki tudtam harcolni magamnak, ami egy óriási dolog, mert mindenki egyformán tanult Berlintől Vlagyivosztokig. És nekem sikerült elérnem azt, hogy Békéscsabán a *Világgazdaságtan* című tárgyat tanítottam. Végül is hozzám járt a pártapparátus majdnem minden tagja, mert nekik kötelező volt.

Még a gyakornoki egyetemi időszakom alatt volt egy nagyon érdekes esetem. Volt egy gyötrelmes éjszakám miatta, mert én már tudtam, hogy az atomtitok ki nem adása miatt Kína szembefordul a Szovjetunióval. Pont Kínáról volt gyakorlatom azokkal a hallgatókkal, akikkel még korábban együtt voltunk egyetemi hallgatók. Akkor eldöntöttem, és egész életemben tartottam magam hozzá, hogy az igazat és csakis az igazat. A dékán magához rendelt teára, és érdeklődött a rólam szállongó hírek felől.

A másik ilyen helyzet volt, amikor azt mondtam, hogy fejlett szocializmus szerintem nincs, de a tankönyv ezt írja. Akkor is nagy baj volt, amikor Brezsnyev bement Afganisztánba. Január elején volt az első konzultáció, kérdezték, hogy Tóth elvtárs, mi a véleménye? Mire a válaszom az volt, hogy Brezsnyev vagy olyasmit tud, amit én nem, vagy Brezsnyev hülye. Ez elterjedt a városban, az ideológiai titkár magához hívatott.

De mire odaértem, a visszhangból teljesen nyilvánvaló volt, hogy Brezsnyev hülye. Egy akadémiai kutatóintézet főnökével nem tudtak mit kezdeni.

Hogyan került Pécsre és a pécsi egyetemre?

1984-ben kerültem el Békéscsabáról a pécsi központú, Regionális Kutatások Központjába. Ez a [Magyar Tudományos] Akadémiának egy érdekes intézete volt. Enyedi [György] akadémikus hozta létre, én voltam a második embere végig, amíg ott voltam. Ő két ciklust vállalt, úgy volt, hogy utána átadja nekem. Ezt nem tette meg, nyert előttem két szavazattal egy pesti kandidátus. Rettentően rosszul esett, hogy a hátam mögött megegyeztek. Akkor én már itt tanítottam félállásban az egyetemen. Ormos Mária hívott meg valamikor 1985 körül, hogy csináljak a főiskolai tanszékből egyetemet. Szerencsére sikerült megvalósítani, hiszen több szakpárral indult meg a tanárképzés. Előbb az egyetlen tanszékből három lett, majd intézetté válásunkkal egy időben már nyolc tanszék alakult meg.

Sikeresen működik a Földrajztudományi Doktori Iskola a Pécsi Tudományegyetemen. Tudom, hogy nagyon fontos önnek ez az iskola, mesélne róla?

Nehéz volt létrehozni, hiszen már 1994-ben kezdődött a folyamat, legfontosabb, legkedvesebb feladataim közé tartozik ma is.

Rendkívül tehetséges hallgatók kerülnek hozzánk, akik újfajta szemlélettel, hozzáállással érkeznek. Sikerült olyan kutatási témákat felvetnünk, amelyek újak, vagy még nem is léteztek korábban ilyen jellegű vizsgálódások. Nemcsak az elmélet, a gyakorlat is fontos. Sokat utazunk, terepgyakorlatra járunk.

Nemzetközi kapcsolataink – a saját kapcsolataimra is építve – igen kiterjedtek. 15-20 helyről fogadunk évente szakembereket. Vendégprofesszorokat is hívunk előadásokat tartani.

A rektorság alatt sajnos mind a szakmai munkám, mind a doktori iskolai elfoglaltságaim háttérbe szorultak. Ezért sem pályáztam új ciklusra, szerettem volna ezekkel a területekkel foglalkozni, mert nagyon elhanyagoltam a vezetői hat évem alatt.

Ön volt az integrált egyetem első rektora, de korábban a Janus Pannonius Tudományegyetem vezetője is volt 1997-től. Mi volt rektorsága idején, amit szeretett volna megvalósítani, mi sikerült ebből, milyen mérleget vonna működésének idejéről?

Az integráció volt a legnagyobb feladat, sok-sok nehézség, akadály került elénk. Az integráció azonban korábban indult, mint én rektor lettem. Barakonyi Károly idején már folytak a tárgyalások. Ő az üzemi szférából érkezett közgazdász volt, teljesen más attitűddel, mint nekem van. Én meg akartam érteni, hogy az egyetem mit akar, és én azt szolgálom. Valószínűleg nem voltam jobb rektor, nem csináltam jobban a dolgom, mint Karcsi [Barakonyi Károly], de emberibb voltam. Valószínűleg az integrációt ő jobban megcsinálta volna, de sok ellentét volt, a politikai szándék is ingadozott.

Nekem a nehézségem az orvosi egyetem integrálásával volt. Amikor 1999 táján odáig jutottunk, hogy aláírjuk az integrációt, én összehívtam az orvosprofesszorokat. Odamentem egyedül és megköszöntem, hogy összejöttek.

Azzal a mondattal kezdtem, hogy én nem félek tőletek. Megfagyott a levegő. De szépen lassan tudtam nyerni.

Rektorként az is fontos volt akkor – ma már nem érdekes –, hogy korábban rengeteg per volt az egyetem ellen, és a sajtója is nagyon rossz volt. Sikerült ezt a folyamatot féléven belül megfordítani.

Nemcsak az integráció kapcsán, hanem egész rektorságom idején szerettem volna humánus vezetési stílust megvalósítani, mindig igyekeztem megtalálni mindenkivel a konszenzust.

Nagy sikerként éltem meg az építkezést, ami az én időmben valósult meg: a Rákóczi u 80. alatti épület teljes felújítását. Mi nem kaptunk olyan pénzbeli támogatást, mint Szeged vagy Debrecen. Ezt a kapcsolataink révén kellett előteremteni. Ez valószínűleg a legnagyobb teljesítmény, nem az enyém, a csapaté.

Kutatói munkásságáról is tudna néhány szót szólni?

Legtermékenyebb korszakom talán a Békéscsabán eltöltött időszak volt. Az Alföld kutatásával kapcsolatos publikációim, kutatási eredményeim. A közép-békési centrumok és a migráció kutatásáról már szoltam. De itt vizsgáltam az urbanizációs folyamat sajátosságait ebben a tipikusan mezővárosi, alföldi településrendszerben. Nagyon érdekes volt és inspiráló a kutatóintézet közege is számomra. Ekkor íródtak Mezőberény és Békéscsaba városáról szóló monográfiáim. Nagy eredményünk volt csapatommal az *Alföldi tanulmányok* című folyóirat megindítása.

Mostanában a régiók problematikája érdekel. A régió szóval szinte mindenhol találkozni manapság, de mára már közhellyé vált, úgy dobálóznak vele a politikában, néha a tudományos életben is, hogy nem értik eredeti értelmét, jelentőségét. 2003-ban a Mindentudás Egyetemén – itt, a mi egyetemünkön – is tartottam erről egy előadást, több cikkem, tanulmányom jelent meg a témában.

Láthatjuk, hogy a mai régiók csak ún. kvázi-régiók, melyek mesterségesen lettek kialakítva, nem szervesen alakultak ki. Fejleszteni kell a nemzetközi együttműködést, határokon átívelő régiók kialakításával, melyek a korábbi szervesen kialakult régiók nyomán fejlőd-
nének tovább. Ez adná meg a fejlődéshez szükséges alapot.

Köszönöm a riportot.

(Az interjút készítette: Dezső Krisztina;
Pécs, 2005. január 11.)

MŰHELY

Reuter Lajos

Dr. Reuter Camillo: arckép és pályarajz

I. rész: a kezdetektől az első világháború végéig¹

Szabálytalan bevezetés egy szabálytalan életrajzhoz

Ötéves voltam, amikor egy nap azzal a hírrrel jött haza az apám, hogy meghalt a nagyapám. Anyám odahívott minket, gyerekeket, hogy imádkozzunk érte. Én nem tudtam, ki a nagyapám. Magyarázták, hogy az a bácsi, aki fekete kabátban jött hozzánk.

Azóta is ezt a fekete kabátot látom magam előtt, ha rá gondolok. Persze mindez nagyon homályos, mintha nem is lenne igaz. De semmi más emlékfoszlányom nincs róla, pedig 5 percnyire laktak tőlünk a Petőfi utca 58.-ban, Pécsen. Hamarosan át is költöztünk az ő lakásába, és ez a lakás egészen anyám haláláig, 2013-ig lényegében ugyanúgy maradt, ahogy nagyapámék berendezték. Ott éltünk az ő bútoraik, szőnyegek, képek között.

A legfurcsább az egészben, hogy szinte semmit nem tudtam a nagyapámról, s ennek bizonyára sok oka volt. A legélesebb emlékem az, hogy kb. 16 éves koromban egy osztálytársam megjegyezte, a bolondokházát Reuternek hívták régen, mivel a nagyapám volt az igazgatója.

A közös felejtés hátterében, azt hiszem, a szocializmus kora állt. Szegénységben éltünk, mint az emberek többsége, Pécs szocialista bányászváros lett, ahol nagyapám a múlt képviselőjének számított: konzervatív, nemzeti érzelmű polgár, a város egyik korábbi közéleti szereplője, ráadásul a pszichiátria professzora. A pszichiátria, a pszichológia pedig kapitalista tudomány volt.

Csak mostanában, hogy nyugdíjas lettem, van időm igazán utánajárni, ki is a nagyapám. Leginkább az érdekel, milyen ember volt valójában, az arca, jelleme, személyisége. A róla eddig megjelent írások többnyire töredékesek, vázlatosak, egyoldalúak. Apró mozaikokból próbálom összerakni a képet, halvány családi legendárból, publikált emlékezekből, írásos dokumentumokból, hogy egy kissé helyrehozzam az elmúlt évtizedek mulasztását és leginkább a saját mulasztásomat. Munkámat segítette, hogy nagyapám sokféle dokumentumot, másolatot megőrzött. Levéltári kutatásra azonban nem vállalkoztam. A levelek, dokumentumok, amelyeket külön nem jelölök, a birtokomban vannak.

Ezt a kutatást Fanni lányom, a budapesti Veres Pálné Gimnázium tanulója kezdte meg az 1995–1996. évi Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyre készülve. A meghirdetett téma címe *Egy XX. századi magyar polgár* volt. Az ő befejezetlen alapszövegére építettem

¹ A családnál fennmaradt, jelentős forrásértékkel bíró dokumentumokat tartalmazó szöveget változtatás nélkül közöljük; terjedelmi okokból a közlemény második és harmadik része folyóiratunk következő két számában jelenik meg. A források szövegeit betűhíven közöljük. Reuter Fanni szövegrészeit behúzott bekezdéssel, az idézett forrásokat dőlt betűvel jelöljük. (A szerk.)

tovább ezt az írást. Ezért a lányom dédapaként emlegeti dr. Reuter Camillót, én pedig nagyapaként, de remélem, ez nem okoz zavart. Először csak a család számára terveztem összegyűjteni az adatokat és a történeteket, de menet közben egyre jobban láttam, hogy nagyobb vállalkozásra van szükség: a töredékes, szétszórt részletekből össze kell állítani egy egységes életrajzot, kicsit jobban megrajzolni nagyapám személyiségét, amennyire egyáltalán lehet ennyi évtized múltán. Hiányt kellene pótolnom, már csak azért is, mert növekszik iránta az érdeklődés. Tisztában vagyok azonban azzal, hogy az én írásom is töredékes, részben véletlenszerűen megmaradt dokumentumokon alapszik, és nyilván egyfajta értelmezése dr. Reuter Camillo életpályájának.

Végül is nemcsak nagyapámról szól ez az írás, hanem a korról, a városról, a családról is. Egy kicsit történelem, egy kicsit jelen.

Család, gyerekkor, iskolák

Dr. Reuter Camillo 1874. február 11-én született Resicabányán (Krassó-Szörény vármegye). Magyar anyanyelvű, a németet tökéletesen beszéli (saját kézírású személyi adatlapról, 1942. március 23.). Apja, Carl Reuter az 1850-es években érkezett egy morvaországi bányászcsaládból Magyarországra. 1868-ban végezte el a selmecbányai bányamérnöki főiskolát. Resicabányán, majd a Szörényi-érchegeység központjában, Stájerlakaninán bányamérnök. 1874-től kezdve négy gyermeke született: Camillo, Selma, Erna és Bianca. A belügyminiszter 1893-ban Reuter Károly somodi (Abaúj-Torna vármegye) lakost családjával együtt magyar állampolgárnak nyilvánította. 1899-ben költözött Újpestre, ekkor MÁV-mérnök. 1912. június 1-én halt meg.

Reuter Camillo, 1914. december 6. Zágráb

„Reuter Károly egész életében nem tanult meg magyarul, csak németül beszélt. A családi hagyomány szerint amikor dédapám gyerek volt, ő és testvérei jól tudtak magyarul és németül egyaránt, és mikor titkolni akartak valamit ükapám elől, akkor csak magyarul beszéltek. Szenvedélyesen szerette a természetet, lakásában kőzeteket, kövületeket gyűjtött. Tőle származik dédapám, dr. Reuter Camillo természet iránti nagy szeretete. Sokszor vitte magával őt útjaira. Reuter Károly nagyon jellegzetes alak volt nagy hófehér szakállával, amely méltóságot adott neki. A fényképekről így néz ránk.” (RF)

Örzök egy népiskolai bizonyítványt (fénymásolat), mely szerint 1884-ben Reuter Camillo második osztályos tanuló Aninán a „szabad osztrák-magyar állami vasút-társaság által fentartott nyilvános német-magyar népiskolában”. Majdnem mindenből jelese van. Gyermekkoráról írta nagyapám a legszebb és tudomásom szerint az egyetlen emlékeztetést 1926-ban, amelyet a későbbiekben közlök.

1885 júniusában a temesvári római kath. főgymnasium első osztályában, 1887-től a budapesti VII. kerületi (Barcsay utcai) állami gimnáziumban tanul. A bizonyítványok szerint a középiskolai eredményei meglehetősen közepesek, ingadozóak.

A budapesti orvoskaron

„R. C. már gyermekkorában érdeklődött a természet iránt. Leginkább a botanika érdekelt, de anyagi lehetőségei nem engedték meg ennek a költséges pályának a választását, ezért ment 1896-ban a budapesti egyetem orvosi karára, ahol botanikát is hallgathatott. Van nálam néhány bizonyítványi lap az egyetemi évekből. 1896-ban növénytanból és ásványtanból az elővizsgálaton kitűnőt kapott, másból elégségest.

Nagyon sokat kutattam az orvostudományi egyetem levéltárában meleg nyári délutánokon, de igazából nem sokat tudtam meg róla. Klug Sándor avatta általános orvostudorrá. 1901. június 27-én kapott egyetemes orvostdoktori oklevelet. Ekkor már 27 éves.

Tantárgyai közé is betekinthettem, tanult törvényszéki orvostant, gyógyszeriant, kórbonctant, belgyógyászatot stb. Dr. Schaffer Károly laboratóriumában a közép-ponti idegrendszer histológiájával is foglalkozott. A kötelező órák mellett számos ott tanító híres botanikus tárgyát is felvette. Növényteni vizsgákat is tett, így lett belőle kitűnő növényteni szakember. Csak Pécssett Benke Józseftől tudtam meg, hogy tanult még leíró- és tájbonctant, szénvegyületek áttekintését, kísérleti fizikát, állattant, növénytant. A legtöbb tárgyat dr. Thanhoffer Lajos tanította. Tanította még dr. Than Károly, dr. Klupathy Jenő, dr. Irányi Lajos és dr. Margó Tivadar.

Megtaláltam iskolatársának, Salamon Henriknek egy írását arról, mennyire megmaradt emlékezetében R. C., ahogy együtt boncolgattak 'lesve jó öreg Thanhoffert'. A dédapámat szerény, igénytelen, halk szavú, szorgalmas diákként mutatja be az egyetemi évei alatt. Tanárai is hasonlóképpen jellemezték később.” (RF)

Már 1902-ben megjelent egy közleménye, *Az elme-kórtan haladása az Orvosi Heti-lapban*,² és csak az irodalomjegyzéke apró betűvel egy oldalt tesz ki. A cikk inkább csak számadás rendkívül széles tájékozottságáról, olvasottságáról, de elég egyértelműen jelzi további útját, szemléletét. „Az elme-kórtani újabb irodalom a Kraepelin által inaugurált csapáson halad... Előterbe lépett a klinikai megfigyelés pontos, modern segédeszközeivel... A legfőbb pedig a betegágyánál való pontos észlelés, a tünetek pontos megfigyelése.” A spekulációk csak bizonytalanságokhoz vezetnek.

Van róla egy fénykép, valószínűleg ez a legrégebbi képe, ezen 28 éves. Igen sovány, kissé gyenge alkatú. A legfeltűnőbb, hogy Vilmos császár-bajusza van. Az arca sovány, a tekintete kemény, és határozott akaratot sugároz. Találtam jegyzetei között egy idézetet, amely sokat elmondhat róla: „Az idealizmust magunkban keressük, ne másban. Csak ha magunkban föltaláljuk, ad gyönyörűséget. Ha bennünk nincs meg, lehet az egész világ csupa idealizmus, nekünk az nem jelent semmit, semmit.” (Sk. írás, 1910. október.)

Curriculum vitae-jében (gépírásos, sk. aláírással, é. n.) ezt olvashatjuk: „Már orvos-tanhallgató koromban előszeretettel foglalkoztam az idegrendszer betegségeivel és a közép-ponti

² REUTER 1902.

idegrendszer hystologiájával. Schaffer Károly dr. egyetemi tanár laboratóriumában és poliklinikai rendelésén mint bejáró dolgoztam. 1901. július 1-jével az elme- és idegkórtani klinika mellé díjas gyakornoknak lettem kinevezve, ahol azután 1904 május hó 1-től 1908 április 30-ig mint II. tanársegéd, 1908. május 1-től 1914. augusztus hó 31-ig mint I. tanársegéd szolgáltam. Igyekeztem a finomabb kórbonctani, klinikai és pszichológiai módszereket elsajátítani, ezen vizsgálatok eredményét s a klinikán szerzett tapasztalataimat a szakirodalom terén érvényesítettem. Résztvettem a tudományos szakorvosi egyesületi életben, az elme- és idegkórtani szakosztálynak két évig titkára voltam, szintúgy a magyar országos elmeorvosi értekezlet 1913-ban titkárává választott. Ugy itt, mint a Szabad Lyceumban szakmámba vágó előadásokat tartottam. 1913-ban a Budapesti Kerületi Munkásbetegségélyező Pénztár elme- és idegorvosi szakorvossá választott meg.” A Szabad Lyceum értesítése szerint 1907 első két hónapjában 6 előadást tartott vetített képekkel. A sorozat címe: *A kóros elmeállapot befolyása az emberi cselekedetekre*. Érdeemes a helyszínt és a közönséget is megemlíteni: a MÁV északi főműhelyének telepén (Budapest, X. ker.) a főműhely alkalmazottai és családtagjai számára tartotta előadásait.

„1903-ban a székesfővárosi Duna-jobbparti közkórházak elmebeteg megfigyelő osztályán dolgozik. 1902-től folyamatosan jelennek meg írásai, leginkább az *Orvosi Hetilapban*, néhány a *Gyógyászatban*, az *Elme- és Idegkórtanban*, a *Budapesti Orvosi Újságban*. Főleg ideggyógyászati témájú írások ezek. Néhány cím: *Újabb tenyeri reflex*, *A terhesség alatt fejlődő elmezavar*, *Casuistikus és therapiás közlemények a bp-i kir. tud. egy. elmekórtani klinikáról*. (Pécselt könyvtári kutatásaim alkalmával az egyik könyvtáros megjegyezte, hogy kevés a publikációja.) A ‘10-es évektől szócikkeket írt a *Révai Nagy Lexikon*nak. Erről 2 levelet találtam az 1911-es és 1915-ös évből. Dédapám ilyen szócikkeket szerkesztett: Paradoxia, Paralízis, Pederasztia, Perverzió, Piromania, Pöszebeszéd, Remegés, Rögeszme, Rejtett öntudat stb.” (RF)

1901-től 1914. augusztus 31-ig alkalmazták a dr. Moravcsik Ernő által vezetett elme- és idegkórtani klinikán. Moravcsik bizonyítványt is adott erről az időszakról: „...Ezen idő alatt elsajátította mindazon vizsgálati módszereket és eljárásokat, amelyek az elme- és idegkórtan tudományos és gyakorlati művelésére alkalmasak. Több éven át helyettesített a klinikai vezetésben elfoglaltságom esetén. Elismerésre méltó kiváló szorgalmat, ügybuzgalmat, pontosságot tanusított és a szakirodalom terén is nagyobb tevékenységet fejtett ki. Mint teljesen kész és lelkiismeretes szakembert úgy egyeseknek, mint hatóságoknak a legmelegebben ajánlom.” (Gépirásos másolat, 1914. december 16.)

Moravcsik egyetemi tanár, az elme- és idegkórtan klinika igazgatója, egyben udvari tanácsos, befolyása volt magasabb politikai körökben. Támogatja R. C.-t kinevezésben és elhelyezkedésben. Úgy látom, nagyon becsülték egymást. Moravcsiktól sok levelet megőrzött nagyapám, amelyekben segíti, egyengeti pályáját a ‘10-es évek második felében. 1915. október 13-án így ír Moravcsik: „Nagyon köszönöm a photographiákat, szép Thomson-féle eset. Adandó esetben vetíteni is fogom hallgatóimnak.” 1915. december 22-én pedig a következőket: „Nagyon köszönöm a küldött kimutatást. Felhasználtam előadásomban és az orvosképzésben megjelenő cikkemben idézni is fogom. Ügyében óhajta szerint még egyszer (ez úttal már negyedszer) eljárta. Nem is képzelem az ember, mennyi akadályt gördítenek az útba az újonnan megjelenő rendeletek. Majd ha személyesen alkalmam nyílik, elmondom, milyen fáradtságba kerül az ügy előmozdítása.” (Kézírási levelek.)

Nagyapám 1914 júliusában önkéntesként katonának jelentkezett, és Zágrábba, a helyőrségi kórházba került.

Levelek a Moravcsik-klinikáról

Közismert, hogy Moravcsik Ernő professzor a konzervatív pszichiátria képviselője volt. Mint Harmat Pál írja, „*Moravcsik fenntartással fogadta a pszichoanalízist... Tankönyvében méltányosan nyilatkozott ugyan a mélylélektanról, s az ő biztatására nyújtott be Ferenczi Sándor pszichoanalitikus 1918-ban a konzervatív orvoskaron végül visszautasított magántandri kérelmet.*”³ 1912-ben Csáth Géza pszichoanalitikus szemléletű tanulmánya is Moravcsik tudtával és támogatásával jelent meg.⁴

A Moravcsik vezette elme- és idegklinika nevezetes hely lett, manapság legfőképp Csáth Géza prózájából és Szász János *Ópium* c. filmjéből ismerik, általuk inkább negatív összefüggésekben. A 20. század első két évtizedében azonban eleven, kétarcú, különös szellemi és „idegi” góc volt Budapesten a klinika. Dr. Schuster Gyula emlékezéséből is tudjuk, hogy Csáth révén ide, a klinikához is kapcsolódtak Kosztolányi és Lányi Viktor életének mozzanatai.⁵ Járt a klinikán Kosztolányi felesége és Karinthy Frigyes is, valamint a Csáth köréhez tartozó Sassy Attila, aki Aiglon néven ismert szecessziós grafikus, Csáth többször említi naplójában.⁶ Itt kezelték Gulácsy Lajost, Juhász Gyulát, Nemes-Lampérth Józsefet. 1918 novemberében Kosztolányi viszi Schuster doktort Adyhoz, hogy rajta gerinccsapolást hajtson végre, s később az orvosi konzíliumon Schuster és Moravcsik is részt vesz.⁷ És tudjuk, hogy tragikus halála után itt, a klinika kertjében temették el Csáth agyát.

A családi legenda szerint nagyapámat Móricz Zsigmond kereste meg páciensként, s apámtól úgy hallottam, meglehetősen rossz benyomása volt az íróról. Kölcsönös lehetett ez az ellenszenv, mert Móricz *Az Isten háta mögött* c. 1911-es regényében szerepeltet egy Reuter nevű diákot, elég negatív beállítással.

Minden bizonnyal más közéleti hírességek is megfordultak a klinikán, 1915. június 11-én pl. ez áll nagyanyám egyik levelében: „*Tegnap itt volt a klinikán egy jó barátod, Tisza Pista. Mit szólsz hozzá? egy beteget látogatott meg – a geszti tanítónak a feleségét. Micsoda gyönyörű autója van ő ex[cellenciájá]nak...*”

Sokat tudott volna elmondani a klinika történetéről a nagyanyám, aki 1910-től 1919-ig Moravcsik titkárnője és a háború alatt vöröskeresztes nővér volt ugyanitt. 1914. július 31-től 1919 novemberéig kb. 300 levelet írt nagyapámnak, 1918 júliusáig Zágrábba, azután Pozsonyba. Sajnos vagy szerencsére nagyanyám meglehetősen diszkrét volt, annak ellenére, hogy Csáth Géza ellenkező módon említi *Naplójában*: „...*kilépek, a folyosón Mariska leselkedik. Elmondja – újabb kellemetlenség, hogy Vajda kórrajzának gépirásával még mindig nincs készen...*”⁸

³ HARMAT 2004.

⁴ BUDA 2004.

⁵ SCHUSTER 1936.

⁶ CSÁTH 1989.

⁷ SZÁLLÁSI 1998.

⁸ CSÁTH 1989. 125.

Ebben a nagy csomó levélben nagyanyám leginkább saját érzelmeiről, magányosságáról, depressziójáról ír, és nagyapám iránti szerelméről.

Nagyanyám, Letenyei Mária (sz. 1890, eredeti neve Wanek Mária) kisgyerekként árvaságra jutott, rokonok nevelték fel. Érettségizett, és valószínűleg gyors- és gépírói tanfolyamot végzett, sőt, még orvosi pályára is gondolt. A leveleiből az látszik, hogy egyrészt tele volt gátlásokkal, kisebbségi érzésekkel, másrészt pedig modern, önálló nő a tízes években, a klinikán lakik, dolgozik a nagyvárosban, cigarettázik, fotografál, moziba jár a barát-nőivel, néha színházba, operába, múzeumba, sokat olvas. Leendő férjével 1914 elején kerülhetett meghitt kapcsolatba, s ezt a kapcsolatot a házasságkötésig, 1919 szeptemberéig sűrű levelezésekkel, hol ritkább, hol gyakoribb találkozásokkal ápolták Budapest–Zágráb, majd Budapest–Pozsony viszonylatban.

Már 1914 szeptemberében ezt üzeni: *„üres, elhagyatott a kis szobád! oh mily boldog szerelemmel tölteném be édes C. kis szobádat... Istenem s te még írod a leveledben, hogy nem tudod, hogy köszönjed meg nekem a boldog órákat?”* 1914 novemberében Brenner (Csáth Géza) helyett őt bízta meg Moravcsik professzor („az öreg”) egy koncert rendezésével: *„Vasárnap d. u. volt concert. (Előtte még jól kisírtam magamat). Nagyszerűen sikerült, az öreg nagyon boldog volt. Azt mondták, hogy ez volt idáig a legszebb és legkedvesebb concert. Ennek én részben örültem, mint rendező. Az öreg meg is köszönte fáradtságomat. Én is szerepeltem, általános tetszést keltettem. Ugye örülsz egy kicsit velem együtt? Neked énekeltem és szavaltam. Te voltál előttem képzeletben. Gondolhatod, hogy reád gondoltam, mikor dalomnak szövege ez volt:*

Mikor az est mesélni kezd

Utánad édes vágy epeszt...”

Egyik levelében nagyanyám a zágrábi Garnizonspitalban történetekre emlékszik: *„Mit csinálnak a szomszéd szobába? jaj édes C., de rossz, mondjuk inkább kellemetlen hatással volt reám, mikor elmondtad, hogy mi történik melletted. – Nagyon szégyelltem magamat, hidd el. Édes C. te ne tégy, úgy mint azok – ugye nem teszed? Csak mikor én vagyok nálad!”* 1915. március 25.: *„Istenkém mit fogok én veled csinálni – nem marad belőled semmi – egyszerűen megeszlek... Boldog vagyok, hogy szeretsz és hogy egészen az enyém vagy! ezt a boldogságot látják az emberek az arcomon tükröződni s irigylik még ezt is tőlem, mikor úgy sincs másom, csak az a tudat – hogy szeretsz – s ez lelket tart bennem. – Sohasem szerettem mást, csak téged édesem és nem is tudnék mást szeretni sohasem. Hiszen tudod, hogy én csak a tied voltam – vagyok és leszek.”* 1915. május 13.: *„Édes jó C.!... ide jönnél a klinikára? kavicsot dobnaál föl az ablakomra? te drága jó C., de régen is volt az ugye? talán már nem is tudod, melyik az ablakom. Jelenleg tele van orgonavirággal, egyik délután fönnt voltunk Lilivel a Svábhegyen s onnan hoztunk nagyon sokat. Nagyon szép volt és kellemes kis kirándulás. Szép-szép, de mi az, ha két lány botorkál ugye?...”* 1916. június 15.: *„Ha visszagondolok boldog óráinkra, együttlétünkre – s most itt vagyok messze tőled egyedül, gondolkozni sem tudok. Tudod, édesem oly boldog voltam, mikor együtt sétáltunk – utána gondolkodtam, ugyan hogyan is mentünk – és nem tudok másra visszaemlékezni, csak a szép virágos, rózsás kertekre, amelyek mellett elhaladtunk – de az utakra nem emlékszem, mintha nem is a lábaimon mentem volna – hanem valami természetfölötti hatalom vitt volna...”*

Úgy tűnik, Moravcsik professzor megbecsülte a nagyanyámat, a levelek szerint a munkakörébe tartozott az adminisztráció, irodai munka, pénzügyek stb., sőt, ápolói munkát is végzett. 1915 novemberében pl. ez történt: „Prof. mondja, hát akkor L. marad itthon egyedül, ő vigyáz. Mit szólsz ehhez? ez még nem fordult elő ugye? s így én maradtam itthon egyedül 160 beteggel. – Büszke vagy rám, mi?”

1918. június 10-én: „... az öreg rector magnificus lett! nagyon boldog, örömeiben még tegnap, azaz vasárnap d. u. is bejött s kit keresett volna mást mint engem...”

A klinikán több figyelemre méltó személy dolgozott a levelekből is kiolvashatóan. Csáth Gézát, aki csak 1913-ig működött a klinikán, néhányszor említi. 1915. május 26.: „Brenner Pesten van. Csapathoz akarták vinni, erre ő hivatkozva holmiféle szívdobogásra, amely nem tudom hol szerzett tetanus?-ból maradt vissza? s ezért van itt még Pesten. Olyan erős mint egy oroszlán, hiszen nem csinált idáig még semmit. Érdekes, hogy némely embereknek mindenféle szerencséje akad...” Ezek szerint nagyanyám, aki Moravcsik közvetlen munkatársa volt, nem tudott Csáth morfinizmusáról. 1918. december 2-án ezt közli róla: „Schmidt már itthon van Gyuláról. Ő és Brenner pályáztak, valószínűleg ő nyeri el, már lakása is van, 5 szobás, ez egy ügyes ember...”

Dr. Hajdú Lilivel élénk, félig-meddig barátnői viszonyban volt nagyanyám, gyakori szereplő a levelekben. Hajdú Lili 1914-től tanársegéd Moravcsik mellett, 1915-ben dr. Gimes Miklós felesége lett. Az ő gyermekük volt az 1958-ban kivégzett Gimes Miklós. Nagyanyám tanúja, részese ezekben az években Hajdú Lili életének. Ott van az orvosi avatásán 1914 októberében és az esküvőjén 1915. március 28-án: „Tegnap délután volt Lili esküvője. Én is ott voltam, bámulni más emberek boldogságát. Kénytelen voltam elmenni – Lili megsértődött volna. Esküvő után már nem jött haza – elutaztak. Kapott egy hét szabadságot.” 1917. december 28-án pedig megemlíti a nagy eseményt is: „Lilinek fia született... én hiába kérem a Szt. lélek megszállását, – nem hallgat meg...”

Szabadidejüket is néha együtt töltötték, mivel Gimes is katonaoorvos, s ez kissé közös sorsot jelentett, amit össze lehetett hasonlítani: „Tudod, Lili hány levelet kapott októberben? 40 darabot – Gimestől. Szép arány a tieddel...” (1916. november 5.) 1915. március 8.: „Gimes ma este hazajött, mit szólsz hozzá? szegényke úgy sajnálta, olyan sokat mesélt. Iszonyúan haragszik az itthon lebzselő katona emberekre, azt mondja szeretné mind összeszedni őket s vinni a harctérre... Szombaton voltam Lilivel a Nemzetiben 'Romeo és Juliát' néztük, – nem jó szereplők voltak, nem fejezték ki eléggé a mély érzéseket. – ha csak olvasom, akkor sokkal nagyobb hatással van reám az egész darab...”

Egy alkalommal Moravcsik vitte el kettejüket egy vacsorára, 1917. november 29-én pedig „Lilivel künn voltam a Hűvösvölgyben habos kávéra...” Lili és Balassa dr. azzal biztatják, hogy végezze el ő is az orvosi egyetemet: „Lili és Balassa folyton azzal székíroznak, hogy miért nem folytatod tovább a tanulást, hogy orvos legyek? ők azt mondják, hogy nincs semmi kifogásom – amiért nem tanulhatnék!... Nem tagadom, kijelölt pályám ez volt s még most is fáj a szívem, hogy nem értem el, s vagyok most egy senki, semmi...” (1915. március 15.)

Hajdú Lili ekkor már a pszichoanalízis híve volt, nagyanyámmal is szívesen foglalkozott volna szakmai alapon: „Lili nagyon szeretne velem mindig úgy négy szemközt beszélni. Tudod, hogy mindig analisálni akartak, – jóval kezdenének ki! Lili csak azt mondja mindig, hogy: micsoda ravasz nő vagyok! hogyne, azt gondolja, hogy engem is tudna az orromnál fogva

vezetni...” (1914. október 3.) Azt hiszem, nagyanyámra ráfért volna az analízis, bizonyára oldotta volna gátlásosságát, depresszióját. Lili őt tartotta ravasz nőnek, nagyanyám pedig a zsidó kollégákat, gyakornokokat szemtelennek és hanyagnak.

Kapcsolatuk kettősége megmutatkozik a későbbiekben is. Nagyanyám 1918 júniusában kérte Reuter Camillót, ajánlja Lilit a Ringer Szanatóriumba, megüresedett állásába. Ugyanez év decemberében viszont a politikai nézetkülönbség nyilvánult meg: „...szervekednek mindenfelé, nálunk is az ápolószemélyzet ezt teszi. Szomorú ez nagyon. Lili ma beszédet tart a Radikális pártból – mint tag, én bizony nem mentem el, olvastam a programot, hát olyan pontok vannak, hogy az ember csak mérgelődik. Persze az ember inkább hallgat, hiszen látja az összeroppanását ennek a szép országnak...”

1925-ben Párizsból és Nizzából küldött képeslapot Lili: „te a finom két arcoddal egészen franciás lennél, míg engem itt mindenki angolnak néz. De jó lenne együtt kószálni e szép helyen...” Dr. Hajdú Lilinek és családjának sorsa később tragikus fordulatokat vett, igazi XX. századi történet. Gimes Miklós a terezáni koncentrációs táborban halt meg, ifj. Gimes Miklóst a Nagy Imre-perben 1958-ban elítélték és kivégezték. Hajdú Lili 1960-ban öngyilkosságot követett el.

Nagyanyám leveleinek gyakori szereplője még dr. Schuster Gyula. Egy katonaoorvos emberi nagyságának története bontakozik ki a bizonytalan hírforrásokból. 1914. augusztus 26.: „Schuster kérdezősködik rólad, ő sokat ír nekem. Oroszország felé mennek...” 1914. szeptember 22.: „Schuster részt vett egy 3 napos csatában, baj nincs. Ellenben Vén Ferenc megsebesült – talán meg is halt...” 1914. december 29.: „Schusterről azt beszélnek hogy orosz fogoly, az édesanyja is írt a Profnak... és most kutatja több oldalról. Szegény asszony...” 1915. január 13.: „Schusterről Vértess írta, hogy orosz fogoly s ez pozitív adat. Még pedig úgy lett fogoly, hogy egy visszavonulásunk alkalmával a sebesültek mellett maradt Schuster, így fogták el, nincs semmi baja, teljesen sértetlen.” 1915. február 23.: „Schuster dr. életjelt adott magáról 4 hónap után. Még pedig úgy, hogy egy dán bank útján kéretett pénzt az anyjától...” 1915. április 15.: „Újságul írhatom, hogy szegény Schuster írt az öregnek egy lapot. Szegény azt írja, hogy unja már a tétlenséget s várja kicserélését. Úgy látszik, tanul oroszul írni...” 1915. május [?]: „Ide mellékelem szegény Schusternek egy lapját amelyet fogságból írt...”

Schuster levelezőlapja az orosz fogolytáborból: „Service des prisonniers du guerre. Controle generale du poste. Bern. Suisse. Mademoiselle Maria Letenyei Hongrie Budapest VIII. Rue Balassa No 6. L. s. g. Fraulein! 915 III(17) 4. Benachrichtigen mich über die kleine Giza, ich bin verzweifelt, weil ich sie jetzt nicht unterstützen kann. Ich bin gesund. Wunderbar ist die Composition auf dieser Reproduc. Gemalde des russ. Malers. Mit herzlich. Gruss Dr Schuster Adresse. Dr. Sch. I. Siber. Zabaikalskai. oblast Berezovka.”⁹ (Gizi is nagyanyám barátnője volt, később Schuster felesége.) 1915. október 9.: „Schuster írt Vértessnek a klinikára, VIII. 22-től X. 5-ig jött a lapja. Kórházban van 200 beteggel elfoglalva. Fizikailag egészséges... Vértess ügyvéd bátyja meghalt az orosz fogságban.” 1916. június 14.: „Schuster sürgőnyt küldött az öregnek kicserélése ügyében – mert most már megindultak a cserék az osztrák-magyar és orosz orvosok közt. Kíváncsi vagyok, visszajöhet-e? jelenleg 40 orvos van

⁹ A német nyelvű szövegrész lényegi része: „Kisasszony! Értesítsen a kis Giza felől, kétségbe vagyok esve, mert most nem tudom támogatni. Egészséges vagyok. Csodálatos a kompozíció az orosz festő e festményreprodukcióján. Szívélyes üdvözléssel: Dr. Schuster.” (Polyák Petra fordítása)

már útban hazafelé.” 1916. december 5.: „Schusternek typhusa volt, egy rokkant mondta, aki hazajött Berezowkából, Schuster kezelése alatt állott. – Azt mondják, Schustert nagyon szeretik, hogyha nehezebb eset adja magát elő – akkor az orosz orvosok őt hívják, nagyon sok dolga van, állítólag nagy orosz kitüntetést fog kapni. – Hazajövetelét nem tudják kieszközölni. – Pedig szegény szeretne hazajönni, mindig honvágyról ír...” 1918. március 2.: „Schuster azt hiszem majd nemsokára itthon lesz, mert a csererokkantak közé van felvéve. Egy rokkant írta nekünk, ki szintén Berezowkából jött haza...” 1918. április 24.: „Schustertól hétfőn érkezett sürgöny Wienből az öregnek, hogy reméli nemsokára itthon lesz, de azóta nem érkezett meg... Szegény Szt. Pétervárott majdnem a vörösgárdisták keze közé került – úgy futott meg egy bécsi orvossal, – a többieket a vörösök ismét Taskendbe küldték vissza...”

Érdeemes még a levelekből bemutatni, hogyan alakultak a klinikán és Budapesten a körülmények az egyre romló háborús helyzetben. Már 1914 szeptemberében „vannak sebesülteink. Én is kaptam vörös keresztet a karomra.” – írta nagyanyám. 1915 februárjában tifusz dühöngött. 1917 decemberében súlyosodnak az állapotok: „Képzeld, napok óta nem fűtenek a klinikán, oly hideg van, hogy az embernek még az ennivaló sem esik jól. Aztán gáz sincs, semmit sem lehet melegíteni... A betegek föl sem kelnek az ágyból napokon át a hideg miatt...” Januárban „itt a klinikán is minden befagy a hidegtől, az ember csak remeg folyton... állandóan depressziós vagyok... Tegnap és ma sztrájk van a fővárosban, villamosok nem járnak, a város jó sötét, este ha kinéz az ember, úgy néz ki, mint egy elfeledett város s benne elátkozott emberek! Holnap készül valami. A hídon, az országháznál gépfegyverek 'cseh katonákkal'. Állítólag a vonatok sem fognak járni...” 1918. április 8-án „este itt a Balassa utcában voltak lövöldözések, katonai őrzőket, valami szökevényt akart elfogni...”

1918. június 28.: „Most plakátok vannak felragasztva: hogy a zavargó munkások kötéltálati halálra ítéltetnek! mire a munkások válasza az, 'nincsen annyi kötéltálat, amennyi kellene!'...”

1918. október 16.: „Ma itt a fővárosban valamiféle tüntetést szimatoltak, és ezért a katonaság készenlétben is van, a kaszárnyákban ágyuk, gépfegyverek vannak felállítva, s a tiszteknek este 7 órán túl nem szabad kimaradniuk. – Olvastad a Tisza elleni merényletet? – hát én azt hittem, hogy nemsokára mégis csak béke lesz s ehelyett ismét csak szomorú vérengzés... Hogy várta már az emberiség a 'Béke' napját. Nagy B-vel írom, mert igazán megérdemli ez a szó ezt a kitüntetést... hát csak várjuk ezt a szent napot...”

1918. november 2.: „Tegnap este a városba ismét óriási riadalom volt, hogy a kenyérmezei orosz foglyok jönnek ellenünk. Az összes katonákat a vörösvári útra terelték, hogy ott visszatartsák őket... iszonyú fosztogatások vannak mindenfelé... Állandóan lövöldöztek körülöttünk, majd megbolondult az ember... nálunk egyáltalán nem fűtenek... nagyon kérlek, vigyázz magadra – talán nincs is nálad fegyver. De remélem, erre nem lesz szükség. Nekem van egy forgó pisztolyom – azt hiszem, elsül, ha jönnének a fosztogatók és életrablók...”

1918. november 3.: „Itt Pesten különösebb dolog nem történt tegnap óta, az emberek szomorúak, lehangoltak, félnek az angolok idejövetelétől, nincs is más hátra, ha jól meggondolja az ember, csak félés, és rettegés... meglátom-e én még Pozsonyt? teljesen reménytelen vagyok... most ugyancsak garázdálkodnak a szabadon eresztett rablók, csirkefogók.”

1918. november 4.: „...nincs semmi bajom. Csak ne lenne az az istentelen hideg a klinikán!... A környéken mindenütt fosztogatnak, az esztergomi vonat is oda van. Délen is általános a fosztogatás... Mamáéktól nem kaptam hírt több mint 2 hete...”

1918. november 5.: „...azt tudod, hogy az utazások rettenetesekek nemcsak a katonaság miatt, hanem a menekülők miatt is... Tegnap is bevitték Dollingerékhez egy has- és egy nyaklövést kapott embert, akik nem tudták, hogy honnan kapták, csak itt jártak a klinika körül... nálunk nem fűtenek, sőt már azzal kecsegtetnek, hogy meleg víz sem lesz. ...itt a nemzeti tanács mindent ígér...”

1918. november 6.: „Már ismét nyugtalankodom. Kérlek, úgy látszik Pozsony idegen kézre kerül, úgy írják a lapok. Hát mi lesz velünk? hát csináljatok már valamit ti ésszel bíró férfiak, hiszen olyan pipogyan nézik a garázdálkodásokat, elvégre nem a 'radikálisok' országa pusztul – hát csak csendesen szemlélik... Mi lesz, mi lesz velünk?...”

1918. november 11.: „...megértheted kedélyállapotomat, amikor máról holnapra vagyunk csak és sohasem tudjuk, mire ébredünk. Körülöttem is mind meg vannak ijedve az emberek, dühösek és pessimisták. Gondolhatod, hogy micsoda pártok vannak az asztalnál...

Ma írt nekem Bözsi mamája is. – Ott is megverték, részben agyonlőtték az előljárókat. Még az ipolysági kocsmárosnét is agyonlőtték, sőt Semberyéknek is megüzenték, hogy órájuk is jön a sor. Bélát otthagyták az összes szerb és orosz foglyok, teljesen segítség nélkül van, azt írja, még annyi segítsége sincs, aki az állatokat megetetné...”

1919. január 18.: „Bélának sietni kellett haza, mivel a csehek előrenyomultak s féltek, hogy még itt ragadnak Bpesten... A héten a győri vonaton nagy riadalom is volt, vagy 50 részeg katona megtámadta az utasokat valamelyik állomáson s kidobálták őket, majd lövöldözés stb.”

1919. május 16.: „Budapestet nem ismernéd meg, ha jönnél. Az üzletek zárva, mindenféle fajta. Még egy gombostűt sem vehetsz.”

Közben kitört a spanyolnátha-járvány. 1918 novemberében írta nagyanyám, hogy a klinikán is emelkedett a spanyolnáthások száma, Reuter Camillo húga, Bianca is önkéntes ápolónőként súlyos beteg lett.

1918. november 30.: „...a klinika tele van spanyollal, a 'D'-ben fekszenek, vannak már többen mint 30-an... Majd az összes ápolónők fekszenek. – Én meg már oly fáradt vagyok, 3-ad napja kijárok Teryékhez, fekszenek mindnyájan, a legkisebb gyerek is 41-os lázzal s nincs senki, aki mellettük lenne...” December 2.: „... sajnos a klinika már tele van, az összes ápolónők és intézeti betegek mindnyájan beleestek és fekszenek, halálesetünk is van férfi részről, néhány pneumonia van köztük. ...Ezek a nők úgy legyengülnek, hogy alig tudnak járni...” December 5.: „Tudod, hogyan félek a meghalástól, a nem létezéstől s milyen gyorsan bekövetkezhetik. Van az osztályon egy pár súlyos eset, különben tegnap is volt haláleset... Súlyos állapotok következnek már: éppen ma adták tudtunkra, hogy még 3 napig tudnak vizet nyújtani... Gáz sincs megint...” December 10.: „Nálunk a spanyol még mindig terjed s a halál ugyancsak visitel...” Január 18.: „most meg typhus miatt nem is lehet menni a nagy épületbe, a spanyolok között állítólag kiütött...”

Szép és önfeláldozó ápolói munkát végzett ebben a rettenetes helyzetben nagyanyám másokért, a betegekért, miközben saját kilátásai egyre borúsabbak lettek. Reuter Camillo 1918 szeptemberében már Pozsonyban lakott és dolgozott, és a jövőjüket Pozsonyban képzelte el. Nagyanyám ekkor már 28 éves volt, régóta vágyott családra, otthonra, gyerekre, de a háború végi zűrzavar egyre több aggodalomra adott okot. „Az ember inkább hallgat, hiszen látja az összeroppanását ennek a szép országnak...” – írta, s úgy gondolta,

vannak, akik csak önző módon gondolkodnak, akiknek 'ubi bene, ibi patria'.¹⁰ A zsidókra célzott, és tett néhány általánosító, negatív megjegyzést rájuk.

Az utolsó klinikai évben, 1919-ben már csak 11 levél jutott el nagyapámhoz, aki nagyanyám leveleit megőrizte. A posta alig működött, kevés hír jutott el a címzettekhez a kerülő utakon is. Nagyanyám egyszer személyesen is megpróbálkozott eljutni Pozsonyba, el is mesélte a történetet: „22-én reggel ½ 9-kor felültem a vonatra, felszerelve az összes írásokkal, útleveél norvég consul visummal, hogy megyek Pozsonyba. Eljutottam Szobig.... addig megy a MÁV s át kellett volna menni a hídon... na de nem engedtek át magyar részről, még csak közel a hídhöz sem... Mindenemet összecsomagoltam, lakásomból kirakva mindent már, hiszen végleges elköltözés... S kérlek vissza kellett jönnöm... Látod, látod, miért nem vittél el... Én már szegyenlem is magamat itt... elég volt 5 háborús év egyedül és most ismét itthagytál engem... Határozatlan vagy, s nem számolsz azzal, hogy az ember egyszer él... édesanyádnak is az a véleménye, hogy volt elég időd a télen...

Ezt a levelet egy vasutas viszi a részedre... azért nem engedtek át a magyarok, hogy árulást ne vihessek végbe... Ma hoztak Anyámtól is levelet (mert posta nem jár!!) már 6 hete nem tudtam róluk semmit. Szeretnék hazamenni lakni... Minden igyekezetem pedig az, hogy a klinikáról elmenjek...

Anyuskád szegény elégedetlen. Nehéz ez az állapot neki, nincs fája, csak szene. – A palotai erdő egészen ki van vágva... Bianka kissé jobban van... ” (1919. május 24.)

1919 júliusában már Pressburgba, németül, a Nervenklinikre kellett címeznie a borítékot: „Több mint 2 hónapja nem tudok felőled semmit – úgy látszik elfelejtettél... Édesanyád, Erna, Selma jól vannak. Bianka nagyon súlyos eset, ömiatta is már szeretném jöttödet tudni, – Szegényke, hogyan vár téged mindig...

Nekem – te vagy minden gondolatom a nap bármelyik szakában. Egyetlen vigasztalásom, ha álmomban láthatlak...”

1919. szeptember 29-én Budapesten kötöttek házasságot. Bianca 1920 áprilisában spanyolnáthában meghalt.

Katonaorvos a háború alatt

„1914. július 28-án vonult be mint önkéntes. Ekkor az önkéntes katonákat népfelkelőknek hívták, nekik nem kellett kimenniük a frontra, de a helyzet súlyosbodásával ez megváltozott. Szerencsére dédapámra ez nem vonatkozott. A háború elején Pécsen sorozták be, és utána utazott Zágrádba, ahol szolgálatát teljesítette.” (RF)

Zágrábból való nagyapám legvonzóbb fényképe, egy arckép. Már 40 éves, a korábbi fényképéhez képest nagyon megváltozott, arca telt, a bajusza sokkal szerényebb. Az arcki-fejezése, pillantása nyugalmat, öntudatot áraszt, testtartása is magabiztos. Egy színes zágrábi postai képeslapon ezt írta húgának Pozsonyba: „Én jól vagyok, de bár már vége volna. Itt már nagyon öszre jár az idő. Csókol Camillo.” A postai dátum 1914. szeptember 14. Már a háború végét várja, ahogy ez meg volt ígérve: mire a levelek lehullanak.

¹⁰ Ahol jó, ott a haza. (A szerk.)

„1914 július hó 28 óta a zágrábi 23. számú cs. és kir. helyőrségi kórház 500-600 beteg befogadására szolgáló elme- és idegbeteg osztály vezető orvosa vagyok ezredorvosi rangfokozattal, ahol szakmám tovább művelésére és tapasztalataim gyarapítására bő alkalmam nyílt. A helyőrségi kórház keretében tartott katonaeorvosi értekezleteken bemutatásokat és előadásokat tartottam.” (Részlet a fent már idézett önéletrajzból.)

Sok évvel később, 1937. március 30-án írott levelében emlékezik tanítványa és egykori bajtársa, dr. Mandl Rezső Budapestről erre az időre: „1914-ben együtt szolgáltunk Zagrebben, ahol mint Docent Dr. Reuter vezette az idegosztályt, én meg Dr. Kleinbergerhez voltam beosztva és a fülészetet láttam el. Biztosan jól emlékszik még Saus főtörzsorvosra, a Hauptman Bergerre, Oblt. Weiserre, Ltd. Bauerre, Dr. Otto Mayerre, a kis Dr. Robert Kochra, akikkel a Zlatna Krunaban a Gaieva utcában együtt ebédeltünk és vacsoráztunk a Hauptman Berger pedig volt szíves minden ebédnél vagy 70-szer visszaküldeni az ő 'Unterspicketes Rindfleisch'-ét valamennyiünk öröme, de este aztán Hauptman Berger nélkül mentünk a Café Corsoba elég szép zenét hallgatni, jóllehet, ha lehetett, az utóbbiból kihúztuk magunkat, hogy otthon tanulhassunk.”

Szakmai munkájának bizonyítéka, hogy a Révai Nagy Lexikon szerkesztősége 1915. július 3-án kéri a P – Q – R betűs anyag kidolgozását, amelyet „sok dolga dacára elvállalni méltóztatik”. A levélben 88 tételt sorolnak föl. A Gyógyászat c. folyóirat 1916. évfolyamában pedig egy terjedelmes írása jelenik meg, *A háború szerepe az elmebajok kóroktanában* címmel. Ebből a tanulmányból, melyet ezredorvosként jegyez, sokat megtudhatunk róla, gondolkodásáról, a helyzetről, a munkájáról. Betűhív idézetek következnek:

„A háború mint társadalmi jelenség különbözőkép hat a tömegre és az egyénre. Ha visszaemlékszünk a háború elejére, láttuk, hogy az első hadüzenetek a tömegek lelkesedését váltották ki s a mint a hadüzenetek száma szaporodott, a lelkesedés lankadni kezdett, sőt nyomasztó jelenségeket tapasztalhattunk... Ez nemcsak nálunk, hanem valamennyi hadatviselőnél így volt, tehát a háborús helyzet általános hatásának tekintendő... Régebben a háborúk területbeli korlátozottsága és a résztvevők aránylag csekély száma koránt sem válthatta ki oly mértékben az általános indulathatásokat mint ma, a mikor úgyszólván az összes culturnépek, sőt a gyarmatok ősi népei is milliókat állítják egymás ellen a harcba s a háború csaknem az egész világra – az európai nemzetek és gyarmataira – terjed ki.

Még benne élünk a nagy háborúban, statistikát még semmiről sem adhatunk, kötelességünk most elsősorban az adatgyűjtés... A háború kitörése óta a katonai kórház vezetésem alatt álló elme- és idegbeteg-osztályán tapasztalataim szerint a magyarok és a németek legkevésbé hajlamosak psychikus megbetegedésekre. A szláv népeinkre nem lehet általánosítást megállapítani. Feltűnő degenerált és ideg- meg elmebajokra hajlamosnak mutatkozott a cseh és a dalmát nép, azt lehet mondani, hogy a zsidókkal egyenrangú a degeneráltságuk... csehek, lengyelek, és magyaroknál a nyelv, lengyel zsidóknál a vallás okozta elkülönültség hozott létre gyakran depressziót, mely azonban rögtön megszűnt, midőn a betegeket nemzetiség szerint igyekeztünk csoportosítani...

Egyik tisztí betegem a Drina harcaiban egy szerbvel birokra kelt s csak nagy nehezen birt megmenekülni. Utána minden izmában rángatózott, majd eszméletlenül összerogyott, a mi másnap megismétlődött. Még aznap egy domb megrohanásával megszerezte a nagyezüstöt, de utána idegzete teljesen megtört, úgy, hogy el kellett hagynia a harczteret. Osztályomon erősen depresszált, sokat sirt, nem akart fölkelni. Gondolkodása megnehezült, emlékezete cserben

hagyta, még a kapitánya nevét sem tudta. Este felé élénk hypnagogikus hallucinációk jelentkeznek, gépfegyvert s gránátokat hall, takaró alá búvik vagy pedig kezével védekező mozgásokat végez. Látogatóba jött atyjának megpillantása, annyira fölizgatja, hogy ágyából kiugrik s egy másik szobába menekül, ott egy ágyra veti magát s sir. Kéri, hogy atyja hagyja el őt, mert most nem tud vele beszélni. Ez az egész állapot két hét múlva lezajlik s mint lábbadozó hagyja el a kórházat. Azóta megint a harctéren van...

Egy 35 éves testileg erősen megtört s rosszul táplált betegem kórtörténete a következő. Hónapok óta van a harctéren, nagyon fáradtnak, kimerültnek érezte magát, ingerlékeny e mellett hiányosan táplálkozhatott. Ép aznap is megrövidítették az ételkiosztásnál, a mi miatt erősen bosszankodott. Este bal lábán lövést kapott, e miatt csapatától elmaradva másik csapathoz szegődött. A mi azután történt vele, arra csak homályosan emlékszik. Azt tudja, hogy nagy kés volt nála még a harcterről. Valami kórházba került, a hol csupa fehér alakot látott, melyek kinezni akarták, e miatt való haragjában mindenkit meg akart ölni! Az iratokból kiderül, hogy a kórházból megszökött, magasra tartott késsel berontott egy házba, leverte a lámpát, mire a sötétben a lakók előle elmenekültek s rázárták az ajtót. Ott azután a késsel elmeteszte a torkát s összerogyott. Osztályomon aggodalmas, nem beszél, közeledésre a takaró alá búvik, vagy védekező karmozgásokat végez. Azt mondja, hogy alakokat lát, gépfegyverrel lönek rá! Két hónap múlva teljesen gyógyultan elhagyja a kórházat...

...szintén testi és szellemi kimerülés után fejlődött a következő kórkép: Az egyik bűvár-hajónk négy nap és négy éjjel víz alá merülve járt az Adrián, mire céljukat elérve, flot-tánknak egyik legnagyobb hadi tettét vitték végbe. A négy napi fáradságos út, a rossz levegő, accumulatorok kigőzölgése, a hiányos táplálkozás és alvás, e mellett az állandó figyelem és veszedelem teljesen kifárasztották a legénységet, lassankint csaknem mind kidültek. Betegünk, a ki különben testileg teljesen ép és erős szervezetű, szintén erősen megviselik a kiállott fár-dalmak, vizszinre kerülés után, vonatkoztatási és üldöztetési téveszméket nyilvánít, úgy, hogy kórházhajóra kellett tenni s kihajózni. Osztályomon már csak a kimerülés tünetei észlelhetők rajta, téveszméire jól emlékszik, de teljes belátást tanusít azoknak kóros voltába. Egy hónap múlva gyógyultan távozik...

Valamennyi ilyen esetem jó prognosist adott, még ha hosszadalmas lefolyású is volt, de az észlelt javulás akkor is teljes gyógyulást engedett remélni. Míg azonban az olyan elmebajoknál, a hol a háború csak alkalmi momentum volt egy már meglevő dispositio alapján valamely kórforma előidézésében, a prognosist nem mutatkozott ilyen jónak...

Észleléseim azon eredményre vezettek, hogy a háború, mint aetiologiai tényező az elmeba-jok keletkezésében nem mint egységes kórformák vagy kórforma csoportot létesítő ok szerepel. Külön 'háborús psychosis'-ról nem beszélhetünk. Hanem egyes kórformákra rányomja a maga színező bélyegét, a nélkül azonban, hogy ezzel pathognomonikus értékű változtatást tenne rajtuk."¹¹

Valószínűleg már Zágrábban lehetőséget adott a betegeknek, hogy rajzoljanak. Több kis rajzra emlékszem, amelyen nagyapámat katonaruhában ábrázolták, karikatúraszerűen.

Orvosi munkája alatt Zágrábban a nemzetközi idegorvosi szakirodalmat is tanulmányozta. 1917 januárjában továbbképző tanfolyamon vett részt Budapesten

¹¹ REUTER 1916.

a katonai szolgálatképesség orvosi megállapításáról. 1918. január 18-án a vallási és közoktatásügyi m. kir. miniszter jóváhagyta R. C. magántanárrá való képesítését elmekór- és gyógytanból.

Csak 1918. június 27-én szerelt le végleg és utazott Pozsonyba, ahol a háború miatt nagy az elszigeteltség, még újság sem jön ide. R. C. az egyetem Ideg- és Elmeclinikájának igazgató-tanára. Pekár Mihály 20 év múlva, 1938. április 12-i levelében így emlékszik erre az időre: „11-en voltunk tanárok. Fiatalon, boldogan, tele ambícióval fogtunk a nagy munkához a világháború utolsó esztendejében. Kora szép tavasz volt akkor. Nem is sejtettük még, hogy mit fog hozni az ősz, 'az őszirózsás forradalom' jegyében. Nem gondolhattuk, hogy milyen keserves, akadályokkal, nehézségekkel, szomorúsággal, keserőséggel és küzdelmekkel teljes jövő vár ránk”.

Az egyetemi esküt csak 1920. június 17-én tette le Pozsonyban. A gépírásos, személyesen aláírt esküben ez is áll: „Különösen esküszöm továbbá, hogy a pozsonyi magy. Kir. Erzsébet Tudományegyetem autonomiáját, privilegiumait, törvényeit és törvényerejű szabályait mindenkor tiszteletben tartandó, a Rector Magnificus és a tekintetes Tanács iránt állandóan kellő tiszteletet és hivatali dolgokban engedelmességet fogok tanusítani s hogy tanári állásomban, mint becsületes, tisztességes, munkás és hivatásáért lelkesülő tanár iparkodom azon kötelességeimnek megfelelni, melyeket a törvényes szabályok, rendeletek és az erkölcs elem szabnak.”

„A pozsonyi évekről nem tudtam meg szinte semmit, csak később emlékezik úgy vissza rájuk dédanyám egyik levelében mint napsugaras, boldog időre. Rövid ideig maradhattak itt, a trianoni békeszerződés értelmében Pozsony többé már nem Magyarországé. Pozsony lakossága és az egyetem tanárai nem hitték el, hogy Pozsony városát elszakítják, hiszen a város összetétele etnikailag nem indokolta. Az egész lakosság tiltakozott ez ellen az igazságtalanság ellen. Még 1919-ben, a cseh hadsereg bevonulásakor sem fogadták el a döntést.

Dédapámat 1919. jún. 27-én elbocsátotta a csehszlovák kormány, de R. C. talán csak egy év múlva távozott Pozsonyból, és csak miután feleségét kiutasítják a csehek, ezután jön ő is el. Az egyetem költözködése nagyon hosszú ideig tartott, és ideiglenes helyet Budapesten kaptak. Itt született meg fiuk, ifj. Reuter Camillo 1920. júl. 18-án. A zavaros idők miatt az anya fiával együtt leköltözött Gyarmatra nevelőanyjához. R. C. addig Budapesten a Ringer Szanatóriumban dolgozik, és itt teljesít katonai szolgálatot. Fiát szinte még nem is látta.” (RF)

FORRÁSOK

A Reuter-család tulajdonában álló iratok és levelezés

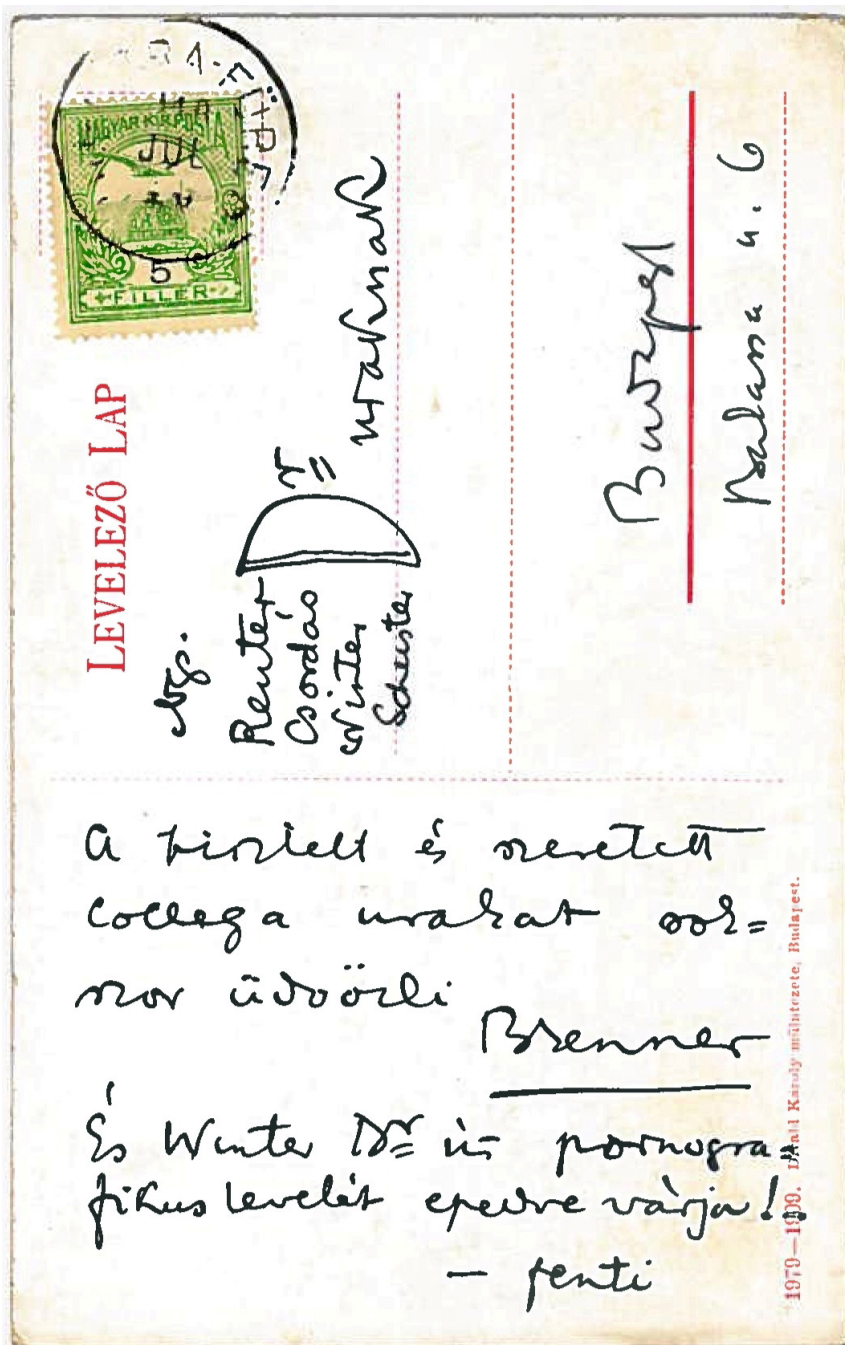
RF

Reuter Fanni kézírata

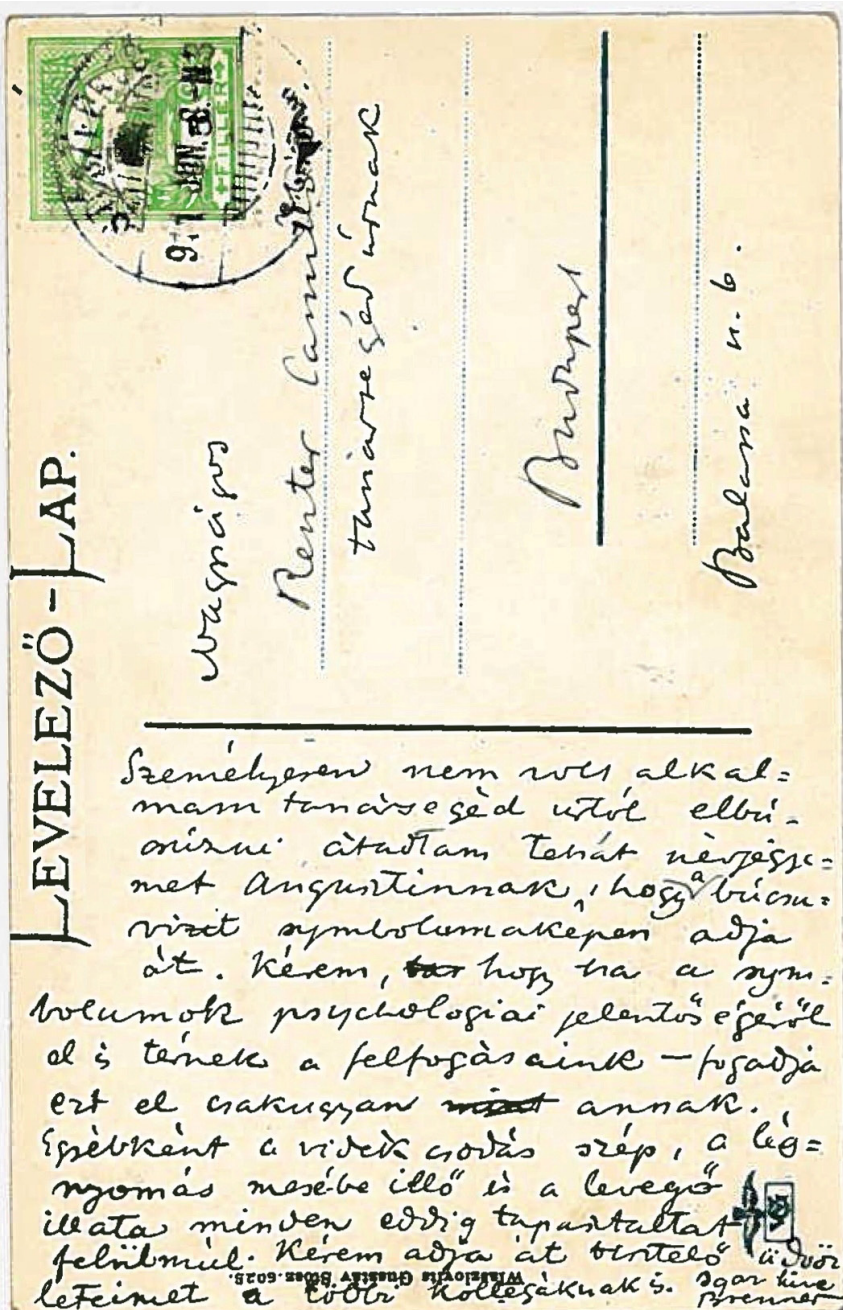
IRODALOM

- BENKE 2000 BENKE József: *Egyetemünk története*. Pécs, 2000.
- BUDA 2004 BUDA Béla: Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében. In: *A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza*. Szerk. SZAJBÉLY Mihály. Budapest, 2004. 131–139.
- CSÁTH 1989 CSÁTH Géza: *Napló 1912–1913*. Szekszárd, 1989.
- HARMAT 2004 HARMAT Pál: Csáth Géza mint elmeorvos. Egy kórtörténet vázlata. In: *A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza*. Szerk. SZAJBÉLY Mihály. Budapest, 2004. 139–153.
- REUTER 1902 REUTER Camillo: Az elmekórtan haladása. *Orvosi Hetilap* 46. (1902):13–16.
- REUTER 1916 REUTER Camillo: A háború szerepe az elmebajok kóroktanában. *Gyógyászat* (Különlenyomat) 1916.
- SCHUSTER 1936 SCHUSTER Gyula: Kosztolányi és az orvosok (részlet). *Magyar Hírlap* 1936. november 15. (<http://kosztolanyioldal.hu/schuster-gyula-kosztolanyi-es-orvosok-reszlet>.) [2014.07.03.]
- SZÁLLÁSI 1998 SZÁLLÁSI Árpád: Ady Endre betegsége. In: SZÁLLÁSI Árpád: *Magyar írók orvosai és a magyar orvosírók*. Piliscsaba, 1998. 109–117.

KÉPESLAPOK REUTER CAMILLO HAGYATÉKÁBÓL

Csáth Géza képeslapja.
Tátrafüred, 1910. július 16.

SZEMLE

Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. Szerk.: ERŐS Vilmos – TAKÁCS Ádám. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. (Talentum Sorozat, 13.) 166 oldal¹

A *Tudomány és ideológia között* című tanulmánykötet egy a háború utáni magyar történetírás történetét érintő, módszertani-elméleti szempontból összetett elemzésnek mindmáig fájó hiányát enyhíti. Nem mintha nem létezne szakmai és tágabb közönségigény a magyarországi szocializmus történetírásának megismerésére. A tanulmánykötet létrejöttét megelőző historiográfiai konferencia idején már olvasható volt a témában Romsics Ignác munkája,² mely olyan hagyományos szintéziskoncepciót követ, amely a történetírást, a kötet „főszereplőjét” korszakokon átívelően a történész hivatás intakt problémájaként kezeli. Ez az áttekintés azonban elmarad a történetírás gyakorlatának korszakspecifikus elemzése terén, amennyiben nem magyarázza kielégítően a számba vett történetírói teljesítmények kiemelkedését és a produktumok létrejöttében szerepet játszó szociokulturális tényezőket. Különösen a szocialista korszak elemzése kapcsán lehet hiányérzetünk: érzékelteti a rendszer elvárásait a történettudománnyal szemben, de nem bontja ki, hogy ez miként is ment át a gyakorlatba. Bár idézi a történészek megszólalásait – alapvető szempontrendszer híján –, nem derül ki elemzéséből, hogy miről is beszélnek, milyen ideológiai tételekkel operálnak, amikor egy szintén nem elemzett nyilvánosságban szólnak meg. Összességében a történeti szereplők felvonultatása

mellett nem fejt fel számunkra, hogy teljesítményük, állásfoglalásuk miként reflektál a korszak körülményeire, vagy hogy pontosan miként is értendő az a fogalmiság, amelyen keresztül a hivatás kérdéseit artikulálták. Az ismeretek, amelyeket összegez, nem rezonálnak egy történetileg átlátható társadalmi viszonyrendszerre, amelyben a történetírói műveletek zajlanak. A megidézett hangok és szituációk esetlegések maradnak, a szerző a szintézis keretein belül alapvetően eszköztelennek bizonyul azok koherens értelmezésére. Amikor Romsics felsorolja, hogy a történetírók mi mindenrel foglalkoztak, bennragad a kontextuális ismeretanyag a tárgyak és tények rendszerében, így a kötet alapján aligha érzékelhető egy mai egyetemistának, hogy miről is szolt a történetírás hivatásbelisége a közelmúltban. Pedig ez egy egyetemi tankönyv.

A szervezők – Takács Ádám és Erős Vilmos – által szerkesztett konferenciakötet egész más utakat követ. A főcím az 1945 utáni időszakra vonatkozóan a történetírást a tudomány és az ideológia köztes tereiben javasolja megfigyelésre. Ez az elhelyezés – mindkét területre való egyenlő mértékű érzékenység feltételével – sokféle megközelítésre, eszme-, társadalom- vagy éppen mentalitástörténeti vonatkozású elemzésre is lehetőséget kínál. A szerzők elemzései arról is tanúskodnak, hogy az 1945 utáni történetírás mikéntjének vizsgálata szakmai önreflexióra is lehetőséget ad, vagyis felkínálja annak a kérdésnek a tárgyalását, hogy „mi határoz meg minket, történészeket”.

A tanulmánykötet nem a korszak történetírásának esetleges és széttöredezett összefoglalója: a tanulmányok többsége a történetírás műveleteinek kontextusában ad az 1945 utáni időszakról sajátos láttelepet. Ráadásul egyes szerzők – elsősorban Takács Ádám, K. Horváth Zsolt, Erős Vilmos vagy Holger Fischer – saját kutatásaik

¹ A recenzió angol nyelven megjelent változata: *Hungarian Historical Review* 3. (2014.):2. 427–433.

² ROMSICS Ignác: *Clio* bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, 2011.

alapján stratégiai javaslatokkal is előállnak a nagyobb korszakot átfogó elemzés mikéntjére vonatkozóan. A tudomány és az ideológia érintkezési terepére érve a tanulmányok a történetírás társadalmi beágyazottságára, a társadalmi intézmények kontextusában való tárgyalásmód felé vezetnek. Olyan függésekre, kényszerekre és professzionalizációtörténeti vizsgálatra vonatkozó szociokulturális jellemzőkre helyezik a hangsúlyt, melyek korszpecifikusan határozták meg e hivatás alakulását. A kötet elsősorban azt mutatja be, hogy a történetírás művelésének kérdései és problémái sajátos érvénnyel világítják meg a korszakot, a korszakban létezés mentális jellemzőit. A következőkben azt fogom megvizsgálni, hogy az egyes tanulmányok miként viszonyulnak ehhez a felvetéshez: eljutnak-e, és ha igen, miként az elemzések oda, hogy a historiográfia működése felől felnyissák a korszakot az értelmezés számára.

Elsősorban azok a tanulmányok képviselik ezt a nézőpontot, amelyek a szocialista korszak történetírását vizsgálják. Hogy miért pont ezek a tanulmányok jutnak el az elemzésnek erre a szintjére, abban mindenképp szerepet kell tulajdonítanunk az ideológia irányított és konstans jelenlétének a szocialista korszakban. Az ideológia olyan értelmű felfogásáról van szó, amely nem választható el a hétköznapi gyakorlatok kulturális rendszerétől. Az ideológia is időben változó természetű, de a korszakon átívelően jelen van a társadalom működésének egészében, és nem lehetett – a tudományos életben különösen nem – megkezdni az érintkezést azokkal a társadalmi intézményekkel, amelyekben alakot öltött.

A kötet első tanulmánya Holger Fischer³, éppen az ideológia változó természetét kísérli meg bemutatni az 1945

utáni történetírás periodizálásával. Célja annak rendszerezése, hogy a politikatörténeti korszakok hogyan jelentek meg a történettudomány alakulásában, annak egyes területein. Tanulmánya elején felteszi a kérdést, hogy milyen feladatokat szabott a párt a *történettudománynak*? Ebből a felütésből rögtön látható, hogy a korszakra vonatkozó elemzéseknek a történetírás tudományos működésének sajátos feltételrendszerével kell számolnia. Fischer szerint a magyarországi történetírás a szocialista országok közt a legnagyobb szabadságot élvezte. Több esetben is ideológiamentességről beszél a történetírói produktumok kapcsán, miközben ennek a történetírásnak a csúcán azt a *Magyarország története* című szintézist láttatja, amely egyszerre felelt meg a tudományosság kritériumainak és a hivatalos ideológiai funkcióknak. Ezért inkább úgy tűnhet, hogy a szakmai terekben ideológiamentesség helyett egy korszpecifikusan értelmezhető és sajátos korlátozottságok mentén kialakult tudományosság eszkalálódott, még ha Fischer tanulmányában nem is találjuk ennek elemző meghatározását.

További, a korszakot megvilágító tanulmányok erőteljesebben koncentrálnak a történetírás gyakorlatára. Nem a priori politikatörténeti változásokból vezetik le a történetírás jellegét, hanem a történetírás műveletei felől világítják meg a korszak átpolitizált arculatát. Ezek az elemzések bizonyos értelemben még az explicit periodizáció szükségességét is megkérdőjelezzik. „Helyzetbe hozzák” ugyan a történetírást, annak normatív terében vizsgálódnak – ami az ideológia időben változó természetének is függvénye –, mégis hosszabb távon látható, mondhatni, mentalitást *formáló* viszonyokra mutatnak rá. Melyek ezek a gyakorlatok, amelyeket a szerzők vizsgáltak tárgyává tesznek?

³ *Történetírás a szocialista Magyarországon – periodizációs kísérlet külső szemszögből*, 10–21.

Vörös Boldizsár tanulmánya⁴ a nyilvánosságnak való megfelelés jellegzetes stratégiáit veszi számba a szocialista korszak egészében. Részben a történelmi öncenzúra mechanizmusai érdeklik, másrészt olyan konkrét eljárások, amelyek lehetővé teheték „a hatalom szempontjából valamiért problematikus” (71.) mondanivaló közzétételét, mint az ún. „vörös fark”. Tudományos törekvések legitimációs problémái a korszak jellegzetes gyakorlatait terjesztették el.

Ehhez képest komplementer folyamatként felfogott gyakorlatba enged bepillantást Halmos Károly tanulmánya.⁵ Nem azt a kérdést veti fel, hogy hogyan lesz a tudományosból politikailag érvényes produktum, hanem azt – Erdei Ferenc kettős társadalomelméletének példáján –, hogy miként lesz a politikaiból tudományos tartalom. Megemlíti azt a néhány döntő mozzanatot, melynek révén Erdei nézetrendszere integrálódott a történetírás eszköztárába. Halmos mindezzel rámutat a történetírás megújulási törekvéseire, az alternatív elméletek iránti fokozott igényre a szocialista korszakban. A tudomány jelentésének ártérteleződéséről is szól ez a történet, amely olyan tartományból eligazította ki a megújulásra való igényét, amelynek tudományos tartalma csak egy akkori viszonyrendszerben tűnt egyértelműen igazolhatónak.

Kövér György a szocializmus kezdeti időszakában, az ötvenes évek legelején figyeli meg a gazdaságtörténet-írás „tervezgatókodási” mechanizmusait.⁶ Elemzése az akadémiai történetírás miliőjébe enged

bepillantást a kemény diktatúra évei alatt. Kövér forrásai bemutatják, hogy az ideológia kulturális gyakorlatokkal, reprezentációkkal függött össze, és ezeken keresztül is a tudományos életbe adaptálódott. A „tudományos tervgazdálkodás” jellege, a vitakultúra és az önkritika gyakorlatai a történettudomány új önértelmezésében a pártélet mintáinak közvetlenségéről árulkodnak az ötvenes évek elején.

K. Horváth Zsoltnál a vizsgált történetírói gyakorlat a munkásmozgalmi „kanonizálás” kapcsán nyer megvilágítást.⁷ Az ideológiailag különösen kényes párt- és munkásmozgalomtörténet-írás műveletei közt a szelekció mint történelmi feladat még élesebben rajzolódik ki. A történelmi ismeretek, források válogatásának képessége egyszerre feltételezte az ideológiai szempontrendszer interiorizáltságát, és egy sajátos értelmű tudományosság érvényesítésének képességét. A szelekció ugyanakkor nem csak a politikatörténelmi terepen működő történetíró szakmaiságát jellemezhetette, de ezzel a készséggel bírnia kellett – különböző politikai tételeket vállalva – minden hivatásos történelmesnek.

Lévai Csaba tanulmányában⁸ a recepció történetírói gyakorlatát a szocialista korszakban két amerikai szerző, Charles A. Beard és Carl L. Becker munkásságának befogadástörténete mentén követhetjük nyomon, akiknek prezentista-relativista szemlélete számára fokozatosan ágyazódott meg a hazai befogadói kontextus. Az ideológiai szűrők jelenléte miatt a szocializmusban a befogadás is aktív és irányított gyakorlata volt a történetírói műveteknek.

⁴ „Ha az egészet még be is kellett vonni marxista mázzal”. Néhány sajátos eljárás a szakmai eredmények közreadásánál az 1949–1989 közötti magyar történettudományban, 62–74.

⁵ Utóélet és hatás. Erdei Ferenc kettős társadalomelmélete, 57–61.

⁶ A magyar történettudomány első öt éves terve és a gazdaságtörténet-írás, 22–42.

⁷ A hiány. A két háború közötti munkáskultúra és a Kádár-korszak munkásmozgalmi kánonja, 75–91.

⁸ Az amerikai „prezentista-relativista” történetírók (Charles A. Beard és Carl R. Becker) megítélése Magyarországon a Kádár-rendszer időszakában, 112–133.

Lévai maga is felhívja a figyelmet arra, hogy e szerzők felfogása „*azon nyomban politikai és ideológiai kontextusba emelkedett, vagyis a róluk megfogalmazott magyarországi vélemények nem csupán róluk mint történetírókról, hanem a rendszer működéséről is sok mindent elárulnak*”. (113.)

Eörös Vilmos elsősorban a háború előtti hivatásbeliség örökségének kezelésével foglalkozik elemzésében, amikor azt veszi szemügyre, hogy miként alakult a történetírás történetének írása 1945 után.⁹ Ahogy az előbb említett két tanulmányban a recepció és a szelekció folyamatai a történetírói tevékenység ideológiai terheit világították meg, a szocialista korszak előtti intézményesült formák, a *polgári történetírás* eszmei törekvései, a hivatásbeli meggyőződések azonosítása és kontrollálása is azok közé a gyakorlatok közé sorolható, amelyek a történetírást ideológiai tevékenységgé formálták.

Takács Ádám az előzőekhez képest megfordítja a nézőpontot,¹⁰ és a párthatározatokat diszkurzív anyagokként olvasva azt vizsgálja, hogy a pártideológia hogyan írta körül a történeti kutatás gyakorlatát. Így nála találjuk meg a választ arra, hogy mi az a sajátos értelmű tudományosság, amely a szocialista korszak feltételrendszere közt teret kapott. A *tudatformálás* ideológiai funkcióján túlmutató „*valóságfeltárás*” (99.) volt az a terrénum, amely a tudományos műveletek autonóm érvényesülési lehetőségét ígerte. A történeti kutatás azonban így is olyan ideológiai feltételek közt valósult meg – ide értve intézményi, vagy éppen szociokulturális tényezőket is –, amelyben ez a kutatói szabadság mindvégig viszonylagosnak értendő. Takács szerint

például egy történész-vita is csak addig juthatott el, hogy „*már-már megidézhette egy valódi tudományos vita légkörét*”. (97.) Mindez azt is jelentette, hogy a lehetőség bizonyos területeken egyre inkább fennállt a szerző által „*posztideologikusként*” (100.) azonosított, tehát a tudományosságig sajátos pozícióból felérő szellemi produktumok előállítására.

A kötet további három tanulmánya – témájából vagy megközelítéséből fakadóan – nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a történetírás gyakorlatai miként világítják meg a maguk korát. Mindhárom írás szerzője egy meghatározott kutatási területen felhalmozódott korpuszt tekint át. Pál Judit az 1945 utáni erdélyi magyar társadalomtörténet-írás produktumairól számol be.¹¹ Ezen szerzők mai napig tartó elszigeteltsége mind a magyar, mind a román történetírástól szimptomatikus, de ehelyütt a szerző nem magyarázza annak kialakulását, és az erdélyi történetírás intézményeinek belső fejlődését. Egy másik tanulmány, Szíjártó M. Istváné nemzetközi párhuzamokat állít fel a magyar mikrotörténeti művek analóg értelmezéséhez.¹² A korszakra vonatkoztatható gyakorlatokat – mint például a befogadás folyamatát, illetve a mikrotörténelem recepció nélküli, korai kialakulásának körülményeit – azonban nem tárja fel. Itt említendő meg Ständeisky Éva tanulmánya is, amely azokat az 1989 utáni törekvéseket veszi számba, amelyek az ún. „koalíciós idők”, az 1945–1950 közötti évek periodizációs elhelyezését érintik.¹³ Ständeisky sem merül bele abba a kérdésbe, hogy e korszak tárgyalásának módjai mit mondhatnának el a kilencvenes vagy

⁹ *Historiográfiáirás Magyarországon 1945 után*, 151–166.

¹⁰ *A történetírás ideológiai funkciói Magyarországon az 1960-as és az 1970-es években*, 92–101.

¹¹ *Az erdélyi társadalomtörténet-írás helyzete 1945 után*, 43–56.

¹² *A mikrotörténelem Magyarországon*, 102–111.

¹³ *Tetőva újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő évei a rendszerváltozás utáni történetírásban*, 134–150.

akár a kétezres évekről. Valószínűleg azért marad el a korszak megvilágítása ezekben a tanulmányokban, mert e szerzők az általuk számba vett korpusz kapcsán nem elemeznek olyan gyakorlatokat, amelyek kialakulása ideológiai elvárások közvetlen jelenlétéhez, jellemzően a szocialista korszakhoz volna köthető. A többi ismertetett tanulmányban a szocialista korszak ideológiájának működése kínálja azt a sajátosságot a mai kutatás számára, hogy egy hivatás művelésének elemzéséből egy korszak tágabb horizontjára lehessen rálátni.

A történetírás története amellet, hogy korok ismeretére vezethet rá – a szocializmus esetében mindenképpen, – szakmai önreflexióra is ad lehetőséget. Ezzel a lehetőséggel a konferencia keretei közt a kötet szerzői is éltek, néhányan a kötetbe is belevették közvetlenül a jelenre vonatkozó megállapításaikat. A *Tudomány és ideológia között* problematikája arra hívja fel a figyelmet, hogy a történetírás politikai érintettsége történeti kérdés is. Az 1945 utáni historiográfiára vonatkozó történeti elemzéseknek – és tulajdonképpen a kortárs önértelmezéseknek is – ezen tanulmányok szerint kiemelten számolniuk kell az ideológiai horizont beépülésével a történetírói gyakorlatba. Megfontolandó a *Tudomány és ideológia között* előszói megállapítása a történetírás feladatáról: „a történettudományi diskurzus az egyetlen, amely kritikai mércét támaszthat a történelem lehetséges társadalmi és politikai használatával szemben.” (7.)

E tekintetben a hivatásbeli örökség felmérése sem merülhet ki csupán annak szemrevételében, hogy miképpen képezik integráns részét az ideológiai diskurzusok az intézményes tudományos életnek. További elgondolások tárgyát képezhetné egy ezzel párhuzamosan kialakult állapot, amelyet Erős Vilmos fogalmazott meg a kötetben szereplő tanulmányában: „az elméleti

kérdések iránti érdeklődés (...) alapjában véve lányka volt”. (162.) Még ha Erős ahhoz is viszonyít a szocialista korszak végének értékelésében, hogy az elméleti innováció milyen mértékben prosperált Európa nyugati országaiban, diagnózisa elgondolkodtató. Azok a nehézségek ugyanis, amelyek a társadalmi szintéren a tudományos történetírás érvényesülését ma jellemzik, éppenséggel a történetírás elméleti felkészültségének sérülékenységre hívják fel a figyelmet a szakma művelésének bizonyos területein. Az elmélet pozícióját meg lehetne erősíteni a történetírás gyakorlatában úgy is, ha a történetírás történetének feltárását egy erre való eszköznek tekintenénk történészek kezében.

Birkás Anna

AKTUÁLIS SZÁMUNK SZERZŐI

BIRKÁS Anna	PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Atelier Európai Társadalomtudományi és Historiográfiai Tanszék
DEZSŐ Krisztina	könyvtáros-muzeológus, osztályvezető-helyettes, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya
FISCHER Ferenc	dékán, egyetemi tanár, intézetvezető, PTE BTK Történettudományi Intézet
KISS Róbert	történész, igazgatóhelyettes, Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark
NÉGYESI Barbara	levéltáros, Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum
OSVÁTH Zsolt	levéltárvezető, Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár
PILKHOFFER Mónika	PhD, egyetemi adjunktus, PTE BTK Történettudományi Intézet
REUTER Lajos	ny. tanár
SCHMELCZER-POHÁNKA Éva	PhD, főkönyvtáros, osztályvezető, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya
SZEBERÉNYI Gábor	könyvtáros, osztályvezető, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Digitális Tartalomszolgáltatási Osztály